

Рис. 977/3.1

~~101~~

~~МТ 101~~ Р₁₀ Срп 11 977/3.1

ИСТОРИЈА СВЕТА

својим ученицима превео и прерадио

АЛЕКСАНДАР САНДИЋ.

КЊИГА ТРЕЋА

(Историја новог века)

3. и 4. свеска.

1867.

off У штампарији Игњата Фукса.
У НОВОМ САДУ.

ПОТОРНА СВЕТА

Инв. бр. 208734

(О трошку штампарије).

Handwritten signature

1807

У ПУКОВИНИ

ДРУГО ДОБА.

Од вестфалског мира па до француске револуције
1648 — 1789.

§. 15.

Географички преглед Европе око половине
седамнаестог века.

1. Португалска постаде опет самостална држава, зависећи пре тога 60 година од Шпањолске (1581—1640).
2. Шпањолска је држала осим пиринејског полуострва: Неаполитанску и Сицилијанску, Сардинску, Миланеску, Белгијанску и (до 1674) Франш-Комте.
3. Француској пође за руком за вестфалскога мира, да јој се вечито уступе Мец, Тул и Вердин и аустријска добра у Елсаској, Сундгавија и тврђава Брајсах.
4. Велика Британија и Ирска спојише се (1603) у једну државу.
5. Шведска доби победоносним ратовима против Данске, Пољске и Русије, како од обадвеју скандинавских држава тако и у Немачкој, големе крајеве и земље (Шонску, Естландију, Ливонску, Инкерманску, Предње-по-

морје, Бремен, Верден, Висмар) и кроз то се подиже, поставши неко време велика сила.

6. У Немачкој изгуби дом Хапсбуршки своја добра крај запада, а Хојенцолерски и Вителсбашки поделише се у Јилишком наследству, Хојенцолерски доби у вестфалском миру некакве накнаде место Предњега-поморја.
- 7 и 8. Холандија и Швајцарска, које се одавна оцепише од немачке царевине, израдише у вестфалском миру те им се припозна њихова независимост.
9. У Талијанској небејаше никакве знаменитије промене земаљске.
10. А и границе турскога царства остадоше у главном оне исте, осим што му допаде Кипар од Млетачке.
11. Пољска, која бејаше од год. 1572. сједињена са Литванском, остаде до мира Оливанског (1660) све једнако на врху своје снаге.
12. Русији, кад јој оте Шведска Инкерманску и Карељску, беше пут к мору препречен, али она доби тим, што јој се Украјина својеволјно подложи; освајање Сибирије продужено је.

§. 16.

Француска за Људевита XIV. 1643 — 1715,

А.

Људевит XIV. под назором Мазареновим.

(1643 до 1661).

Људевиту бејаше тек пет година, кад му умре отац, и с тога дадоше матери му Ани Шпањолској не-

ограничено тѹторство над њим, а она предаде то сасвим кардиналу Мазарену по препоруци Ришељеовој.

Мазарена немиловаше народ француски већ с тога, што је био странац, и што се мало за тим завади с парламентом. Он хтеде нов порез да се удари, и да се продужи и даље рат с Немачком и са Шпањолском; тим је хтео да забашури мане и погрешке, које се увукоше у унутрашњој државној управи. С тога се подигне „Фронда“ — т. ј. противна страна дворска — и на њега и на двор, који избегне с њим заједно из Париза, ал се брзо натраг врати, опседне Париз и натера га силом на покорност.)

Рат с Аустријом оконча се вестфалским миром, где Француска стече нових земаља, а рат са Шпањолском пиринејским миром (1659), где опет доби Француска грофовство русилонско и више места у Нидерландији; Људевит XIV. ожени се најстаријом кћерју Филипа IV. Маријом-Терезијом, која се најсвечаније одрекне свакога права на наследство шпањолске монархије, како за себе тако и за своје потомке.)

Б.

Првенство Француске у Европи за самовластија

Људевита XIV. 1661—1715.

Људевит се стараше, како ће добити својој држави прво место и као неку диктатуру у Европи. И то постиже он највише слабошћу суседних држава и опадањем дома Хапсбурш-

кога после вестфалскога и пиринејскога мира. Министар финансије му пак, славни Колберт, повиси својим мудрим управљањем приходе државне, поред свега големога трошка у ратовању а уз то и расипања на двору, јер он подиже и унапреди трговину и занате, оснивајући трговачке дружине у источној и западној Индији; утамани силна неваљалства у финансији, утемељи подобру силу на мору, уреди судове и полицију и т. д.

Помоћу својих ваљаних војвода, као што су били: Тирен, Кондеј, Лисанбур, Катинат, Виљар, Вандомеј, Вобан, а под руководством свога вредног ратног министра Лувоја († 1691) употреби Људевит XIV. првенство Француске на своју корист, ставши по савету Лувојином отимати земље од других држава у западној Европи.

Први плачкашки рат на шпањолску Нидерландију (1666—1668). По смрти свога таста, Филипа IV. краља шпањолског, стаде Људевит XIV. тражити женино материнство: шпањолску Нидерландију, немарећи ништа, што му се жена одрекла била својих права, кад се удавала. Тирен одмах освоји добар део један Фландрије и Хенегавске. Бадава је шпањолски краљ тражио помоћи у цара Леополда I., који му немога помоћи, јер га кнезови нехтедоше слушати. Али међу тим сложи се тако звана трипел-алијанс (тројни савез) међу Инглеском, Холандешком и Шведском, која не даде да шпањолска Нидерландија падне под Француску. Људевит XIV. поплаши се да се тако неумноже непријатељи му, па пристаде да начине мир, као

што и буде у Ахену (1668), задовољивши се с оним, што је освојио био у Фландрији. Други пљачкашки рат на Холандешку (1672—1678). Људевит XIV. окрене савезнике холандешке републике, Инглеску и Шведску, на своју руку и науми да је понизи ил уништи, па тако да јој се освети што је израдила да се састави тројни савез; с две дакле војске упаде у Холандешку. И да нису отворили уставу, те вода поплави сав онај крај, отео би доиста Људевит XIV. провинцију Холандешку и варош Амстардам. Али се сад заузме за Холандешку кнез-бирач Фридрих Вилхем Браниборски, а мало затим и цар (немачки) и краљ шпањолски. Људевит XIV. сам собом отме 1674. Франш-Комте (која је тада шпањолска била), а Тирен стајаше на пут царском војводи Монтекукулију и кнез-бичачу Браниборском, бијући се с њима на горњој Рајни, те неотеше Елсаску, док сам непогину код села Сасбаха у Баденској: погоди га ђуле из топа баш кад је надгледао своју војску. Како ће свога најопаснијег непријатеља, кнез-бичача Браниборског, зауставити да невојује више против Француске — приволи Људевит Швеђане, да упадну у Бранибор; кнез-бичач, мораде с војском да се врати натраг у своју земљу, ал Швеђани међутим буду потучени код Фербелина 1675. и још изгубе Пређње-поморје. Инглеска се такође после несретне битке на мору маце савеза са Француском. И с тога стане Лувоја радити о миру у Нимвегену, где Људевит XIV. измудри политику мудру, да мир прави с непријатељима редом, са сваким по-

јединце; с тога тројни савез све већма ослаби, те што који доцније мир с њиме чињаше, то све гора условија мораде примити. > Холандешка која најпре мир направи, неизгуби ништа, Шпањолска пак изгуби у Нидерландији 14. места, која понајвише тврђаве бејаху, и Франш-Комте, која се кроз то оцени од немачке царевине, припадајући дотле као честица њена бургундскоме срезу. А кнез-бискуп Браниборски, остављен од својих савезника, мораде миром у Сен-Жермену ан Леју (1679) натраг дати Шведској, све што освоји, осим малог неког краја на десној обали Одра.

Реуније 1680 — 1684. Кад Људевит XIV. за осмогодишњег рата свуд побеђујући своју државу раширио беше, нађе он други пут, којим ће и у миру освајати земље, поставивши три судске коморе по имену реуније (у Мецу, у Брајсаху и у Бесансону), које ће истраживати, шта је кад припадало овим земљама и местима, које су му дате, кад су задња четир мира утначена. Све, што коморе изнађоше да је припадало, присвоји он одмах себи, опседне и тврђаве Штрасбург и Лисанбур, па понуди цару (Леополду I.) примирје (за 20. год.), које овај прими, како ће моћи продужити рат с Турцима, који се међутим заподео беше.

За време тога примирја укине Људевит XIV. едикат Нантески 1685. и забрани реформатима да недрже своју веру. Макар што је протестантима забрањено било исељавање и тога ради била граница затворена, ускочише ипак сила њих у протестан-

ске суседне земље и у Бранибор, и пренесоше тамо француску обртност.

Трећи пљачкашки рат (1688 — 1697).
Кад су царске војводе истерали Турке из Угарске и главни град у Србији, Београд, од Турака отели, подговори Лувоја Људевита XIV. да наруши примирје и рат да понови, налазећи бајаги повода у том, што су пређашњи непријатељи Француске наново склопили савез међу собом: да сачувају мир. Рат отпоче у Немачкој, у Фалцу, страшњим харањем и пустошењем; док житељи тамошњи претерана захтевања Француза задовољаваху претворише ови Фалц у праву пустињу. Државне градове, Штајер и Вормс, и многе друге, разорише Французи и попалише (1689), житеље орјатски оплачкаше и злоставише, па ни бегати им не дадоше никуд, осим у Француске крајеве. У то доба седе на инглески престо Вилхелм Орански, а Јаков II., кога он протера, нађе заклона у Француској; с тога се здружише и Инглеска и Холандешка у савез против Француске. На мору бише Французи потучени (код главице Ла-Хога), но тим славије победише они на копну у Нидерландији: три победе одржа Лисанбур. Ал међутим нестаде трошка, те које то, које пак жеља и планови његови, да добије и шпањолску монархију, ако данас сутра умре Карло II., који неимађаше деце а већ близу гроба беше, с друге стране опет неслога међу савезницима, ускорише мир у Рисвику, селу једном код Хага (1697), где Немачка изгуби Штрасбург и све што је оваким начином у Елсасу силом отето (реунијато); Шпањолска прође овај

пар доста добро, јер се Људевит XIV. доиста на-
даше, да ће скорим целу ову монархију мирним
путем добити.

За тим дође шпањолски рат о наследству.

§. 17.

Немачка до шпањолскога рата о наследству.

(По смрти Фердинанда III. постаде царем нај-
млађи му син)

Леополд I. 1658 — 1705.

дојакошњи краљ Угарској и Чешкој.

(Французи и Швеђани свакојако се упињаху, да
добију што већа уплива у Немачкој, с тога гле-
даху, како ће стати на пут Леополду I. да недође
на престо немачке царевине. Али им слабо пође за
руком, јер покрај свеколика труда Ришељеова и
прејемника му кардинала Мазарена, буде Леополд
I. изабран за немачког цара; истина, мораде у из-
борној капитулацији пристати на нека нова огра-
ничавања царске му власти. Државни сабор, где
бејаше 240 сталеза заступљено, остаде без пре-
кидања и би састављен као какав конгрес из по-
сланика у Регенсбургу.)

(Ал Французи немогаху мировати, већ, да ослабе
цареву моћ, склопе они с некојим немачким кне-
зовима и са шведским краљем Густавом тако звани
„Рајнски савез“ (1658). Ово поможе и Густаву,
те одјако стаде већим махом ударати на Јована
Кажимира, пољскога краља, и на његове другове.)

(Леополд I. имаде трострука рата за свога ду-
гога царевања: а) с Француском због грамзења за

ширењем и освајањем, б) с Турцима, који наново загрозише хришћанској Европи, а в) са зловољним мађарским великашима.

(Први турски рат 1664. Са шведским краљем војеваше против Пољака и ердељски војвода Ђуро (II) Ракоци; Пољаци га јуначки узбију, а Турци, који су се с овима лепо гледали, отму му кнежевину и страшно га потуку код Колоша (1660). где и сам главом плати. Јован Кемињи, који поста тутор нејакоме сину Ракоцијевом позове цара Леополда у помоћ противу Турака, који су били поставили за ердељскога кнеза најпре Акација Бочкаја, а затим Михаила Апафија. Дваред се дигне Леополд с војском на Турке, да одбрани Јована Кемиња, и пође му доиста за руком те протера Турке, ал у том боју паде и сам Јован Кемињи. Није дуго потрајало, ал се дигне велики везир Ахмет Ћуприлић са 100.000 војске из дољње Угарске, која већ у Турским рукама бејаше, и пође да се освети цару. Њега дочекају цареве војводе: Монтекукули и Никола Шубић-Зрињски, те у великој битци код цистерцитанског манастира св. Готхарда, где Турци Рабу пређоше, побије их (1664) царска војска до ноге и стече ту веће славе, нег што је икоја хришћанска војска за задња три столећа на отвореном пољу задоби. Турци се примирише за 20. година, али Махаило Апафи оста и после кнез од Ердеља, и једина добит од те кржаве битке бита, што се сачува Ердељ да непостане турски пашалук.)

Други турски рат 1683 — 1699. Док је Људевит XIV. отимао Елсаску на западу, постадоше Турци и по други ред страшни на истоку. Царска војска зло се владала у Угарској; гњечећи народ учини, те се мађарски великаши заверише у потаји, да се одметну немачкога господства. На челу тој завери бејаше сам палатин Вешелињи, који нагло умре, 1667. те по смрти његовој открије се завера; четворицу коловођа погубе и тим угуше заверу. Леополд промени тога ради устав угарски, укинувши достојанство палатинско, и постави Немца једног за наместника. Ово изазове нов устанак са грофом Имром Текелијом на челу. Доцкан је било, кад Леополд хтеде да попусти и да натраг врати стари устав угарски; Текелија се окрене султану и заиште помоћи. Султана и већма подбоде француски посланик, те он пошље свога велика везира Кара-Мустафу са 200,000 војске на Беч 1683. Цар побегне у Линц и склопи с Французима примирје, које га је стало свих оних земаља, што је Људевит XIV. у последње дане уграбио и реунијисо.)

Престолницу Беч бранио је гроф Ридигер Штарембершки (са 21.000 момака, које регулаша које пак грађана), док не дође пољски краљ Јован Собјески да ослободи Беч; он растера турску опсаду и тако спасе Аустрију и Немачку. А херцег Карло од Лотарингије ослободи (највише помоћу Срба, 10,000 под својим вице-војводом Јов. Манастирлијом. Битка на Михаљевцу 1692.) готово целу Угарску од турскога јарма, у којој је све већма нестајало присталица Текелијних,

а сабор у Пожуну 1687. пренесе наследно право престола угарског и на мужку лозу аустријску.)
ван (150 година господоваху Турци у Угарској, држећи под својим јармом час већи, час мањи део те краљевине; после друге опсаде (1683.) Бечке допадне им и стара угарска престолница Будим. У овако незгодним околностима падну канцелари Леополдови: гроф Улрик Кински и гроф Штратман на те мисли, да позову народе хришћанске на истоку у помоћ, па да тако себи помогну а њих да ослободе од Турака. Аустријски посланик код порте, прво Симон Реминген а потом Христифор Киндсберг стану се тога ради договарати с цариградским патријархом Калиником. Српски патријарх Максим враћајући се баш у тај пар из Јерусалима и дошавши у Цариград чује како за то тако и да је у Дренопољу ердељски посланик Ђорђе Бранковић од старе лозе српских деспота, те одмах оде тамо и пред поменути царским послаником Киндсбергом миропомаже и венча (1663) у потаји Ђорђа Бранковића за деспота српскога, договоривши се пре тога са многим старом српском властелом, која онде беше. Бранковић стане одмах уговарати с двором аустријским, како ће извести Србе из Турске у аустријске области. Дошавши у Беч саветоваше Леополду I. да се мане грчког патријарха Калиника, па упути цара српском патријарху Арсену III. Чарновићу (који постаде по самрти Максимовој). Савет му Леополд I. послуша и припозна га за деспота (патријарх га Чарновић у Будиму по други ред јавно и свечано помаже), начини га најпре бароном а после грофом угарским, — али

кад деспот Бранковић сакупивши своју војску дође (29. октобра 1689.) у табор маркграфу Лудвику Баденском код Кладова, овај га одмах ни крива ни дужна метне под стражу и оправи у Оршаву а после у Сибињ; из Сибиња доведу га у Беч, а одатле однесу га у Егар, у Чешкој, где и у умре (19. септ. 1711.) написавши у затвору историју српског народа. Леополд I. изда дакле 6. априла 1690. диплому народу српском, и тако пређу под патријархом Арсеном III. Чарновићем до 40,000 породица (преко 500,000 душа) и јунаштвом својим учине то, да се срећа царском оружју на боље окрену, за које добише Срби знамените привилегије; у и првој право да бирају себи војводу.

Тако ће после упасти Карло Лотариншки, маркграф Лудвиг Баденски, кнез-бирач Баварски и принц Евгеније Савојски у Босну и у Србију, и срећно им пође за руком; јер отевши главни град Београд, већ стадоше мислити, како ће се Турска делити. Ал француска политика а особито трећи пљачкашки рат Људевита XIV. стаде на пут, те немогаху истерати Турке из Европе. Славна победа принц Евгенија Савојскога над Турцима код Сенте 1697. (где га Јован Текелија, Савин прадед, доведе ноћу по звездама преко бачких бара и ритова), где султан хтеде Тису да пређе, учини те се утаничи мир карловачки 1699. Цару остаде Ердељ, који му предаде велики кнез Михаило Апафи као своме заштитнику, и Славонија са Хрватском, коју у том рату освојише; а од Угарске оставише Турцима само тамисварски Ба-

нат. Држава аустријска рашири се тим за једну добру трећину својих дотадашњих земаља. (Ратовање с Француском — трећи пљачкашки рат и т. д.).

Немачки кнезови дижу се на већа достојанства: 1. За дом Хановерански направише и девето достојанство бирачко (1692) као уздарје, што је помагао цару у рату са Француском, и да га обвежу да неукрати своје помоћи ни у шпањолском рату о наследство, што ће да настане. 2. По смрти краља Јована Собјескога изабраше кнез-бирача Саског за краља Пољској, под именом Аугуста II. који пређе тога ради на католички закон. 3. Кнез-бирач Браниборски прогласи се краљем у Прусији.

§. 18.

Бранибор и Пруска до 1701.

Фридрих Вилхелм велики кнез-бирач 1640 - 1688.

Кад је лоза Ваза, која владаше у Пољској стала тражити права и на шведски престо, и тога се ради заратила Шведска с Пољском, натера шведски краљ Карло X. Фридриха Вилхелма, те му је помагао у тридневној битки код Варшаве (1656); за уздарје на том прогласи га Карло X. за слободна кнеза од Прусије. Ал по одласку Карла X. пристане Фридрих на ново уз Пољаке, те га зато п пољски краљ припозна (у Велавском уговору) за независима (1657), које буде потврђено у Оливанском миру. (О његовом учешћу у француском

рату, о победи код Фербелина о освојењу Поморја и о миру у Ст. Жермену-ан-Леју било је напред говора). Па не само у рату него и у мирно доба изађе Фридрих на глас са мудрог управљања својом државом, која се беше из темеља пореметила и сасвим изнемогла за тридесетогодишњега рата и слаба владања очина му. Да намножи људства у својој земљи, позове странце к себи, особито Холандезе и Французе, а да олакша пут трговини сагради он канал, прозвавши га својим именом, којим скопча Одру са Спревом, па кроз то и с Лабом; распространи и полепша Берлин, у овоме отвори краљевску библиотеку а у Двибору подигне универзитет (1655). Бејаше човек праведан, строг, врло штедљив и особито вредан: државне и ратне послове сам је собом радио. Тако се подигне и процвета Пруска, војска ојача и силна постане, која је донде слаба и незнатна била. Син му

Фридрих III. као кнез-бирач 1688—1701 помагаше Аустријанцима и против Француза и против Турака, и зато призна цар Леополд I. Пруску за независиму. Фридрих III. рашири још већма и украси Берлин, подигне универзитет у Хали (1694) а у Берлину академију за науке (1701). Големим обећањем окрене цара на своју руку те с његовим саизвољењем прогласи себе краљем пруским, узевши круну „са стола Господња“ 18. јануара 1701. у Кенигсбергу, а за спомен томе установи орден црнога орла.

§. 19.

Велика Британија и Ирска.

А.

Република 1649—1660.

Кад погубише Карла I., мораде горња кућа да се разиђе; краљевство се укиде, јер долња кућа прогласи Инглеску за републику. Сва напрезања Карла II. (сина Карла I.) који хтеде из Шкотске да Инглеску савлада, бејаху узалуд, дваред би потучен, те једва побеже у Нормандију. Оливер Кромвел уз којег је сва војска била, растера силом парламенат безглавни, који га нехте за краља, и даде да га официри његови прогласе протектором (заштитником) републике велико-британске 1653—1658. Трудба његова, да круну добије, остаде празна, јер сами официри му нададоше, да тога учини. Понавлане завере и намере, да му главе дођу, задаше страха томе силецији (узурпатору) и ускори смрт му 1658). За њим дође син му, Рикард Кромвел, ал овај видивши брзо да није зато, остави се (таки после 8 месеци) протекторскога достојанства. И тако завлада права анархија, којој стане на пут Мунк, врховни вођа у Шкотској, који продре у Лондон и сазове нов парламенат горње и долње табле, а парламенат постави Карла II. за краља 1660.

Б.

За обојице последњих Стјуарта 1660—1688.

Карло II. (1660—1683). Овај краљ изгуби брзо љубав у народа са свога распустнога живота

и лакомислена расипања, и што дваред из ништа завојшти ратом на Холандешку, срамно увек окончаваши, и што је тако званим сплеткашким министарством гледао да сатре парламенат. Ни његова наклоност католичанству недопаде се; зато га натера парламенат да тако названом тест-актом изкључи католике од јавних званија, као год што х а б е а с - к о р п у с - а к т о м осигура своје поданике, да нико никога неможе самовољно затворити. Долња кућа захтеваше од краља, да и самог свог брата, католичког херцега од Јорка, изкључи од наследства престола, и у који мах браниоци те биле (предлога) који се Ваји назваше, као противници краљеви, надјачаше дворску страну, који се зваше Торијевци, одбацила је била већ кућа Лордска (горња кућа) ту билу сасвим. Брат му Јаков II. (1685 — 1688) имађаше две ствари пред очима: да своју власт обезграничи и да поврати католичанство у Инглеској; али у том је био и несмотреп и неумерен. Незадовољство, које с тога постаде, показа се на виделу тако званом инглеском револуцијом 1688 год. кад му се роди син престолонаследник, па нестаде наде, да ће по самрти његовој на престо доћи кћи му Марија, која је у протестанској вери васпитана и одгојена била. Не само Ваји, већ и добар један део Торијеваца позваше земаљског намесника Холандешког, Вилхелма од Орањске, да им штити веру и уставност. Кад дође Вилхелм; пређу одмах инглеске трупе једна за другом к њему, а Јаков II. утече у Француску; парламенат изјави, да је

престо остао без краља, те подигне на-њ Марију и мужа јој Вилхелма III. 1689.

В.

Дом Ораљски 1689 — 1702.

Вилхелм III. (1689 — 1702) осујети свако покушање Јакова II. († 1701), који силом хтеде да се помоћу француском врати натраг на престо. Главан посао живота му беше, да слаби снагу Француске. Добивши наследно право у холандској републици, полазаше чешће на копно, да сам собом рат ратује противу Људевита XIV. А док се распра терала о наслеђство у Шпањолској, он је највећма за тим стао био, да се одржи равнотежа међу силама европским.

§. 20.

Северо-источна Европа.

Као што Француска преласвоји себи првенство на западу и на југу Европе, тако исто бејаше прво место на северу у Шведске за прве тројице краљева из дома Цвајбричкога, које задоби још од тридесетогодишњег рата, имајући најбоље луке (пристаништа) на источном мору.

Карло X. ратујући сретно на Пољаке, које победи помоћу великога кнез-бирача Фридрика Вилхелма Браниборског (који владаше 1640 — 1688) у тридневној битки код Варшаве (1656), а исто тако сретно војеваше на Данце; те кроз то доби Шведска, кад начини мир с Пољском у Оливи а са

Данском у Копенхагену, нове земље на источној обали балтичкога мора: Естландију и готово целу Ливонску (Лифландију) и узто независност јужних провинција шведских. Због саучешћа свога у рату Људевита XIV. противу Холандешке и Бранибора изгубише Швеђани после пронасти код Фербелина 1675. своје земље у Немачкој, ал после ипак готово све редом добише натраг, кад је утаначен мир у Сен-Жермену ан Леју (1679). Слепа и чудновата подужећа Карла XII. сјузише Шведску на ново у њеним првашњим границама.

Пољска је још једнако бројала се међу прве државе европске. Кад изумре лоза Јагелонаца постаде у њој бирање краљева, и сва власт паде у шаке земаљским поклицарима (посланицима) — које је само властела бирала. Либерум вето даваше права сваком посланику појединце, да на мах уништи закључења свију осталих. Уз то још изгубише сила земаља у несретним ратовима са Швеђани, Руси и са Турци; сам главом јуначки краљ Јован Собјески мораде големим жртвама поткупити Русе, да му помогну против Турака; јер у Пољаке ударио беше раздор и неслога, па им нико више помагати нехтеде. Једва разкошни син му и наследник, Аугуст II., који беше и кнез-бирач Саски, оконча рат с Турци миром карловачким 1699. у којем натраг доби Пољска аустријским упливом Подоље и Украјину.

Русија се преобрази за својих мудрих и јуначких царева из дома Романова; од данашње азијатске царевине постаде права европска држава. То се зби за Петра I. великога, који

је утемељитељ данашњем руском царству и његовој величини и слави. Бејаше му 17. година кад дође на престо; упућиван Лефором из Женева отпоче своју самодржавну владу преображајем своје војске по европском начину и оснивањем морске силе. А да сам собом види и позна европску културу и насити жељу за знањем, стаде путовати са малом својом свитом, којој је начелник био поменути Лефор, по Немачкој и Холандешкој, и ту као прост бродарски дрводеља изучи у Зандаму како се граде галије на мору, оде у походе Вилхелму III. у Инглеску, а враћајући се кроз Немачку рад бејаше и Италију видети, кад му глас стиже, да су се стрелци дигли на оружје, немилујући његове нове уредбе, и да се одма врати натраг у Москву. Љуто казни најпре кривце и укине стрелце, па састави нову војску, коју извецбају и изуче страни официри; затим стане дизати школе, уводити стране обичаје (немачко одело) и укинувши достојанство патријаршеско сједини и духовну и светску власт у својим рукама. Уреди и преиначи правосуђе, подиже трговину, бродарство, копање руда. А колико се год старао о благостању своје царевине, исто се тако трудио да достојанство царско учврсти и што већма мога да подигне. Бејаше човек строг, знао је кривце љуто казнити, али и врлине царски наплатити. Што год је радио, радио је по туђинском калупу занемаривши готово сасвим славенски карактер свога здравог и непоквареног народа. Планом својим да Русију рашири до источног мора, заплете се у велики северни рат, као што ће се напред видети.

Шпањолски рат о наслеђству 1701—1714).

Карло II. краљ Шпањолској, син Филипа IV. и последњи мушки потомак шпањолско-аустријског дома бејаше близу гроба, а неимађаше деце; с тога подигоше своја потраживања рад шпањолске монархије: 1. Људевит XIV., као муж најстарије сестре Карлове за свога другог унука Филипа, херцега Анжујског, па порече, што је жена његова одрекла се свију права на престо шпањолски. 2., Леополд I, као муж најмлађе сестре Карлове, која се права свога на престо одрекла није, за свога млађега сина Карла, којег ни нероди с поменутом сестром Карловом. 3., Краљевић кнез-бирача Баварског. — Карло II. остави пак у тестаменти поменутом краљевићу Баварском, а кад овај изненада пре њега умре, Филипу Анжујском, да му буде наследник свију земаља. Филип се одма по самрти Карловој јави у Шпањолској као краљ под именом Филипа V. Ал поморске силе савезаше се с царем (Леополдом I.) и обеђаше да ће повратити натраг шпањолске земље у Нидерландији и у Талијанској дому аустријском, и да неће никад дати да се Шпањолска уједно споји са Француском.

Људевит XIV. остави Нидерландију кнез-бичачу Баварском да буде властник земље те па да га тим намири, а зато се и он и брат му, кнез-бичач Колински, савезаше са Француском.

А. Бојеви у Талијанској и у Немачкој, особито око Милана (1701—1704).

1. У Талијанској. У том боју потпомагаху цара два немачка кнеза, којима он повиси досто-

јанство, а то су: краљ од Прусије и кнез-бирач Хановерански. Цар пошље дакле војску своју у Талијанску под војводом кнежевићем Евгеном Савојским, који изиђе на глас са свога јунаштва код опсаде Бечке и после у турским ратовима, а тако исто и у трећем француском рату. Ту већ стигла беше француска војска под Катинатом, кад ал Евген смело прешавши планине алпске у Тиролској упусти се одма у бој и на два места (код Карпија и Шијарија) потуче Французе, удари на далеко већу војску херцега Вандомског, но војске се бише без успеха, те се затим врати Евген у Беч натраг.

2., У Немачкој. Инглези први отпочеше бој у шпањолској Нидерландији под грофом потоњим херцегом Малборовим, који се год. 1704. изненада сједини с Евгеном, те њих двојица потукоше Баварце и Французе код Хохштета на Дунаву тако силно, да је једва трећи део француске војске видео Рајне, а Баварску опседну и натерају да набавља што треба за рат, који дође; кнезове-бираче: Баварскога и Колинскога, збаце и цар

Јосиф I. 1705—1711.

сагласијем кнежевскога бирачкога збора лиши их свију права.

Б.

Бојеви у Шпањолској, у Нидерландији и у Талијанској. (1704—1711.)

1., У Шпањолској отпоче рат тек 1704, кад се архихерцег Карло искрца с Инглезима и

Холандезима на португијској обали. Прве године отеше Инглези само Гибралтар, а кад се четир провинције (Каталонија, Валенсија, Арагонија и Навара) за Карла III. изјавише, настаде тек најбешњи грађански рат, где срећа бејаше сад на једној сад на другој страни, и трајаше докле се год Карло по самрти брата свога, Јосифа I., неврати натраг у Немачку 1711.

2., У Нидерландији и у Талијанској. После славне победе код Хехштета расташе се на ново Евген и Малборов, онај оде у Талијанску, а овај натраг у Нидерландију: обојица војеваху с неочекиваном срећом и отеше најглавније крајеве у шпањолској Нидерландији. Малборов поквари Французима план, кад хтедоше насрнути на Холандешку, побивши их славно код Рамиљеза 1706. где покори више провинција и натера их да се завере и поклоне Карлу III. Још је већег успеха имао Евген у Талијанској. Французи хтедоше освојити Турин па тим да натерају херцега Савојскога да прекине савез с царем. Ал Евген сатари помоћу Пруса под Леополдом Десавским савим француску војску (80.000 момака), која је опседала Турин, истера Французе из целе Ломбардије и натера и овде да веру даду Карлу III. Војску пак, коју оправи у Неапољску, дочекаше тамо с највећом радошћу, те тако Шпањолцима остаде од свију њихових европских земаља сама Сицилијанска, јер јој и Сардинију отеше Инглези.

Кад се рат у Талијанској оконча, здружи се на ново Евген са Малборовим, које га нова француска војска доста у шкрипу држаше у Фландрији,

њих двојица побију ту војску код Уденарде на Шелди 1708. и освоје тврђаву Рисал (Лиљ), за коју се мислило, да је нико не може отети. Толике неприлике уморе Људевита XIV. сасвим, и како сад настаде љута и необична зима, неимајући средства да подигне рат на ново, стане он уговарати о миру, и већ је готов био, да се довека окане шпањолске монархије и свакоме савезнику појединце да учини чега по вољи. Али кад се тим попуштањем све већма савезници ослободе и заишту, да им он и војске даде, да му рођена унука протерају из Шпањолске, прекине даље уговарање и најтежом муком сакупи нову војску под Виљарем. А кад му и ту војску потукоше Евгени и Малборов, стаде Људевит на ново радити о миру, и већ хтеде да плати силне новце рад помоћи, да истерају унука му из Шпањолске, кад ал три знаменита случаја догодише се у један мах и ослободише га из тога очајничког положаја.

В.

Срећа се промени. Мир се начини у Утрехту, Раштату и Бадену. 1711—1714.

Палење министарства Малборова, врховне поглавице партије Вајске, чим Торијевци уђоше у кабинет краљице Инглеске Ане, — смрт цара Јосифа, за ким дође брат му Карло као наследник аустријских земаља и као цар немачки, — и победе херцега вандомског у Шпањолској, учинише те Људевит XIV. дође на измаку свога века изненада до повољна мира. Најпре склопи мир у Утрехту

1713. са поморским силама, које такођер нежелеше, да аустријске земље буду заједно са шпањолском монархијом: Филип V. постаде краљ Шпањолској и свима земљама њеним изван Европе, али под тим условијем: да се никад несједињује круна Француска са круном Шпањолском.

Инглеска доби од Шпањолске Гибралтар и Минорку, Прусија дојакошње шпањолско Обергелдерн и припознато јој буде њено краљевско достојанство; Савојска доби Сицилијанску као краљевину, коју мораде на скоро за тим променити за Сардинску.

Цар пристане такођер на тај мир у Расгату 1714. и добије шпањолске земље: Нидерландију, Неапољску, Миланску и Сардинску; кнезови-бирачи: Баварски и Колински, дођоше опет до својих достојанства. Овај мир, који уговораше сам Евген, буде у Бадену у Аргави и за немачку царевину примљен.

§. 21.

Северни рат 1700—1721.

Аугуст II., краљ Пољској и кнез-бирач Саској, сложи се с Русијом и са Данском, да употребе младост Карла XII. на своју корист — да га силом натерају, да им поврати натраг све земље, које су Швеђани отели од Руса, Пољака и Данаца.

1., Дански рат (1700). Данци упадну у Шлезвиг (у државу пашенога Карла XII, херцега холштајн-готорпскога) а Саси у Ливонску, и тим се рат отпочне. Млађани краљ окрене се најпре

најближем непријатељу, Данцима, и јуначки се искрцавши на Селандији примора их, да одустану од савеза са Шведском, (и да издаду све што су отели). Ал у исто доба устаде на-њ и цар руски, као трећи му непријатељ.

2., Руско-саски рат (1700 – 1706). Петар пође с великом војском у помоћ пољском краљу, који већ ушао беше у Ливонску и опседне Нарву у Инкерианској, али Карло ослободи Нарву (1700) славно победивши руску војску, неколико реди већу, која варош ову опсела беше, истера и Сасе из Ливонске, продре победоносно у Пољску, одбацујући све понуде мира и натера силом Пољаке, да збаце Аугуста II, и место њега да изаберу себи за краља војводу Станислава Лешћинскога (1704.), који је Карлу послушан био, којему он својим новим победама над Сасима стече опште припознање. Цару, као своме најопаснијем непријатељу остави истина маха да осваја земље на обали источнога мора, и да се учврсти на шведској земљи, подижући ту (1703) својој царевини нову престолницу (Петрбург), али дотле присили он Аугуста II. упаднувши у Саску (миром у Алтранштету код Липиске), да призна и он Станислава Лешћинскога за краља Пољској и да се одрекне савеза царева.

3. Руски рат до 1709. Непостојанство среће.

Сав успех сјајних победа Карлових пропаде брзо са његова тврдоглавства и неразборитости. Тумарајући без плана по Пољској и Саској, занесе га на последку мрзост на Русе и науми да збаци

рускога цара с престола, којег народ немиловаше због његових нових уредба. Допре доиста кроз мочари и шуме чак преко Дњепра и загрози већ Москви. Кад ал ето ти га к њему казачкога хетмана Мазепе, који рад бејаше његовом помоћу да се отме од цара, па га наговори, да неиде управо на Москву, већ да сврне у Украјину па ту да се с њиме здружи. Макар што су Мазепу оставиле свечете и што једва главу изнесе и побеже краљу, и што су га сви редом одвраћали, да неиде даље, крене он ипак војску своју и пође по најљућој зими хитно напред; ал Руси га дочекају код Пултаве 1709. и тако га страшно потуку, да се једва сам с нешто мало свите спасе и побегне у Турску.

4. Карло XII. у Турској (1709 — 1714). Карло се задржи у Турској пуних пет година дана, а за то време сложе се његови непријатељи на ново и учине савез међу собом. Аугуст II. протера краља Станислава из Пољске и отме натраг ту краљевину, Данци узеше Шлезвиг (и дадоше га холштајн-готорпскоме херцегу натраг) и херцеговину Бремен; Петар I. велики се највећма ухасни освојивши све редом шведске провинције на источном мору: Ливонску, Естландију и један део Финландије. После дугога договарања једва Карло XII. приволи султана да дигне рат на Русију; Петра великог опколе Турци на Пруту са војском му заједно, и једва га спасе жена му Катарина (подмитивши велика везира) купивши мир за новце. А Карло и после тога остаде у Турској надајући се, да ће опет моћи немир учинити, и против-

Крстич

Крстич

— 27 —

љаше се најпосле оружаном силом Турцима, кад га тераху да се врати натраг у своју краљевину; Турци ударе јуришем на његов утврђени двор у Бендеру и ухвате га, те најпосле кад чује, да ће владу у Шведској да предаду сестри му Улрики, крене се на пут, и готово невероватном брзином врати се у своје државе.

5. Карлов рат на Норвешку и смрт му. Док је Карло боравио дане у Турској придруже се: Фридрих-Вилхелм I, краљ Прусији, и Ђорђе I, кнез-бирач Хановерански а краљ Инглеској — непријатељима Шведске, која сад изгуби своје последње земље у Немачкој (Штралсунд, Висмар). Погађањем око мира забави Карло Петра великог дуже времена, а међутим скупи већ последњу снагу свога народа и науми да отме Данцима Норвешку, па да тим накнади сву штету и губитак свој — ал мука би узалуд. У првом боју зло прође због хрђава времена, а у трећем падне он стрмоглавце у шанац пред Фридриксхалом, по свој прилици од руке убојничке, као жртва завере какве, која му је о глави радила. Бијаше му тек 36 година.

6. Рат се северни оконча миром, који Шведи с непријатељима правеше, са сваким посебице: 1. Данска доби део један Шлезвига а Бремен и Верден продаде Хановеранској. 2. Пруска доби Предње-поморје међу Одром и Пеном са острвима Уседом-ом и Волином (плативши два милиона талира).

3. Руси робећи и пустошећи шведско приморје, примораше силом Швеђане да им уступе

Ливонску, Естландију Инкерманску и део један Карелске, а они њима натраг дадоше Финландију. И тако изгуби Шведска своје првенство на северу, а на њено место дође Русија као велика сила европска.

§. 22.

Цар немачки Карло VI. 1711 – 1740.

1., Турци нарушише карловачки мир протеравши Млетчане из Мореје. Рад обране њихове подигне цар рат на Турке (1714—1718), у којем принц Евген Савојски покаже се ново као војсковођа и јунак, славно победивши Турке: код Петроварадина 1716. и код Београда 1717; тако их покори да су мир правећи у Пожаревцу морали цару натраг дати све, што донде освојили беху: Банат, велики део Влашке, Србије и Босне.

У овим двама биткама јуначки се показаше Срби милитари (досељеници, а исто тако и чете својевољаца Срба из свију крајева старе српске царевине) под вођом својим Мојсијем Рашковићем, који прешав овамо на особити позив цара Леополда I. (1688.) постаде по смрти Монастирлијиној (1707.) „колонелом славонске (српске) народне милиције“ јер се тада укиде и вице-војводско достојанство Србима.

2., Прагматичка санкција. Дом хабсбуршки изумираше већ у мушкој лози и у Аустрији, као год пре двадесет година што изумре у Шпањолској (с Карлом II). Јосиф I. наредио беше,

кад изумре мушка лоза, да на престо дођу кћери његове, од од којих је једна била удата за кнез-бирачем Карлом-Албертом од Баварске а друга за Аугустом III. од Саске. Али Карло VI. неимајући мушке деце преиначи тај ред о наследству писмом својим, које назва прагматичком санкцијом и нареди, да ако неузима мушке деце, по смрти његовој најпре његове кћери са своји потомци, па тек после кћери Јосифове да наследе аустријске земље. Главна му намера дакле у тој политици беше, да се прагматичка санкција припозна и у земљама његовим и изван тих земаља. У земљама својим које неспадаху немачкој царевини испаде му лакше за руком. Троједна краљевина прима и припозна прагматичку санкцију 1712 а Угарска 1723 али у царевини противише се закључењу, којим се тај акат признаде и прими: Баварска и Саска. Саску приволи он на то помагајући је кад је тражила Пољску круну, али се кроз то уплете у рат, у ком изгуби сила земаља, које једва многим жртвама добио бејаше.

3. Рат око Пољске и Талијанске 1733—1738. Кад умре Аугуст II., краљ Пољској, наговори Људевит XV. краљ Француски, велику страну пољске властеле, да наново подигну на престо свој његова таста, Станислава Лешћинскога, а друга страна, коју подупираше и Русија и цар немачки, изабра сина покојнога краља, кнез-бирача Саског Аугуста III. — Станислава протера здружена руско-саска војска, али Људевит XV. и рођаци му, шпањолски и сардински краљ, стану уз њега, огласе цару рат, који ће бити у Талијанској и на

горњој Рајни. Савезници опсаде Лотарингију, аустријску Ломбардију, Неапољ и Сицилију; на Рајни одржа се којекако принц Евген, бар се добро бранио од далеко јачег непријатеља, — ал војводе цареве у Италији изгубише све до Мантове. Дуго се по том погађаху док дође до Бечкога мира 1738: Станислав се одрече престола и добиће место тога у накнаду Лотарингију и Бар, ал под условјем, да те херцеговине по самрти његовој припадну Француској као очевина кћери му, херцег од Лотарингије, Франц Стефан добије најстарију кћер Карлову Марију Терезију за жену и, кад изумре дом Медички (1737), велику херцеговину Тошканску; цар уступи краљевину обадве Сицилије инфанту Дон-Карлосу у замену за Парма Пијаченцу и тога ради обвеже се Француска да ће стајати добра за прагматичку санкцију.

4., Турски рат против Русије и Аустрије. (1736—1739). Руска царица Ана употреби прилику, док Турци с Персијанима рат водише, да натраг узме Азов, који је Петар велики у миру на Пруту њима уступио, и то учини сретно. Али је савезник јој, цар Карло VI, који јој у рату помагаше, тим несретнији био; он рад бејаше да освајањем земаља Турских накнади штету своју што изгуби Неапољ и Сицилијанску.

Турци надјачаше у три мах аустријску војску, која по самрти Евгеновој ослаби, неимајући ваљаних вођа, које цара присили да начини мир Београдски 1739, и да натраг врати земље турске: Србију с Београдом, део Босне и Влашку. Дунав и Сава буду границе од обадва царства а Русији остаде Азов.

§. 23.

Аустријски рат о наследство 1740—1748. и два прва шлеска рата 1740—1745.

Кад самрћу Карла VI. изумре мушка лоза дома хапсбуршкога и кћи му Марија Терезија (1740—1780) узе владати у Аустрији, у Угарској и у Чешкој, стаде одмах кнез-бирач Карло Алберт од Баварске (позивајући се, да је он од рода кћери једне Фердинанда I.) тражити престо аустријски; Француска и Шпањолска помагаху га покрај свеколике прагматичке санкције.

Ову згодну прилику употреби Фридрих II. краљ Пруски, и понови стара захтевања свога дома рад шлеске херцеговине: Брег, Лигницу и Волаву, тако исто и кнежевину крњовску (Јегерндорф), а кад Марија-Терезија нехтеде те земље дати му (за које јој он обрица, да ће мужу њеном свој глас дати кад га узбирају за цара), заметне он први шлески рат 1740—1742. и одма освоји Шлеску, у којој готово никакве обране не бејаше. Из Моравске пође аустријска војска да отме натраг Шлеску, ал је Фридрихов војвода Шверин потуче код Молвица (близу Брега 1740). Затим сложе се свиколици непријатељи Марије-Терезије (Баварска, Француска, Шпањолска, а после и Саска и Пруска) и закључе у Нимфенбургу да раскомадају Аустрију, нехајући за прагматичку санкцију.

Кнез-бирач Баварски отвори рат и помоћу француске војске навали у Аустрију и натера у Линцу да му веру даду као архихерцегу аустриј-

ском. Али Марија-Терезија оде на сабор у Пожун сама собом и ту тако распали посланике („*Magia-
tur pro rege nostro Maria-Theresia!*“), да су одмах на ноге дигли 100.000 војника (Мађара, Срба и Хрвата) у две војске. Док су непријатељи угађали куда ће да ударе, догле се Угарска наоружа. Јер кнез-бирач Баварски не пође управо на Беч, него оде у Чешку и тамо захте, да му се такођер народ поклони. Њега изабраше и у Франкфурту за цара и крунише се под именом Карла VII. (владао 1743—45). Кад већ мишљаше, да је све и сва постигао, окрете се срећа наопако. Угарска војска једна освоји натраг Аустрију, опседне Баварску, и Марији-Терезији поклони се народ у Монакову, а друга пође у Чешку. Фридрих II. истина победи принца од Лотарингије (брата мужа Марије-Терезије) код Чаславе у Чешкој (17. Маја) 1742. ал баш управ та победа поквари посао Карлу VII. јер Аустрија и Прусија начинише мир у Вратислави (Бреслави); Марија-Терезија упусти целу долњу Шлеску и од горње до реке Опе са грофовством Глацом, како ће тим оцепити свога најгорег противника од осталих непријатеља својих.

И обожени „краљ“ Марија-Терезија награди Мађаре за њихову помоћ и пожртвовање. Оне крајеве Угарске, које Срби населише, који као милитари стајашу под својим српским магистратима, а војска под својим колонелом, капетанима, вице-капетанима и т. д. наиме поморишку и потиску милицију укиде царица по жељи Мађара и подложи их жупанијама угарским, обећавши да ће и

тамишварски Банат са Сремом и долњом Славонијом заједно утеловити Угарској (чим се умири). Шајкаше, потомке најбоље војске деспотове, који становаху у Коморану и у крајевима око Коморана, премести Марија-Терезија (1746.) у Бачку — у данашњу Шајкашку, у делти међу Тисом и Дунавом и римским шанцем (јарком). И то даде повода те се исели у Русију до 100.000 Србаља под Хорватом и Шивићем а мало затим под Петром Текелијом (стрицем Савиним), и тамо населе крај један од Кијева до Очакова назвавши га „Новом Србијом“, па сви би се иселили били, да их није охрабрио и задржао митрополит Павле Ненадовић, и да није царица издала (1741.) патенат од заштите и потврдила им (1743) привилегије њихове. Год. 1746. заведе се депутација in Illugicis

Прагматичка армада, коју Ђорђе II. краљ инглески састави (из Инглеза, Хановеранаца и Хеса) потуче 1743. Французе, савезнике Карла VII. Уз савезнике пак Марије-Терезије пристану: Сардинска, Холандешка и Саска. Ови догађаји бацише Фридриха II. у бригу, бојећи се да не изгуби своје нове освојене земље, и с тога заметну он

други шлески рат (1744 — 1745), провали у Чешку и освоји Златни Праг, а Карло VII. врати се међутим у Баварску. А кад овај брзо затим умре, одрече му се син (Максимилијан-Јосиф) у миру (у Фисену на Леху 1745.) свију права и потраживања аустријскога наследства. Мужа Марије-Терезије, великога херцега Тошканског, иза-

браше сад готово сви кнезови-бирачи за цара немачког, и он стаде владати по имену:

Франц I. 1745 1765.

Аустријанци истераше Пруссе из Чешке и про-дераше чак у горњу Шлеску, али их Фридрих победи (код Хохен-Фридберга), пође за њима у потеру и потуче их по други ред код Зарове (Сора). После тога науме Аустријанци да ударе у друштву са Сасима на краљеве земље, ал ту их дочека старац Десавски код Кеселдорфа и стане им на пут, па тако начине мир у Дрaжђанима 1745. и остане Фридриху Шлеска и Глац.

Француска са Шпањолском продужи рат и после, прва у аустријској Нидерландији, коју маршал Мавро Саски гото целу освоји: а после обадве заједно у Талијанској, али без икакве користи. А кад посла руска царица Елисавета војску на Рајну, учинише одма мир у Ахену (Цаху) 1748. којим даде Француска све, што освоји, натраг. Аустријска пак уступи Парму и Пијаченцу шпањолском инфанту, Дон-Филипу.

§. 25.

Трећи шлески или седмогодишњи рат 1756—1763.

Преображај европске политике.

(После дражђанскога мира здружи се Марија-Терезија с руском царицом Елисаветом, коју лично увреди Фридрих својим подсмевањем, па учине савез у потаји, како ће од краља пруског натраг отети Шлеску и понизити Прусију; уз њих при-

ово

стане и саски двор, који завидљивим оком гледаше, како се Прусија подиже.) А после ахенскога мира пође грофу Кауницу за руком да измири Аустрију с Француском и да ове учине међу собом савез. Инглеска пак здружи се с Прусијом, која се завади с Француском због ударања границе Акадији, коју доби утрехтским миром, како ће да брани своје немачке земље. Тако се брзо промени политичка система европских главних сила! —

Година 1756. Фридрих чим чује, шта се против њега у потаји кува, доскочи одмах својим противницима, продеравши изненада још оне исте јесени (1756) у Саску, опседне Дрaжђане и) опколи саску армаду, која се на брзу руку сакупи, у њеноме тврдом околу (табору) код Пирне, како ће је глађу натерати да му се преда. А кад војска аустријска (под Бровном) дође да ослободи Саску, изађе јој Фридрих са једним делом своје војске у Чешкој на сусрет, и побије је код Ловосица на Лаби, (натера по том опкољене Сасе код Пирне да му се предаду као ратни сужњи, и те зиме остаде у Саској.

(Година 1757. Фридрих даде тим, што нападе на Саску, повода и згодне прилике Марији-Терезији, да побуни и подигне на њ своје савезнике. Држећи, да је тим повређен државни мир, прва устаде Француска, која је јамчила за тај мир, здружи се с Аустријом, с уРсијом и с немачком царвином и зарате на Фридриха. И Шведска неоклеваше дуго, надајући се да ће учествујући у рату добити пруско Предње-поморје.) Фридрих остави маленоме броју својих савезника (Инглеској, Хе-

Obw

сен-Каселској, Брауншвајгу и Готи) да пута прече Французима, а део један своје војске пошље на сусрет Русима и Швеђанима; с језгром пак своје војске изађе Аустрији на сусрет, уђе у Чешку и победи славно код Златног Прага, ал ту падне врховни му војвода Шверин, који је смрћу својом битку добио. Велики део побеђене војске спасе се и склони у Прагу, који Фридрих опседне. А кад пође Дауну на сусрет, који хтеде Златни Праг да ослободи и нападе на-њ код тврђаве Колина (18. Јунија), буде Фридрих први ред побеђен. Ова пропаст краљева побуди и остале савезнике аустријске који се дојако ни с места не-макнуше, да озбиљно ударе на-њ: Французи, на броју до 100.000, пробише се чак до Везера и потукоше Фридрихове савезнике код Хастенбека; Руси, на броју такођер до 100.000, уђу у источну Прусију и потуку војсковођу Левалда код Крњове (Гросјегерндорфа), али ту им дође заповест изненада, да се врате натраг из Пруске. У том Фридрих чује, да се и државна армада и друга још француска војска на њега диже, те полеги (са 22.000 м.) на сусрет Французима и државној војсци, у којој бејаху различни људи а несложне вође, и потуче их код Росбаха на Сали (5. Новембра). А кад је тако Саску ослободио и осигурао, пожури се краљ са својом победоносном војском и дође у Шлесију, где су му херцега од Беверна потукли (код Вратиславе) и жива га ухватили. Са 33.000 м. („На стражи парада у Поцдаму“) побије код Леутена (5. Декембра) аустриј-

Но Фридрих савезницима својима
своје аустријске

ску војску од 80.000 м. којима је вођа био Карло Лотриншки и Даун.

(Године 1758. вођаше краљ сам главом рат на истоку своје краљевине против Аустријанаца и Руса,) којима умеде стати на пут, да се несједине, — на западу пак савезници му под херцегом Фердинандом од Брауншвајга против Француза. Овај задњи управлатори рат отеравши Французе са Лабе чак преко Рајне, и потукавши их код Кренфелда. А Фридрих сам големим својим губитком победи у крвавој битци код Цорндорфа (близу Кистрина) Русе, којих је сила више било на броју, и који освојивши Пруску, продераше полагано до Новог-Крајишта (Најмарка) и спалише Кистрин. Међутим дођоше и Аустријанци у помоћ Русима до Лужице. А кад краљ дође у помоћ своме брату Хенрику, кога је Даун близу Будшина (Бауцена) јако у теснац стерао, нападну на њ код Хохкирха у врлом незгодном положају му, те ту љуто пострада и мораде натраг. Ал се том битком неухаснише ни непријатељи му: Фридрих обиђе Дауна, истера најпре непријатеља из Шлеске и из Сакке, те тако (на измак оне године очисти све своје земље од напасти осим Пруске, где су још једнако Руси лежали.)

(Година 1759. бејаше најнесретнија краљу за цела војевања његова.) Руси, који до Одра допреше, потукоше генерала Ведела код Каја, и сјединише се са Аустријанцима под Лаудоном (Лудоном), војводом, којег је краљ пруски ни под-а-шта држао кад му се нуђаше, те постаде исто тако најопаснији непријатељ краљу, као некад принц Евген Савојски

Људевиту XIV. Војска ова, од 60.000 м. удари на краља код Кунерсдорфа близу Франкфурта на Одри (12. августа), у којег беше тек 40.000 м.; Фридрих потуче лево крило Русима, кад ал на један мах испаде Лаудон, који се штедијаше до одсудна час, и победи га: 18.000 Пруса паде ту на бојноме пољу, и међу мртвима бејаше и Евалд Клајст, песник „пролећа“. Генерал Финк хтеде Даунову војску да обиђе и да јој пресече пута у Чешку, али Аустријанци, којих је далеко више на броју било, опколе га код Максена те се мораде под погодбом предати са својих 13.000 м.

(Фридрихови савезници под херцегом Фердинандом Брауншвајгским војеваху с почетка ове године против Француза истина несретно, али после победом код Миндена отеше од непријатеља све, што задоби.)

Године 1760. поче рат опет несретно по Фридриха, јер на генерала Фукеја, којег намести он код Ландсхута да брани Шлеску, нападе Лаудон с триред већом силом, па после најжешћег отпора ухвата га с готово половицом војске му. Затим оде краљ сам собом у Шлеску и утабори се код Ленице (Лигница) на Кацбаху, где мењајући таборишта превари тим дваред већу Лаудонову војску и у жестоком боју за два сата потуче је (15. Аугуста) до ноге) на пфафенбершким висинима. Употребивши вешто ту победу препречи сјединење Аустријанаца с Русима и тако би Шлеска ослобођена. А кад Цитен својим јунаштвом победи код Торгаве Даунову војску, доби Фридрих и Саску натраг.)

Године 1761—1763. сјединише се једва једанпут Аустријанци с Русима и пођоше да отму

(до тога је Фридрих Шлеску и Саску
добио)

000

Шлеску, али са неслоге војвода (Бутурлина и Лаудона) прође Фридрих у своје окопаном тaborу код Болеславица (Буицелвица код Швиднице) на миру. Кад по смрти царице Елисавете, дође на престо руски Петар III. запешени поштовач Фридриха II., доби Пруска не само мира (којему се придружи и Шведска) него и помоћи од Русије. Али Петра III. уморише одмах после шест месеца, а његова наследница Катарина II. заповеди Русима да одмах изађу из Шлеске. Фридрих се послужи њима пре одласка њихова у битки код Буркерсдорфа близу Рајхенбаха и победи Дауна. А кад брат му Хенрих победи државну војску и Аустријанце код Фрајберга, (начине после кратког погађања Пруси, Аустријанци и Саси мир у ловачком граду Хубертсбургу. Миром овим врати се све у пређашње стање, као што је и било; Пруска дође у ред пет главних сила европских.)

§. 26.

Јосиф II. 1765 - 1790.

1. Прва деоба Пољске 1772. По смрти Аугуста III. (1763) немогаху партаје да се сложе, кога да изаберу за краља. Најпосле испослује царица Катарина II. те по њеној вољи изабран буде за краља Пољској гроф Станислав Поњатовски, а протестанти и православни Срби да добију једнака права с католицима. Ал Марија-Терезија зажели да Аугустов син Ксаверин буде краљ Пољској и јавно стане износити, да Катаринино поступање није на свом месту и да је то против

пољскога устава. Царица Катарина нехајућ за тим, оружјем утврди Поњатовскога на престолу. Пољска властела увидевши своју пропаст са неслоге, даде краљу још већу власт у руке, које се недопадне ни царици Катарини а нити Фридриху. Марија-Терезија пак одобри то пољским сталежима, и похвали их, тако исто учине Французи и Турци, који у тај пар војеваху с Русима. Фридрих употреби ту згодну прилику и предложи цар-Јосифу II. да заузму неке крајеве Пољске па међу собом да поделе. Марија-Терезија нехтеде на то пристати, зато се Фридрих окрене другој страни и предложи то исто царици Катарини; она прими тај предлог и одмах затим погоде се у Петрограду, најпослед мораде то и Марија-Терезија примити и тако у друштву поделе они међу собом први ред Пољску 1772. Аустрија добије Галицију и Владимирску, коју састави у једну краљевину, Русија: источни крај Литве (до Дине и Дњепра), Пруска: западну Пруску осим Гланскога и Торња (Данцига и Торна), коју је (1466) у тороњском миру уступила била Пољској, и „Нецки крај“ (велику Пољску до Неца). Краља пак и сабор натерају силом, да се и формално одреку ових земаља, а то ће рећи трећег дела пољске краљевине.

2. Баварска кавга о наследству (1778 — 79.). Кад је Максимилијан.-Јосиф (син несретнога цара Карла VII.) последњи кнез-бирач Баварски од млађе лозе дома Вителсбаха умрљо без деце, дигне се цар Јосиф и понови стара права аустријска на један део Баварске, и силом натера наследника Максимилијанова, фалачкога кнез-бироа

Карла-Тодора да то припозна. Ал по савету Фридрика II. непристане на то Херцег Карло Фалачко-Цвајбрички, који ће, као што се говорило, бити наследник Карлу-Тодору. Те кад пруска војска провали у Чешку, а царица руска претити стане да ће Прусима помагати, склони се цар и начинивши мир у Тешину (у аустријској Шлеској) 1779. окане се свога права на Баварску, а остане му Ински крај, т. ј. земља међу Ином, Дунавом, Трауном и Салцом, и тако се Аустрија тим крајем споји с Тиролском.

3. Јосиф II. сам влада 1780—1790. Мати Јосифова, царица Марија-Терезија, узела је била прво свога мужа Франца Лотриншкога а по смрти његовој 1765. сина Јосифа да с њоме заједно влада, али је и пак сама собом управљала и свршавала послове у својим наследним државама; особитим својим оштроумљем бирала је она сама себи саветнике, много је које шта лепо уредила (државне приходе порезивајући данак по имању, уводећи простији начин судења, издавши мудре законе, укидајући тортuru, ублаживши стање јобађима и т. д.) и имала је снаге и срца, да положај Аустрије одржи и да остане у политичкој системи Европској.

Тек по смрти њеној (1780.) стане Јосиф сам управљати аустријском државом, у 40-ој години свога века. Бејаше човек мудар, врло одважан и усталац око свега, што пронађе за добро и што је год могло усрећити народе му. Сад тек могаше он изаћи са својим реформама и намерама. Најзамашније бејашу му оне уредбе, које засецаху

у црквена дела) (едикат толеранције, давање права и грађанства и Јеврејима, укидање силних манастира, и пречење пута католичанском свештенству у Рим) (чега ради се онепријатељи с папом Пијем VI, који ни кад дође сам главом у Беч, немогаше цара наговорити, да узме натраг, што даде. Тек пред смрт своју опорече он (бојећи се да се Угарска не отметне, у којој укиде уставност, хотевши завести и тамо простију форму управе — по немачком калупу) своје уредбе, осим укидања јобађства и едикта толеранције.

(Како ће раширити своју царевину, здружи се с руском царицом Катарином против Турака. Испрва небејаше срећан у рату, ал кад Лаудон постаде му војсковођа, срећа му се окрену: овај отме Београд 1789, а Кобург добар део Влашке. У том ратовању прославише се својим јунаштвом Срби „фрајкорци“ (својевољци) под својим генералом Михајловићем; у том „фрајкору“ бејаше Срба из свију српских крајева: међу њима Кара-Ђорђе (с потоњим другом својим капетан-Радичем), пре него што ће му звезда синути на видик у српском и устати Срби на оружје у некадашњој српској царевини. Јосиф је замиловао српски народ на име овај у Аустрији, који оставши без својих политичких поглавица, а сасвим занемарен од немачких царева и свога свештенства у највећем незнанству зачामीо беше. Да народ српски боље позна, написа му по заповести његовој негдашњи учитељ му, потоњи министар матере његове, барон Бартенштајн књигу „о народу илирском“. А и сам собом написа неке белешке о српском народу.

Своје мисли и жеље: да добије Баварску и тако да заокружи своју царевину на западу — немога се Јосиф никад отрести, и зато понуди кнез-бирачу Карлу-Тодору, да му даде у промену за Баварску своју дољну Нидерландију и титулу краљевине Бургундије. Кнез-бирач приволи се на то, али се томе противи херцег Фалачко-Цвајбрички и стане тражити помоћи у Фридриха II., који му и стане на пут тим, што здружи три протестаначке бирачке-кнежине под именом савеза немачких кнезова (1785). Ал глас о том мењању са земљама озловољи Нидерландезе највећма и они устану јавно на Јосифове реформе, јер они исто тако љубљаху своју уставност и своја права, као год и Угри у Угарској. На чим се противити сташе, укиде цар одма устав Брабантски са свима привилегијама. То даде повода, те сва Нидерландија (осим Лисанбура) отпаде од њега, баш у онај пар, кад ратова на Турке. (Брат Јосифов

Леополд II 1790 — 1892. оконча рат с Турцима, повративши им све отете земље натраг, а устанак „сједињене Белгије“ утиша он оружјем, али и њима поврати устав и привилегије.)

4. Владање и смрт Фридриха II. великога. Као год у боју тако и у миру бејаше Фридрих вредан и раден; мир пак сачува после за 23. године свога владања. Своју државу, која се тако брзо попе на висину, рад беше он осигурати и сталан ред у њој увести; зато подиже и умножи војну силу, па тога ради повиси и државне приходе. А да се народу његовом правда и правда брзо дели, скратиће он дугачки судски по-

стунак и издаће нов законик. Стане се старати како ће подићи пољски рад, занате а особито фабрике и трговину, и потпомоћи да му се опорави земља, која беше ратом јако осиромашила. После смрти његове (17. Аугуста 1786.) остане престо и држава на нећаку му, Фридрих-Вилхелму II. 1786—1797, коју је Фридрих II. раширио источном Шлеском, Фрисландијом и западном Пруском.

§. 27.

Француска.

(После смрти Људевита XIV. који земљу своју изцеди сасвим за својих честих ратова, оставивши за собом три хиљада милиона ливри дуга — дође да влада трећи праунук му

Људевит XV. (1715 — 1774), који бејаше испрва под туторством паметнога али распуштеног херцега (Филипа) Орлеанског, после пак даде управу своје учитељу кардиналу Флерију, а по самрти овога овладаше Људевитом XV. сасвим неваљале жене (маркиза Помпадур, грофица Дибари и т. д.) и обузе га лењост и разузданост. Видели смо, како се владаше у ратовима о наследству у пољском, па у аустријском, па у седмогодишњем, како-ли му несретно испаде рат на мору с Инглеском, који упропасти француско морнарство и отеше му толике земље. Али убитачније од свију његових честих ратова бејаше држави то, што је поквареност и безакоње сасвим мах отело било, чему је да богме крива била „школа филозофа“ (Волтера, Жан-Жака Русо-а

д-Аламбера, Дидера), која исмеваше и софистички нападаше на све у цркви и у држави. Својих најцрњих непријатеља, Језуита, опростише се филозофи дошавши у париски парламенат и продеравши тим, да се у Француској укине ред језуитски (1764.). Генуа продаде Корсику Француској (1765.). Нечувено расипање на двору повиси државни дуг толико, да се већ сваки бојаше да ће држава поред свеколиких тешких намета до који дан морати банкротирати, кад ал на радост кукавном народу умре та несрећа, краљ Људевит XV. Његовога унука и наследника

Људевита XVI. 1774—1792. поздрави народ с надимком „ле десире“ (Једва дочекани). Али често мењање министара финансије, трошење краљице Марије Антоанете и саучешће у северноамериканском рату против Инглеске умножише државни дуг; недостатак (сто четрдесет милиона ливра сваке године) немога нико више подмити. Те које то, које пак револуцијска начела, која филозофи ширише а северо-американски рат потпиришаше, учини те сад букну — револуција.

§. 28.

Велика Британија.

После Вилхелма III. дође сваст му Ана (1702 — 1714), која учествоваше у шпањолском рату о наследству и сила доби у утрехтском миру. Али узалуд би труд њен, да помоћу Торијеваца (зато паде Малборов) осигура престо своме побрату, претендату Јакову (III.); јачи бише Ваји

захтевајући да протестанти буду наследници, па тако и подигоше на престо инглески

Дом хановерански.

са Ђорџем I. (1714—1727), кнез-бирачем хановеранским а праунуком Јакова I. с материне стране, који стаде на пут сваком покушају претендатову, да се неврати у Инглеску. А његов син

Ђорџе II. (1727—1760), осујети последњи покушај Француске, кад хтеде да Стјуарте подигне и поврати им инглески престо; претендата Карла-Едварда сина Јакова III, потукоше до ноге код Кулодена у Шкотској (1746 — то би задња битка на инглеској земљи). Он учествова у аустријском рату о наследству, као што видесмо напред. Док је Инглеска за седмогодишњег рата као савезник Фридриха II. бојак била с Французима у Немачкој, који бехе савезници Аустрије, имаде она и на мору рата с Француском (1755—1763), који даде повода тим, што се немогаху погодити око граница Акадије, коју доби Инглеска утрехтским миром, — те се рат као пожар просу по све четир стране света. Французи бише потучени и у Источној-Индији и у Северној-Америци, јуначки генерал Волф победом својом код Квебека, где и сам паде, освоји Канаду.

Ђорџо III. (1760—1820) зажели мира и краја рату, са којег инглески дуг знаменито нарасте, а и Француска баш сита беше војевања; зато се лако му сложише у погодби и начинише мир у Паризу (1763): Француска мораде дати Инглеској Канаду и све што имаде на Сене-

галу и још више острва у Западној-Индији, те тим Инглеска имајући уз то знаменитих земаља и у источној Индији стиже на врх своје снаге и славе.

Северни-американски рат за слободу 1775—1783.

Парламенат инглески хтеде намет ударити на северне американске населбине, да тим помања државни дуг, који, као што рекосмо, задним ратом, који бејаше вођен и рад тих населбина, знаменито нарасте; али главно је ту било, што парламенат рад беше тиме присвојити право, земљи матери, да и у напредак порез удара на своје населбине и испитајући их. Тога ради заведоше тамо најпре жиг на хартији (буларину), а кад тим немогоше продерати, а они ударише царину на чај. Насељеници устану снажно против увожења чаја под царином, те у Бостону потоше у луци три лађе чајем натоварене, па се договоре — чим стаде Инглеска строжије поступати — на конгресу у Филаделфији (1774), да прекину с Инглеском трговање и све трговачке послове. А кад Инглеска устаде да Американце силом покори и непријатељство тим отпоче: дођоше 13 провинција и прогласише се као сједињене државе северне Америке независиме од Инглеске 1776. по именце ево ове: Нов-Хемшпир, Масачисец, Род-Ајленд, Конектикет, Пенсилвенија, северна и јужна Каролина, Њујорк, Њуј-џерси, Делавер, Џорџија, Мериленд. У американској војсци небеша божна каква запта и војничка реда, ал баш кроз то показа Ђорђе Вашингтен своје војничко уметство и силену даровитост духа свога,

ваљано уредивши и угодивши, како да се бране од Бритањаца, којих беше далеко више на броју. Па кад дође Венијамин Франклин, да из ради савез рад заштите и трговине да се тим сложе северна Америка и Француска, па уз њих пристаде Шпањолска и Холандешка, распири се рат у обадве Индије и у Африци; заман је сад долазило инглеско министарство са својим и нај- лепшим предлозима да се мири — нико се ни неосврну на то. На мору, истина, остадоше Ин- глези господари после 21 битке, где никад немо- гаху рећи да су победили, ал на копну сврши рат Уашингтен (са Лафајетом) опколивши инглеску ар- маду (под лордом Кронвелом), па мир правећи у Версаљу 1783. мораде Инглеска припознати независност 13 сједињених држава.

У овој новој слободној држави постаде устав, по којем се бира председник на четири године, у њега је сва власт извршавања а уз њега стоји одговорно министарство; законодавна власт пак у рукама је конгреса у две коморе, где су посланици из сваке сједињене државе.

Рат у источној Индији (1767—1783). Чим се набоби оцепише од велика Могула, ра- спаде се велико монголско царство на поједина самостална наместништва (1739). Европљани и то прво Французи а за њима Инглези употребе за- ђевице, које се изврзоше међу самим набобима, да их покоре. Инглези надкрилише брзо Французе и приволише великог Могула, да им даде и Бен- галију. Ал мало за тим сложи се мисорски султан, Хидер-Алија с Маратима, да саране инглеско го-

сподство у источној-Индији баш у оној пар, кад Француска склопи савез са северним Американцима противу Инглеске. Па ипак пође за руком врховном наместнику (Верену Хестингу) мудро и разборито рат водећи, да спасе господство источно индијској дружини (компанији).

Пловидба Инглеза по мору још већма рашири населбине, особито од кад Џемс-Кук (1768—1780) триред обиђе око света, који откри на своме првом путовању опасно источно приморје Нове-Холандије, на другом откри опет сила острва на јужном океану, тражећи узаман суве земље на јужном леденом мору; на трећем пак разгледаше поближе Берингов пут, али на острву Оваихи, које је међу другим сандвишким острвима, завади се с разбојничким становницима староседиоцима и ту га убију.

§. 29.

Португалска под домом Браганце од 1640.

Португалска расипањем на двору Јована V. осиромаша покрај свију руда злата и драга камења, и паде сасма у жалосно стање, те једва неограничени министар Јосифа I., Марки од Помбала (1750—1777) поможе, да држава не пропаде са свим.

Трговину и занате подиже Помбал забранама извожења и увожења, западни део Лисабона, који поруши земљетрес 1755 (1. новембра, где пропаде 30.000 душа), сагради он на ново лепше и правилније, племству одузе сва добра, која су им у Америци испоклањана. Ал најжешће устаде он на језуите, који му свуд уз пркос радише, те заверу,

која иђаше краљу о глави, употреби он на своју корист како ће се опростити не само својих непријатељах међу великашима, него и да окриви је-езуите, да су они тој завери почетници и ортаци, и тако буду протерани из свију португалских земаља (1759). После смрти Јосифа I. отпусте Помбала, а његове уредбе готово све редом укину, али језуите ипак немогоше израдити, да се врате натраг.

§. 30.

Данска.

У Данској (с Норвешком и Исландијом) настаде после севернога рата мир, који траја осамдесет година, и подиже се земља и процвета под ваљаним управљањем министра грофа Бернсторфа старијега. За владе малоумна Христијана VII. паде Бернсторф и на његово место дође Струенсе, краљев лекар и љубимац краљичин, који поста грофом и тајним дворским министром; па и незнајући данских закона, нит познаваше устав им нити језик, стаде он готово самовластно да влада, али нагле и насилне промене његове породише код свијух незадовољство и он паде друге године по том (са својим пријатељем Брантом) као жртва завери и главом плати (1772).

§. 31.

Шведска после севернога рата.

Шведска несамо што изгуби, док рат северни трајаше, своје најлепше земље, него пропадаше све већма и већма са непрестане кавге, која овлада

великашима од кад дође на престо Улрика Елеонора (сестра Карла XII). Па и после, кад се попе на престо дом холстин-готорпски, којега најпре прескочише, господоваху великаши као и пре; краљева власт постаде све мања, а новчано стање погорша се и већма тим, што се Шведска уплете у седмогодишњи рат. И једва напоследку јуначки и славољубљиви Густав III. сломи помоћу војске буном без крви господство властеле; извршну власт задржа у својим рукама а законодавну остави сталезима. Неграмзећи за неограниченом влашћу, а уз то благ будући, стече он љубави у свог народа; поправи судове, трговина и занати процветаше, науке и вештине дигоше се: опште благостање узе опет мах; ал властела остаде све једнако упорна. Мало затим зарати се Густав с Русијом. У том рату срећа га остави поред свеколиког напрезања и на копну и на мору; државни дуг нарасте тим на ново и с тога изгуби љубав и поверење код народа и најпоследу глави дође завера властелска. Јаков Анкарстрем зададе му смртне ране на балу једном, од којих и премину.

§. 32.

Руска (и Пољска).

Петар велики прозва се одма по северном рату царем свију Руса и закон даде, по ком ће сваки цар руски за живота наредити, на коме ће остати царство. Укинувши тим право наследно, даде повода, те на двору после готово ниједна

царска мена непрође без кржаве буне и смутње, и за чудо, жене се одржаше најдуже на престолу.

Ана Ивановна (1730—1740) стаде на пут те се Станислав Лешћински немога вратити на престо пољски, а тим осигура у напредак уплив Руски у Пољској; војеваше с Аустријанци на Турке, ал у том рату поред свеколике среће и снаге своје војске под Минићем недоби ништа, осим што Порта припознаде титулу царску Русији, јер Аустрија пренагли и начини мир с Турцима.

Елисавета (1741—1762) прва беше, која показа свету шта вреди Русија међу државама европским здруживши се с Маријом-Терезијом и пославши војску своју на Рајну, те тако ускори мир у Цаху, па мрзећи на Фридриха великог још се већма спријатељи с Аустријом. Она нареди да јој наследник буде сестрић Петар, херцег холстинготорпски.

Дом холстин-готорпски у Русији.

(Од 1762. до данас).

Петар III. (1762) бејаше велики пријатељ и обожатељ Фридрика II. Он даде сасвим нов правац седмогодишњем рату здруживши се с Пруском, али с тога, што је са својим новим великим изменама сасма пренаглио необзирајући се ни на што, изгуби већ шестога месеца своје владе и престол и главу буном, коју подиже жена му с великашима, која се по самрти његовој сама попе на престо руски под именом :

Катарина II. (1762—1796). Она удари Петровим трагом; спољашном сјајношћу и величанством свога царства стече она том првенство на северу, које поста највеће царство на земљи. Најпре и најпре оте она мах у Пољској; земљом овом дрмаше она као с каквом провинцијом руском, наметну јој за краља свога љубимца Станислава Поњатовског, стаде на пут поправљању устава земаљског и под изговором, да је рада заштићавати православне, заметну она тамо крвави грађански рат. Али Пољацима пође за руком, да дигну Турке на Русију.

У том првом руско-турском рату (1768 до 1773) надјачаше Руси турску војску, које бејаше истина сила више на броју ал без ваљаних војвода и без запта. Турску флоту, која дође у Архипелаг, разбише Руси и попалише (код острва Скија), те се Порта мораде обратити Аустрији и Пруској да јој израде у Русији мир, и по том настаде доиста примирје; ал чим се ове две силе намирише деобом Пољске, букне рат на ново. Руси опколе велика везира код Шумле те Турци брзо за тим пристану на мир, који Русима добро дође, јер се погодише ту да у напредак Руси слободно плове по свим рекама турским и добише уз то још и некоје градове, а кримским Татарима израдише, да постану слободни.

Царица имаде сила својих љубимаца по самрти мужа свога. Најзнатнији међу њима бијаше Потемкин (а од Србаља генерал Зорић, родом из Бечкерека, којег Царица као и све друге редом уклони, давши му царица варош Шклов са 16

села), који се и без науке и без војничка ил бар државничка дара одржа 16. година управљајући земљом готово самовластно. Он отпоче решавати „источно питање“, које царица оберучке прими: да истера Турке из Европе и да подигне на ново грчко или источно царство; споји Крим, који у тоба поста слободан, с Руском царвином под старинским именом Тавријом. Земљу ову оглоби Потемкин сасвим, па ипак умеде обманути царицу, кад туда путоваше, као да је у тој земљи највеће благостање, те му царица даде придев: „Тавријски“.

Путујући по јужној Русији састаде се царица с Јосифом II. у Херзону, које породи сумњу у Порте, да ће њих двоје да деле Турску и с тога огласи ова рат Русији уздајући се у помоћ Инглеске, Пруске и Шведске, којима Русија три у оку постаде.

У том другом руско-турском рату (1787—1792) победи руска војска (под војводом Суваровим) у друштву с Аустријанцима у два мах Турке и оте им неколико тврђава, али после смрти Јосифа II. начини Аустрија мир с Турцима, а шведски краљ Густав III. удари на Русе и провали у Финландију. Катарина бејаше брзо готова са шведским ратом, али кад јој нестаде међутим што за бој треба, начини одмах мир (у Јашу) с Портом после смрти Потемкинове, и задовољи се са земљама међу Бугом и Дњестром.

За тим дође друга и трећа деоба Пољске, као што ће се видети напред.

Као што је царица вредна била у пословима спољашњим, исто је тако усталац била и око напредка у својој царевини. Она подели царевину на губерније, ублажи стање мужицима и умножи број градова и вароши, које обдари силним слободинама те тим поможе трговачком и заналијском стању. Градове насели људством са стране, наиме Немцима. Правећи мир после првог рата с Турцима отвори трговини пут на читавом југу европском, подиже школе и науке а исто тако и војну силу на копну и на мору и трпљаше све вере у својој царевини.

§. 33.

Турска.

Развратност и поквареност Турака подкопаше темељ османском господству и царству, те да Цариград непоста златна јабука, о коју се сташе отимати „велике силе“ европске, не би Турској можда данас било више ни гласа ни трага у Европи, нити би тамо стењала дан-данашњи „раја“ хришћанска као у процепу — на срамоту свему просвећеном човечанству на западу. Турски султани, који у сарају одрањивани бејаху, све већма изнемагаху, поверавајући владу у руке својим љубимцима и славољубљивим везирима, који чим се власти докопаху, слабо после хтедоше и знати за „блистателну Порту“ и падишу у Стамболу. А највећи ударац ударише турској царевини ратови с Русијом, који је доведоше до тога, да и дан-данас болује као „болестник“ XIX. века, које га одр-

жавају понуде европских сила, и које се зове из политике равнотежа европских држава.

(О рату турском на Беч гледај на страни 10; с Аустријом и Русијом на стр. 52; а с Катариниом II. на стр. 53. и 54-ој.) —

Крај трећој свески.

ТРЕЋЕ ДОБА.

Од почетка Француске револуције до посталка
„светога савеза“
1789—1815

§. 34.

Географички преглед по Европи око 1789 године

1. Шпањолска изгуби 1713. своје европске провинције и предаде Гибралтар Инглеској.
2. Француска доби Лотарингију и Корсику, али је изгубила знамените земље изван Европе.
3. Сједињене Нидерландије су република.
4. Велика Британија и Ирска добише Гибралтар, изгубише пак Минорску, коју држаше 70. година (1713—1783) и Флориду после 20. година (1763—1783); у северној Америци отеше се им се 13. провинција, а напротив задобише Канаду и део један Источне-Индије.
5. Немачке силе:
  - а, Аустрија имаде сад целу Угарску, Ердељ, Хрватску и Славонију; од шпањолског наследија сачува још Миланску и Белгијанску, изгуби пак Шлеску; али на првој деоби Пољске допаде јој Галиција и Владимирска, од Баварске пак Ински крај.

б, Прусија се знатно рашири добивши Обергелдери и део један Предњег-поморја, освојивши Шлеску, повративши франачке кнежевине: Ансбах и Бајреут, Источну-Фрисландију, и западну-Пруску.

в, Баварске земље допадоше све редом фалачком дому, кад изумре баварска грана лозе Вителсбаха.

6. Данска је с Норвешком и Исландијом.
7. Шведска изгуби првенство своје на северу, кад јој Русија оте поморске земље и кад изгуби своје немачке крајеве.
8. Русија нарасте и постаде највећа царевина отевши шведске земље, добивши део Пољске, освојивши Крим и поставши господарем Ђурђијанским земљама.
9. Пољска опадаше од кад је стадоше делити туђи владоци.
10. Турска доби на ново Морију али изгуби Угарску и Ердељ, које допадоше Аустрији.
11. У Талијанској бејаху границе готово оне исте, као и пре, само што се изменише владалачке породице.

§. 35.

Узроци и повод француској револуцији

бијаху: 1. велики дуг, који начини Људевит XIV. својим сјајним владањем, — који сасма нарасте за Људевита XV. безмерним расипањем на двору његову и несретним ратовима, — а до врх врха до-

буђење свих

тера за Људевита XVI. разметањем краљичиним и уплетањем у американски рат за слободу. 2. Неједнаки терети и намети, које је носио готово сам грађанин и сељан, јер племство и свештенство сасма мало плаћаше, макар што је било у највишим државним службама и званијама и у рукама имало највећа блага и првенства. 3. Зла начела филозофа или, као што се зваше: енциклопедиста, који иђаху да подкопају и цркву и државу. 4. Самовољно владање краљева и министра после Људевита XIV.

Повод буну и преврату даде, што није било више могуће у ред довести државни дуг и на пут стати, да држава не банкротира. Финанцијски министри (Тургот, Некер, Калон, Бријен, Некер) Људевита XVI. изређаше се редом, али ништа немогоше; најпосле по савету Некеровом сазове краљ 1789. државне сталеже (који небејаху сазивани за 175 година) у Версаљ, да се саветује, како ће се подмирити државни мањак (годишње 140. милиона). Али одмах с почетка раздвојише се посланици племићски и свештенички од „трећег сталежа“, кад стадоше испитивати пуномоћства посланичка и договарати се о начину како ће гласати; трећи сталеж искаше да се заједнички прегледају пуномоћија и да се гласа по главама, а не по сталежима. После дугог узалудног већања и већања прогласи се (17. Јунија) трећи сталеж за народну скупштину, и то беше почетак француској револуцији. Бадава је сад заповедио краљ, да се разиђу; председник Бељи видећи, да је пред дојакошњом саборницом

стража постављена, одведе посланике у дворану, где се обично балови даваху, и ту се посланици за-
куну, да се донде неће разићи, док Француској
нов устав неизраде.)

§. 36.

Уставотворна народна скупштина.

(17. јун. 1789 — 30. септ. 1791).

Краљ мораде позвати обоја прва сталежа, да се здруже с трећим. Ал та народна скупштина не-
мишљаше више, да јој је финансија главан посао, него управо нов устав. За то двор гледаше да се осигура па прикупи нешто војске међу Паризом и Версаљем, и колико тим, толико што отпусти Некера даде повода устанку, на који побунише светину најбешњи пучки говорници (Камило Демулен, Мара и др.) те тако се устроји народна гарда (Лафајет генерал) у Паризу, и отеше на јуриш бастилју (14. јулија).

Народна скупштина отпочне свој рад уки-
дањем феудалства (4—5 аугуста) и укидањем свију привилегија племства и свештенства без икакве накнаде, па тек затим стадоше већати о уставу. Најпре и најпре закључе, да скупштина буде без престанка (permanent) и само једна ко-
мора посланичка, која ће се сваке друге године изборима понављати; краљу уступише „veto“ (да може свачем на пут стати) за 4. године дана, и краљ мораде све те закључке да потврди. А кад после чланке устава, које закључише, нехтеде краљ све редом да потврди и на глас изађе, да

двор ради против устава, побуни се светина у Паризу на ново, и бојећи се глади начини буну (5. октобра). Гомила једна жена (8000 на броју) крене се у Версаљ, ту светина навали (6. октобра) на палату краљевску и краљева породица мораде поћи за поменутих женама у Париз; тамо се пресели сад и народна скупштина, ал је њих 200 чланова морало отићи са скупштине.

Сад поче народна скупштина већати, како ће се уредити заступање народа на скупштини и како ће се управљати држава. Тога ради изменише најпре и најпре дојакошње подељење државно, јер провинције дојакошње које — разним начином с круном спојеме бивши — имађаху особите привилегије — те у напредак поделише Француску на 83. департманата (окружија) границама, како планине иду и воде теку, а департманате на окружја и кантоне (срезове).

Политично право добио је грађанин по одређеним годинама и по одређеном цензусу, које се с почетка непростираше на Јевреје. Грађани (на броју 600—900) скупе се па изаберу бираче а ови бирачи после посланике (на броју 745) за законодавни сабор (на 2 године).

А како ће оскудици новчаној помоћи, дадоше сва добра свештеничка (у вредности: 2000 милиона франака) народу да тим располаже, чега ради прими држава на себе да у напредак плаћа свештеницима; па да би се та добра што пре могла продати, издадоше новац од хартије, назвавши га: *џасигнатима*, и наредише

да га сваки под мораш прима, који после тим, што се преко мере умножи (45,000 милиона), изгуби сву своју вредност. Затим затворише све редом манастире (осим оних, где се учаше књизи омладина, ил где болестнике лечише), издадоше измену судску и законску, оделивши судијску власт од управничке, установише пороту за злочинства и измиритељске судове; мало за тим укидоше наследно племство са његовим титулама, грбовима и оделом ливриратим, и дадоше светски устав свештенству. Краљ мораде на све те измене пристати, макар што му одузеше готово сва широм добра краљевска па и само право: рат водити и мир правити, и онај исти дан, кад на марсовом пољу светкова народ годишњицу разорења бастиле, краљ мораде пред силном светином положити заклетву на нови устав.

Чланови народне скупштине склопише међутим зборове (клубове) појединце, те се у својим зборницама напред договараху: за шта ће и како ће кад у скупштини гласати. Назнаменитији беше збор Јакобинаца, (који се тако прозваше по својој зборници у некадашњем манастиру калуђера реда св. Јакова), и у којем збору бејаху из најпре само посланици Бретањски. Ови стадоше по том у договор са патриотичким одборима у провинцијама, те после не само преправљаху, шта ће бити у скупштини, него и напред закључиваху.

Ал не потраја дуго, а већ се видело, да сви теже за републиком. Краљ једва пристаде на задња закључења, и стаде гледати да се бегством спаси из свога жалоснога положаја; хтеде дакле да из-

бегне ма куд иза границе и отуд после да подигне рат помоћу суседа својих. Али беше лоше среће у збегу; у Варенезу га познаше (поштар Друе) и врате га натраг у Париз. Краљевску власт истина укину одмах, али умеренијим посланицима у скупштини пође за руком да одрже уставну краљевину и наново поставе Људевита за краља. Најпослед заврши народна скупштина своје седнице, чим је краљ припознао уставност.

§. 37.

Законодавни сабор.

(1. окт. 1791. до 21. септ. 1792).

Кад Аустријанци и Пруси продераше у Француску, а особито кад изађе на народ проглас и претња брауншвајскога војводе Фердинанда, убрзи се страшни преврат у Француској. Народ удари на Тиљерије (10. августа) и захте силом, да се краљ збаци; краљ се склони у народну скупштину, која ипак укине краљевску власт и уговори да се сазове народни конвент, који ће израдити устав, краља пак с породицом заједно одведу у Тампл.

Генерал народне гарде, Лафает, гледаше да одржи уставност, а кад види да му судом прете, побегне из Француске, ал га на граници ухвате Аустријанци и пошљу у Оломуц.

Кад Јакобинци чују, да су Пруси допрли већ до Вердина, а они то употребе на своју корист, како ће се помоћу узрујане паришке светине опростити присталица краљевих и старога реда

(наиме племића и свештеника, који већ у тавници тавноваху), и тако се стаде реком крв проливати за пет пуних дана (2—7. септ.) у Паризу, Версаљу, Лиону и т. д. Законодавна скупштина гледаше та грозна дела ћутећи па најпоследње разиђе се неучинивши ничег особитог народу од користи, те на место ње скупи се народни конвент (њих 749 ново изабраних чланова), који ће да израде нов устав.

II. Република

1792—1804.

§. 38.

Народни конвент.

(21. септ. 1793. до 26. окт. 1795.)

У народном конвенту бејаху две стране једна другој противне: умерене Жирондисте и бесни брђани (Јакобинци) с Робеспижером, Дантоном и Маратом на челу. У првој седници укину они одмах краљевску власт и прогласе Француску, да буде нераздељива република. Брђани наумише да погубе краља и бадава се томе противише жирондисте. Луј Капет, тако сад краља зваху, мораде изаћи на суд пред народни конвент, који му беше и тужитељ и судија. Штогод уради од како се разиђе народна скупштина (20. јунија 1789.) све му то уписаше у злочинство; окриве га великом вишином гласова (од 721 њих 683) да је радио против народној слободи и општој сигурности државе, ал једва тек вишином гласова (њих 361

посланика) осуде га на смрт. Бранитељи краљеви (Малерб, Десе и Труше) искаше на том суду да се апелује на народ, али народни конвент тога не даде и смртна пресуда извршена би (на пијаци Људевита XV.) 21. јануара 1793. год. Смрт краљева а победа Јакобињаца подиже на републику нове непријатеље и с поља и у нутри: француске посланике изгонише из Шпањолске, и с тога објави република рат краљевима обадвеју земаља, а тако исто и наследном наместнику републике холандешке (као пријатељу инглеској политици). По крај тога још устаде на оружје и народ у департаментима на југу долњег Лигера (Лоара), који слабо хајаше за новијом просветом; и како је тамо земља пуна бара и мочара одржаше се за дуго против невештих чета републиканских, које беху више реди једно за другим потучене.

2. Паденије жиронде.

По самрти краљевој заметне се у народном конвенту борба на живот и на смрт између брђана и жирондиста. Најпре хтедоше да начине херцега орлејанског — који се сада зваше Филип Егалите (једнакостан) — да буде покровитељ републици, а кад та намера пропаде, предаде конвент сву власт (6. априла) „одбору за благостање“, у којем бејаше 9 чланова. Брђани усташе да сатаре своје љуте противнике: жирондисте и тога ради наоружаше простоту у Паризу, те опседе конвент (1. и 2. јунија) и натера га силом да утамничи њих 34 члана жирондиста. Многи од ових измакоше у за-

падне и јужне департмате и дигоше тако уста-
нак својих приврженика против страшила-влaде,
која настаде.

3. Страшило-влада

после паденија жирондиста.

Републиканска војска би свуда потучена од
спољашних непријатеља а у земљи бојаше се да
се народ сав непобуни, те зато Карнот чим дође
у „одбор за народно благостање“, а он стане гле-
дати да се дигне на оружје сваки ко за пушку
беше — од 18 до 25. година, и ту војску поде-
лише у 14 корова (1,200.000 момака) и оправеше
на пет бојних поља.

Међутим западе се бој у унутрашњости. Лион
разоре, у Тулону приме инглеску флоту у луку,
те после једва исгерају инглеze одатле. Ту први
ред показа своје јунаштво Наполеон Бона-
парте; Вандејци покрај свеколиког свог отпора буду
потучени, и које свладаше побише их без милости (Ка-
риерове нојаде), а земљу опустише паклене чете (12
на броју) палећи и харајући. Републиканци победише
на границама савезничку војску под својим млађаним
и донде нечувеним генералима, а својих токорсе не-
пријатељ у земљи опростише се многобројним и
пренаглим губљењем на губилишту. Прве жртве
беху: краљица Марија Антоанета, двадесе-
торица позатвараних жирондиста и херцег ор-
лејански: њих погубише у Паризу, али непрођоше
боље ни оне жирондисте, што из Париза за вре-
иена умакоше. На Париз и па паризлије угледаше

се и друге повеће општине састављајући револуцијске одборе (на послетку нарасте им број до 20,000) и бунтовничке чете; све сами лупежи, харамије и разбојници — пођоше по свој земљи са гилотином да тобоже извршују пресуде судова бунтовничких.

Наумише најпосле да и спомен и траг затру дојакошњем реду и начину у цркви и држави, те изумеше ново рачунање времена почињајући ту нову еру годином 1792. а ту нову годину 22. септембром, као првим даном, кад настаде република; начинише по том нов републикански календар изменивши у томе имена и разделивши месеце и дане. Оборише веру хришћанску, оскрнавише цркве и похараше; место хришћанства подигоше клањање уму и памети.

Кад пропаде странау мерених људи у народном конвенту, домаши се страшилска влада (врха) законом, којим прогласи да је на бунтовничком суду довољно да кривцу порота суди, све дока пак да нетреба. Сад тек стадоше падати главе на стотине (1400 за 45 дана, од дана кад постаде закон тај па док не паде Робеспижер). Ал на послетку самовоља Робеспижерова догрди и народном конвенту, и ња њ изнесе по обичају да ради против републици, те га одма затворе и несаслушавши му обране, погубе га таки сутра дан (28. јулија) са његови 22 присталице.

4. Реакција (отпор).

Чим паде глава тих страшила, окрете устанак са свим другим правцем. У конвенту узеше по

том маха умереније жирондисте. Оба одбора: за опште благостање и за општу сигурност дођоше им у шаке, збор јакобиначки растројише, и позваше натраг у конвент (њих 73) жирондисте, који живи остадоше, повратише слободу вери и штампи и наредише комисију под старешинством Сијеса, да изради опет нов устав, а тај да буде мање демократски. По том новом (трећем до јако) уставу даде се извршна власт директорији петорице а законодавна двема коморама: савету од пет стотина глава, који ће законе предлагати, и савету (од 250) стараца (бар од 40 година), који ће те законе претресати и потврђивати.

Ројалисте (краљевци) радише већ да се опет постави краљевство, и како је краљевић Људевит XVII. по десетој својој години умрво у Тамплу (напаћен свакојако од чизмара Симона), позову брата Људевита XVI, који живљаше у Верони, да им буде краљ под титулом Људевита XVIII. Војска бегунарска изкрца се на инглеским галијама у Бретањи (код Киберона) и сједини се одмах с Шуанима у Вандеји, али их потуче до ноге републикански генерал Хош.

§. 39.

Први савез против Француске 1792—1797.

1. Рат отпоче с Аустријом и Пруском. Кад цар Леополд II. учини савез (у Пилницу) с краљем Пруским Вилхелмом II, договоривши се да устану на Француску, што је вређала нередом

својим права немачке државе, натерају бунтовници Људевита XVI. да огласи рат Леополдову наследнику, Францу II. Главна војска бејаше Пруска и крене се под војводом брауншвајгским Фердинандом, удари левом обалом Мозела пут Шампања. Ал кад Прусци узеше Лонвеј и Верди, доби Димурије врховну власт над републиканском војском и стаде на пут пруској војсци (кад ова удари на Валмиј), која ослаби болешћу и оскудицом и како је уз то киша без престанка падала немога напред ни корака, Прусци се повукоше натраг преко Рајне, а Димурије упаде у Белгију и освоји после дводневне битке код Жемапе (близу Монса) аустријску Нидерландију. Французи допреше по том преко Цаха (Ахена) чак до Рера.

2. Рат Француза против великог савеза до мира баселског 1793 — 1795.

Чим погубише Људевита XVI. здружише се све редом европске силе — осим Шведске, Данске, Турске и Швајцарске — и учинише велики савез против Француске, којем дође на чело Инглеска.

а. Рат у Белгијанској и дољној Рајни и у Холандешкој. Аустријанци (под кнежевићем Кобургом; архихерцег Карло бијаше му генерал над једним одељењем) заподеше рат 1793. освојењем Белгијанске после сјајне победе код Нервиндена над Димуријем (подвојводу његова Миранду потукоше они још код Алденхофена) и провалише по том чак у француску Фландрију. Французи дигоше сад на оружје све, што за оружје беше, тим надмашише бројем своје непријатеље,

у републици

Журдан потуче Аустријанце код Флерија 1794. и истера их из Нидерландије преко Рајне и гони их до Мајне, где (код Хекста) сам потучен би те мораде да се натраг повуче преко Рајне. Из Белгијанске продре Пишегриј у Холандешку; необично љута зима послужи га ту, и како наследни наместник побегне, начи он (Пишегри) од Холандешке батавску републику 1795. која се свеже с Француском, да једна другој буде на помоћи и на невољи.

б. У рату на горњој и средњој Рајни бејаху Французи испрва покрај своје свеколике силне војске несретни; и тек после, код Пруси снагу своју ослабише шалюћи неколико војске у Пољску, и кад Французи своју рајнску армаду сјединише са мозелском, а Пруси се оцепише од Аустријанаца — морадоше савезници да се повуку натраг преко Рајне, макар што им је више пута срећа на руку ишла код Кајзерлаутерна; Пруска утаничи мир засебице у Базлу (Бадну) 1795, и остави све земље (полак Клеве, Гелдерн и Мерзс) у рукама француским.

в., Само у рату на мору немогаху Французи доскочити тактици Инглеској. Инглези освојише готово све редом француске насеобине и у једној и у другој Индији.

з., Рат би продужен против Аустрије, немачке царевине, Инглеске, Неапуљске и Сардинске 1796 и 1797. — Мир утаначен у Кампо-Формијо.

Директорија хтеде силом натерати Аустрију и немачку царевину да начине мир, те зато понови

рат с три стране на Аустрију пославши две војске под Журданом и Мором у Немачку, а трећа ће војска под Наполеоном Бонапартом из Италије упасти у Аустрију.

Французи бејашу испрва сретни, али их мало за тим остави бојна срећа: архихерцег Карло (брат цара Франца II.) уступаше с почетка испред Журдана, тим управо сабра и уједини своју војску, те поче сам нападати на Журдана и потуче га дваред: код Амберга и код Вирцбурга тако страшно, да је једва на Рајни могао зауставити своју војску, која наже куд камо после задње битке, и с тога остави се он врховне војничке власти. А кад архихерцег пође на Моро-а, који већ до Баварске допръо беше, те кад виде против себе далеко већу војску непријатељску, окрене јој леђа и за чудо вешто повуче се натраг на горњу Рајну.

Ал тим већма и сјајније послужи срећа у оружју Французе у Талијанској под вођом својим Наполеоном Бонапартом, коме беше тек 27. година. С војском, која хтеде већ да се разиђе са големе оскудице у свачем — ал тим већма жељном боја — пође Наполеон на Талијанску, одржа славну победу код Монтенота и Милезима, те кад силом натера краља од Сардиније (Виктора Амадеја) да му преда Савојску и Ницу са још неколико првих и најбољих тврђава пијемонтеских, нагне он за Аустријанцима у потеру, претера их преко Пада, јуришем, пређе мост преко Аде (код Лодија) и опседне трђаву Мантову — коју је и природа и вештина својски утврдила. У четир маха покушаше Аустријанци да узбију опсаднике, па тек кад ви-

деше да је сав труд узалудан, предаде Вурмзер град с чашћу и поштењем.

Херцегу моденском узео Наполеон земљу, што је повредио примирје; с Неапуљем, Пармом и с папом склопи он мир, те му папа мораде уступити Авињон — осим трију легација и многих вештачких драгоцених ствари.

Овако с лева осигуран удари на архихерцега Карла, који пошао беше с новом војском (ту су били и граничари Срби под својим генералима Давидовић свим и Гвоздановићем) у Талијанску, и терајући га натраг ступаше он кроз Корушку и Штајарску до Јуденбурга. Ту му стигне глас, да се у Тиролској и у Млетачкој буна дигла, те — пошто и аустријска влада готов сав свој народ у наследним земљама диже на оружје, уз који устаде и племство угарско — Наполеон бојећи се да му непресеку пута у Талијанску пристане да начине мир у Кампо Формијо 17. окт. 1797. Цар немачки преда Француској Нидерландију, а Ломбардију цисалпијској републици (коју састави од Ломбардије, неколико млетачких крајева, херцеговине Моденске и од оне три легације); а цар доби место тога Млетке и Млетачку и на копну далматинске острове (грчке пак узедо Француска, а моденском херцегу даде Аустрија Брајсгаву). А да се и с немачком царевином мир начини, уговорише и одредише конгрес у Раштату, Генова мораде пристати да јој промене устав и би проглашена лигурском републиком.

У боју с Инглеском хрђаво пролазаху Французи — јер им је морска сила у злом стању била.

~~Друга и трећа деоба Пољске~~ од стране другог
реституције је 15 венографски мишља и и
се на Берклинском следу.
— 73 —
§. 40.

Друга и трећа деоба Пољске.

Кад се Русија у друштву с Аустријом упустила беше у бој с Турци, а и са Шведском се у исти мах заратила — мишљаху Пољаци да је време настало, да сачувају Пољску од коначне пропасти. С тога укину они „либерум вето“ а престол прогласе наследним у лози кнез-бирача саскога. Пруска им обећа да ће им помагати, ако ко год удари на њих тога ради. Ал жалибоже, ни сад небејаше слоге међу њима: слабија страна са Потоцким и Ржевуским на челу дигне сама собом тужбу против своје домовине код двора петробуршкога. А Русија чим закључи мир с Турци, одмах оправи силну војску на Пољаке, да поврати стари устав. Пољаци под својим вођама Јосифом Поњатовским и Тадијом Кошћијуским изађоше им истина на супрот, ал све бадава. — Пруска (под изговором да на пут стане јакобиначком ширењу по Пољској) посла такођер своју војску и сложи се на послетку с Русијом да по други ред деле Пољску 1793; Пруска доби сад готово сву Велику-Пољску (Јужну Пруску) и градове Кданско и Тороњ (Данциг и Торн), Русија узе готово пола Литванске. По царичиној пак заповести требаше, сакупљени сабор да се по форми одрече свију ових крајева и земаља: њихово ћутање примљено би као припознање тога.

Ал одмах с пролећа, што настаде за тим, дигоше се листом Пољаци на оружје и изабравши Тадију Кошћијуског себи за вођу ударише у

очајнички бој, на живот и на смрт за слободу своје отачбине и истераше Русе из Варшаве. Краљ Фридрих Вилхелм II. оправи таку армаду једну у Пољску, победи испрва Кошњијускога и отме Краккову, ал кад чује да се диже и јужна Пруска мораде одустати од опсаде Варшаве. Тек кад Аустрија посла војску једну у Пољску и друге две руске дођоше, крај би рату; Кошњијуско буде поражен, Прага на јуриш узета (од Суварова) а Варшава се предаде погодбом. Краљ Станислав Поњатовски мораде се одрећи престола (и умре 1798 у Петрsburgу), а три се владара сложише по том те по трећи ред поделише Пољску 1795, што остаде иза друге деобе: Висла постаде границом између Пруске и Аустрије, Буг између Аустрије и Русије, а Њемен између Пруске и Русије (Варшава допаде Прусској).

§. 41.

Директоријска влада 22. октобра 1795 — 15 декембра 1799.

(Директорија мораде — како ће народ забављати спољашњим стварима па да ни на ум не узме шта у земљи бива — продужити рат на све стране; зато прекине уговарања о миру с Инглеском и закључи, да састави „војску за Инглеску“ под првим генералом Бонапартом, те тако ће се као опростити и овога војсковође, који јој доста страха задаваше. И док су се у свима североисточним војним лукама у велико преправљали за бој на мору, и сваки мишљаше да ће се полазити на Инглеску, преправљао се Бонапарта у потаји да из

*Италија северно и јужно од америчке земље
и тако осваја као Габријел Скотт и његов
то је велика војска*

— 75 —

јужних лука запови пут Мисира, да га отме и народом француским насели, па да отуд удари на Инглезе у Источној-Индији.

*Мени измету одуради
и Анжул од осетроне јесу и ситне Анжул*

Бонарптин поход на Мисир 1798 и — 99

(С пролећа 1798. навезе се Бонапарта с 35.000 најхрабријих војника и с големим бројем научених људи и уметника на море пут Мисира, отме (не без издајства) витезовима Јовановцима Малту, изкрца се затим код Александрије, узме је на јуриш, те по том борећи се с неизказаним тегобама и њеволњом стигне до Каира.) Два ред (други ред код пирамида) победи мамелуке (њихови бегови владаху Мисиром под окриљем портиним) и освоји тај главни град Мисирски. (Таман стане он уређивати ову земљу, кад ал глас му дође, да је инглески адмирал Нелзон упропастио сву француску флоту) у страшној битци на мору код Абукира (1. Аугуста) и тим пресекао пут Французима у Француску. (Због овога насиља у Мисиру огласи Турска рат Француској, а и Паша од Сирије дигао беше војску на Мисир; с тога Бонапарте упути се на сусрет паши у Сирију (фебруара 1799), отме Јафу на јуриш, ал не мога тврђаве Акре, коју држе да је кључ читавој земљи тој (и коју је бранио комодор Сиднеј Смит), те после узалудног нападања окрене војску, у коју куга ударила беше, преко пустиње сиријске натраг у Мисир, чувши да се тамо буна дигла и да је Турска флота једва у зло доба приспела. Сатари сву војску турску код Абукира (па чувши да с републиком француском није најбоље, врати се на-

*

траг у Француску предавши генералу Клеберу
врховну власт над Мисиром.)

Постанак нових република.

(Директорија што у многим силне промене
учини, даде повода, те се на ново здружише ев-
ропске силе против Француске.) Смрт француског
генерала Дифота (убише га у Риму приликом неке
побуне у народу), даде повода, да од црквенске
државе начине римску републику; папу Пија
VI. одведоше у Француску, где и умре. Исто тако
нагло начинише од швајцарских савезничких кра-
јева хелвецијску републику (узевши повода
зађевицом између Берна и Ватланда). А кад и од
Неапоља постаде партенопијска република,
краља од Сардинске, силом натераше да преда Пије-
монт, великог херцега Тошканског (због савеза с
Неапољском) из земље му истераше: сва Талијан-
ска би тад републиканисана.

(Како је укинута директорија. За време
зле и деспотичке владе директоријске настајаде све
већи неред у земљи и република пође у назад; те
тако Бонапарта, чим дочује како је у Француској
и шта јој све прети с поља, врати се из Мисира
и као врховни војсковођа сруши директорију 18.
месеца бримера (9. нов.) 1799. и по новом (четвр-
том) уставу даде се прогласити првим консу-
лом, узевши владу на 10. година; обојица сукон-
зула његових: Камбасери и Лебрин имађаху само право
већања на збору уз њега. Консули ће предлагати
законе одбору (од 100 људи) на већање а на по-
тврђење законодавном телу (од 300 људи).

§. 42.
Рат другог савеза на Француску 1799 – 1802.

(У исто доба, кад се Бонапарте оружаше и справљаше да пође у Мисир, изради Инглеска нов савез против Француске здруживши се с руским царем Павлом I (којем малтаски витезови предали беху велико старешинство свога реда), с Портом, с Аустријом и с Неапољем.) А план начинише савезници да с три војске ударе на Французе и истерају их из Талијанске, Нидерландије, јужне Немачке и Швајцарске. Неапољанци отворише рат, упаднувши пре времена у римску републику, али ту буду потучени и узбијени натраг у своју земљу, краљ побеже у Сицијанску, Французи опседоше Неапољ и начинише од-оте краљевине партенопејску републику.

(1., Рат у Талијанској год. 1799. ратоваше Французи (под својим вођама Шерером, за ким после дође Моро) сасма несретно на Аустријанце и Русе, изгубивши готово све, што задобише у Талијанској;) републике ту све редом распадоше се. Али год. 1800. преведе Бертије тако звану резерванску-армаду, у којој је био и Бонапарте, преко једног и другог бернхардског врха, Симплона и Ст. Готхарда, у Талијанску и заиђе тако иза леђа аустријској војсци, подигне на ново цисалпијску републику, (и једном једином победом (над Мелазом) код Маренга (близу Алесандрије 14 јун.) отме опет горњу Талијанску.)

(2., Рат у Немачкој и у Швајцарској отпочеше Аустријанци такођер сретно с победама;

архихерцег Карло претера Журдана натраг преко Рајне, који већ допрљо беше чак у Швабску, а исто тако и Масену иза Цириха, који је већ у Граубиндену био, али Масена и Султ препречише Русе, те се с Аустријанцима не састадоше, а међу тим позва цар Павле своју војску натраг, завадивши се с Аустријом (кад је ова на ново поставила краља Сардинској). Мало за тим, кад се опет рат зарати, разиђе се конгрес, што се сакупи за рад мира у Раштату, где су, незна се како, поубијани француски посланици. Год. 1800. ратоваше Моро у Немачкој исто тако сретно, као год и Бонапарте у Талијанској: свуда побеђавајући узбије Аустријанце натраг до Ина, (а кад победи архихерцега Јована код Хохенлинда (3. дек.) продре у Аустрију и натера је да мир правећи у Линевилу пристане, да лева обала Рајне буде француска;) папа Пије VII. и краљ од Неапоља добише своје земље натраг. Мирски кнезови, који изгубише тим своје земље на тој левој обали Рајни (међу њима пак беше и духовнички кнез могућски — од Маинца —), па тошкански велики херцег, па херцег моденски, добише накнаде од црквених и сталених добара, која су по главном закључењу државне депутације под упливом Француске била укинута.

Херцег од Парме одрекне се својевољно у хартар Француској своје наследне земље и тога ради доби Тошканску с титулом краља од Етрурије. Цисалпијска република прозове се сад талијанском републиком, а Швајцарска буде на ново уређена (и раздељена на 19. кантона.)

3. (Рат на Инглеze. Инглези осигураше

себи господство на средиземном мору тиме, што отеше Малту и што Французи морадоше да изађу из Мисира, где убише Клебера; али кад Малту нехтедоше уступити цару Павлу, као врховној старешини малтаских витезова, распаде се савез с Русијом. Прека смрт цара Павла, за којим дође Александар I. (1801 – 1825), као и то што је Пит иступио из британскога министарства, ускори мир у Амијену 1802. где Француска признаде републику од седам јонских острва а Инглеска издаде натраг све што освоји (осим Тринидада и холандешког дела на Цејлону) и обећа да ће и Малту вратити витезовима, али тога неучини.

§. 43.

Консулска влада Наполеона Бонапарте 9 нов. 1799—18. маја 1804.

(Први консул стече Француској не само мира с поља, већ заведе и у земљи мир и поредак, измиливши мудро разне партаје; републиканци му истина радише о глави, али кад неиспаде (Шуанима) за руком да га тако званом пакленом справом убију, даде му повода да растера републиканце, а допусти готово свима бегунцима, да се натраг врате. Католичански верозакон на ново подигне по конкордату, који уговори с папом, и даде да се изради нов законик — Code Napoléon. Но мало за тим својски стане око тога радити како ће претворити консулство у самодржавну монархију: заведе ред витешки почасне легије и удари тиме темељ новом племству, захте и даде му се конзулство док је жив (1802), уведе опет нов

(пети) устав, по којем ће бити сва власт у њега и у сената, који сасвим њега слушаше.)

(Али ни тому небејаше доста, већ он стаде и изван Француске силом и самовољом радити: Елбу, Савојску, Пијемонт и Парму сједини с Француском и прогласи се за председника талијанској (цисалпијској) републици. Од Швајцарске начини савезничку државу и стаде се мешати и око уређивања Немачке.) Завера Пишегријева и Жоржева против њега потпоможе управ његове намере. Пишегриј умре у тамници, по свој прилици уби се сам, а Жорж буде погубљен (с њих 11. другова), Моро пак окривљен да је знао о том те тако протеран, а херцега од Енгије (последњег бурбонског принца из лозе Кондејаца) окриве као главу завери тој, и преко свега народнога права ухвате га на баденској земљи и убију без сваког даљег суда и доказа.)

(Напоследку преда трибунати сенат владу Француске Наполеону Бонапарти као наследном цару францускоме 18. маја 1804, и 2. децембра исте године миропомаже га папа, он пак сам собом метне себи и жени својој (Јозефини) царску круну на главу. Устав би по том на ново изменут и једва остаде још сен од народнога заступништва.)

Царство 1804—14 и 15.

§. 44.

Трећи савез против Француске 1805.

(Тужбе с обе стране, и с инглеске и француске, да погодбе мира амијанског неиспуњавају се

дадоше још 1803. год. повода новоме раздору између Француске и Инглеске. Чим инглески кабинет рат огласи, заповеди Бонапарта да се опседне Хановеранска и забрани, да се неувози инглеска роба у Француску: то би почетак тако званој континенталној системи. Приправљање по наредби његовој у Булоњу, како ће се искрцати у Инглеску, и његова насиља у Талијанској, а наиме кад начини од талијанске републике краљевство талијанско, које даде своме пасторку Евгену Бохарнеју као вицекраљу — натера Инглеску, Русију, Аустрију и Шведску да се опет здруже и саставе трећи савез против Француске.)

1. Рат у Немачаој 1805.

(Аустрија диже на ноге две војске; једну (120.000 момака) под својим најбољим војсковођом, архихерцегом Карлом, посла у Талијанску, где су се Наполеону надали, а друга се крену под вођом својим Маком кроз Баварску, која држаше с Француском, пут Швапске и дође напоследку до Шварцвалда. Наполеон пак посла Масену у Талијанску а сам одабра да се бори у Немачкој. После неколико битака зађу Французи Маку за леђа и уђу у Баварску, опколе га у Улму, те он четврти дан преда им и град и војску (23.000 м.) Наполеон пође за тим управ у Аустрију без икакве препреке и натеге а Мира опседне одма Беч; што остаде од аустријске војске, то гледаше да себи пута прокрчи да се састане с Русима. Аустријанци се истина састаше с Русима у Моравској, ал их Наполеон потуче у

тако прозваној битци код Славкова (Аустерлица онај исти дан у који се пре годину дана крунисао 2. дек. 1805). тако страшно, да цар Франц — ни недочевши да му дође у помоћ војска, која већ на путу беше — сам дође у око к Наполеону и уговори примирје, а мало затим мир у Пожуну, на своју штету. Млетачки крај, који доби пре тога, мир правећи у Компо-Формију, даде он краљевини Талијанској, Тиролску Баварској своја пак добра у Швапској кнезовима-бирачима: баварском, виртембершком и бадемском, који се бејаху свезали с Наполеоном те их сад прогласи самодржцима. Баварска и Виртембершка постадоше краљевине. Прусија ставши под некаквим условјама уз Аустрију и Русију и претећи ратом Наполеону, мораде сад дати Анспах Баварској, Клеве и Невшател Француској а место тога задовољити се Хановеранском (без воље Инглеске).

Као што је Наполеон наградио своје савезнике, исто тако употреби ову победу да обдари земљама своје рођаке и своје најверније присталице. У Неапољској збаци Наполеон краља (који се још у Сицилијанској одржа) за то, што је пустио руско-инглеску силу, да се изкрца тамо, па краљевину даде свом старијем брату Јосифу, млађем брату Људевиту даде батавску републику начинивши од ње краљевину холандешку, своје пак шури, Јоакиму Мирату, војводину клевску и брешку, које је Пруска и Баварска морала оставити.

Године 1806. 12. јулија распаде се и немачка царевина; њих 16 кнезова немачких: (баварски, виртембершки могућски, који сеђаше у

Резну (Регенсбургу) кнез-бирач баденски, зе-
маљски гроф хесен-дармштатски и херцег клево-
брешки, ова тројица постадоше велики херцеги;
кнезови насавски и т. д.) одцепише се од немач-
ког царства те направише (у Паризу) рајнски
савез, и покровитељ (протектор) му буде Напо-
леон. Кнезови обећаше, да ће у сваком рату на
копну у помоћ доћи Француској с одређеним бро-
јем војника. Франц II. узео беше још год. 1804
титулу наследнога цара од Аустрије (под
именом Франц I.), да би се тим изједначио с Ру-
сијом и Француском; сад се пак одрече и врхов-
ног поглаварства у немачкој држави, те тако укину
и државне судове у Вецлару и Бечу, државни са-
бор у Резну престаде и разиђе се те тако се рас-
паде римско царство немачкога народа.)

2. Поморски рат с Инглеском.

По уговору између Шпањолске и Француске
сједине им се флоте њихове. Нелзон претварајући
се као да из пред њих измиче измами обадве
флоте из луке кадишке и потуче их код пред-
горја Трафалгара 20. окт. 1805, али ни сам не
преживи ту опбеду. Наполеон науми другим на-
чином освајати Инглеску на копну, те забрани свако
општење инглеско с Европом и то је континантална
система.

§. 45

Четврти савез против Француске 1806 и 1807.

Од како постаде рајнски савез, који зададе
доста јада Прусској, зажели ту и мало и велико

рата с Француском на ново, и краљ огласи доиста рат Французима, чим чује да је Наполеон уговарајући мир с Инглеском обрекао, да ће јој повратити Хановеранску и тим препречити северо-немачки савез, који Пруска рада би да састави. Наполеон скупи одмах, пре него што би савезници и могли доћи у помоћ Прусима, силну војску (200.000 м) на Мајни и пође салском долином, па пошто паде у битки код Салфелда пруски краљевић Људевит Фердинанд, удари Наполеон и на једно и на друго одељење пруске војске (165.000, м. где бејаше 20.000 Саса) и одржи двоструку победу код Јене и Ауерштета 14. окторб.) Наполеон сам собом победи кнеза хохонлојенског, а маршал му Даву код Ауерштета главну војску под 72-годишњим херцегом Фердинандом брауншвајгским, који чим се бој отпоче допаде тешких рана (те и умре 10. нов. у Отенсену на данској земљи). Његовој породици као год и кнез-бирачу хесенском, што пропусти Пруссе кроз своју државу, узете су одмах земље. Кнез-бирач саски доби и мира и краљевску титулу, ал мораде и он и саски херцеци приступити к рајнском савезу. Најзнаменитије тврђаве (Ерфурт, Спандава, Штетин, Кистрин, Магдебург, Глогов и Вратислава) предадоше се готово без икаква одпора; Гнајсенав Шил и Нетелбек јуначки бранише Колберг, исто тако храбро држаше се и градови у Шлеској. Наполен уђе у Берлин (већ 27. октобра) и начини од освојених пруских провинција четири департмата.

(Помоћу Пољака, који присташе уз Французе на-

дајући се да ће им Наполеон повратити самосталност њихову, навали овај на Русе, с којима се сјединише останци пруске војске. После неколико љутих и крвавих окршаја дође и до страшне битке код пруске Јелаве (Eilau, 7. и 8. фебр.) где се незнаде на чијој је страни победа; уморене војске повуку се натраг, и дођу по други ред у своје околе, где ће зимовати. Бадава се трудио Наполеон нудећи пруском краљу мир, да га растави с Русима. После четиримесечног примирја (за које се време предадоше погодбом Кданско и Свиднице а Наполеон сакупи војске из Пољске, рајнског савеза па и из Шпањољске) учини Наполеон крај рату победом код Фридланда (14. јунија) и саставши се по том с царем Александром на Њемену закључи с њиме мир у Тилзиту (7. јул.) а с Прусом (9. јул.): Прусија доби натраг „из особита обзира на руског цара“ своје провинције на десној обали Лабе, али мораде за то дати: 1. готово све земље, које су некад пољске биле, краљу саском под именом варшавске војводине (Кданско са својим крајем постаде независно под закриљем пруским и саским); 2. све земље међу Лабом и Рајном. Од Брауншвајга, Хесен-Касла, једног дела Хановеранске и неколико пруских крајева састављена је краљевина Вестфалска за Наполеонова најмлађега брата Јеронима; 3. да не прима Инглезе ни једно пруско пристаниште. Земље пак пруске, које ће им се чак до градова на Одру повратити, предадоше им тек г. 1808, кад платише 126 (место 154) милијуна франака. Рајнски савез

рашири се и иза Мекленбурга те у њему бијаше дакле цела некадашња немачка царевина осим Аустрије, Прусије (која имаде уз праву Прусију још само крајину поморску и шлеску) и Холстина.

§. 46.

Рат у португалској и Шпањолској 1808—1814.

(Португалска као стара савезница Инглеске, нехтеде јој затворити врата на копну, с тога дође француска војска и заузе је, а краљевска породица оде морем у Бразилију.)

(Да свој најмилији план против Инглеске изведе, науми Наполеон да и Шпањолску покори. У добри час му дође зађевица краља Карла IV. са сином својим Фердинандом; обојицу измами он до Бајона те натера Бурбонце да се одрекну шпањолске круне, коју Наполеон даде по том свом брату Јосифу, његову дојакошњу пак краљевину Неапољску преда Мирату, а у празњену велику херцеговину Брешку одреди краљевићу холандешком. Сав народ шпањолски ђипи на оружје и устане на краља тога, преваром и силом им наметнутог, који ни нескрасивши се у престолници мораде је оставити. У исто доба уста народ и у Португалској на своје туђинце силеције; ту се сад искрца инглеска војска под вођом Велеслејем те протера Французе из Португалске.) Наполеон, пошто му цар Александар на састанку у Ерфурту обећа да ће му бити у помоћи у случају рата с Аустријом, пође сам главом са силном војском (350.000 м.) у Шпањолску и после неколико славних бојева стигне у

Мадрид. Натеравши силом Инглеze да оду из Шпањолске, врати се натраг у Француску, јер му претијаше рат од Аустрије.) Кад паде град Сарагоса, јуначки бранећи се, изгледало је као да ће цела Шпањолска пасти у руке туђем господару, јер слабо поможе, што Велеслеј одржа некако победу над краљем Јосифом код Талавере на Тају (27. и 28 јул. 1809), чега ради начинише га виконтем Велинтоном. Французи покрај свега, што без престанка нападаху на њих лаке чете (гериле) све даље напредоваху пут југа; но ипак немогаху отети Кадис, који брањаше шпанско-инглеска флота, али Вилингтон даде славном победом код Саламанке (над маршалом Мармонтом) 1812. сасвим други правац рату, Јосиф мораде изаћи из Мадрида, опсада пак оставити Кадис (после 2¹/₂ године дана). А кад Наполеон после несретнога похода у Русију део један војске одазва из Шпањолске, избави Вилингтон земљу од туђинства сјајном победом код Виторије 1813. (над Журданом); Јосиф једва избеже у Француску те не допаде сужанства. Нову војску (под Султом) претера Вилингтон преко Пиринеја, а Фердинанд VII. врати се из свога сужанства (из Валенсеја) у Мадрид, кад је Наполеон већ био збачен с престола.

§. 47.

Укидање светске власти Папине 1809.

(Чим се Наполеон круниса, науми да укине светску власт папи, да га премести у Париз те да се послужи њиме као каквим средством, како ће лакше

утемељити и утврдити своје господство над Европом. А кад папа нехтеде пристати уз континенталну систему, заповеди Наполеон да Рим опседну и узму и изда (у Шенбруну) наредбу, којом се укиде светска власт папина, а држава ће се спојити с Француском. Пије VII. удари анатемисати „виновнике и силеције“ те га зато одведу у Савону, где буде три године у сужанству храбро се противећи понављаним понудама: да се одрекне своје светске власти и да пренесе столицу своју у Париз. Лети 1812. донесу га у Фонтенбло ради уговарања нова конкордата и тек 1814. год. кад се Наполеон одрекао био престола вратиће се папа у Рим.)

golze
§. 48.

Аустријски рат с Наполеоном 1809.

Кад мир буде закључен у Тилзиту и Наполеон се зарати са Шпањолском и онепријатељи се с папом, науми бечки кабинет (аустријска влада) да ту згодну прилику употреби и опет подигне рат на смрт и живот за слободу европску, те тако да поврати своје старинско достојанство у свету. Тога ради стаде архихерцег Карло најревније радити око уређивања војске (општи устанак са троструком резервом), и кад Наполеон због тог оружања позва кнезове рајнског савеза да у свако доба буду, за бој готови закључи бечки двор да га претече. Царева браћа, архихерцези Карло и Јован, као врховне војсковође армији, која ће поћи у Баварску и у Талијанску, позиваху прогласима

сва немачка племена да се дигну на оружје и у бој за слободу своје отачбине, те тако бар подигоше устанак у Тиролској.)

Наполеон потуче, понајвише самом немачком војском војску архихерцега Карла, (која ушла беше у Баварску и расејала се) у петодневној битки (19—23. априла) код Абенсберга, Ландсхута, Екмила и Резна и претера је с големим њеним губитком преко Дунава и (по други ред) отме Беч. Нимало се ту незадржавајући пође Наполеон на сусрет архихерцегу Карлу, који похитао беше Бечу у помоћ, пређе преко Дунава и у дводневној битци близу села Асперна и Еслинга (21. и 22. маја) буде први ред потучен. Алчим се састане с талијанском војском, коју доведе Евген Бохарне, пређе по други ред преко Дунава и победи код Ваграма такођер у дводневној крвавој битци архихерцега Карла (5. и 6. јулија) и пође за њим у потеру у Моравску. Код Знојма отпочео беше бој и бојна срећа нагињаше Французима, ал у тај мах посла цар Франц кнеза Лихтеншајна да начини примирје. (За тим буде тако названи Бечки мир) (који је у Шенбруну 14. октобра потписан); Аустрија изгуби 2000 миља и 3 и по милиона душа: мораде дати Салцбург и више околних крајева Баварској, западну Галицију војводини Варшавској, крај један источне Галиције Русији, земље своје с оне стране Саве с бељачким окружјем (Villacher Kreis) Наполеону, као краљу од Талијанске с којима он сједини (од краљевине Талијанске оцепљену) Далмацију, Истрију, Дубровник и грчка острва (које уступи Русији 1807) и

тако начини нову државу од 7 илирских провинција (Крајнске, Корушке, Истрије, Далмације, Дубровника, Хрватске и границе) те буде француска губернија. (Сава Текелија писа пре тога Наполеону.)

Пре нег што ће овај рат букнути, месеца априла 1809. усташе (са тешких намета, укидања манастира и прогона владика) Тиролци под вођом својим Андријом Хофером (и Шпекбахером) и ретком храброшћу триред (априла, маја и аугуста) истераше Французе и Баварце из своје земље. Али после бечког мира навале ови на ново големом силом на Тиролску, где небејаше више старе слоге и разборита војевања, и освоје је; Хоферу уђу у траг и ухвате га у некаквој колиби у пасајској долини и устрељају га у Мантови. Баварска задржа тек трећи део Тиролске, јужну страну сјединише с краљевином Талијанском а један источни срез с Илиријом, како ће снагу народа лакше истрошити.

§. 49.

Наполеон на врху своје славе и силе 1810 – 1812.

Наполеон рад беше да утврди своје господство на престолу француском и да сроди династију своју ма с којом старом кућом владалачком те тако да стече законитост своје дому. Тога ради растави се са својом племенитом Јозефином и ожени се (2. априла 1810) кћерју цара Франца II. Маријом Луизом, с којом роди (20. марта) 1811 сина, и даде му титулу краља од Рима.

А брат му Људевит — нехтевши Холандешку сасвим сатарити континенталном системом — одрече се престола у хатар своје сину, Наполеон поквари то и сједини целу Холандешку с Француском. Преко свеколиког уверавања Наполеонова, да неће Рајну прелазити, споји он ипак са својом царвином добар један део краљевине Вестфалске, вароши ханзеатске, велику херцеговину брешку, Олденбург и источну Фрисландију, као што је пре тога учинио с Тошканском, црквеном државом и кантоном Валисом (департма Симплон).

Овако раширена царвина састави 130 департмата, и протезаше се дуж западног и јужног поморја европског од Либека и Лабина ушћа па до Трста и Крфа.

§. 50.

Наполеонова војна на Русију 1812.

Русија нападе на Шведску (1808) и оте јој Финландију а ратујући с Турци (1806—1812) кад начини мир у Букарешту рашири се чак до Прута, па се брзо по том увери, да неће Наполеон дати да се и она пача у европске ствари и, ако дуже узтраје континентална система, да ће пропасти руска трговина. Кад Наполеон дакле захтевати стане да Русија већма пази на забрану Инглеској, нехтеде га више слушати, већ се поче за бој справљати. Те тако мораде Наполеон своју снагу на двоје да подели, ратујући дојакно на југозападу (у Шнањолској) а одјакно ће морати и на далеком северо-истоку.

Аустрија и Прусија обећаше помоћи Наполеону, и овај пође на Русију месеца јунија 1812. са силном војском од 400.000 момака, коју састави готово из свију народа југо-западне Европе. По свом обичају без оклевања пређе преко Њемена у Литванску; Руси измицаху пред њим до Смоленска, палећи и пустошећи све широм, како ће Наполеонова војска пролазећи туда тим већу оскудицу у свачем трпети, која и без тога доста страдале с далека и нагла пута. Код Смоленска и код Бародина на реци Москви побију се обе војске, руска са француском, големим губитком и једне и друге, и Наполеон уђе 14. септембра исте године у („свету“) Москву, коју Руси са свимпусту оставише и после неколико дана (по налогу губернатора Ростопчина) из потаје запалише; те за шест дана готово сва изгори. Нехајући за тим остаде Наполеон ипак пет недеља на развалинама московским, трошећи време око уговарања мира, док напослетку и сам невиде како се љуто преварио, те нагне натраг. На том тешком и чемерном путу пострада француска војска сасвим: ваљаде јој 150. миља прећи све самим пустим крајевима, а готово без икакве хране, уз то навали љута зима с једне, Руси пак са своји казаци с друге стране, те од по милиона војске коју поведе Наполеон прелазећи Њемен, једва 30.000 м. прокрчи себи пута преко Березине. После ове последње жалосне славе француског оружја (зима дотера до 26 – 27^о) распаде се војска француска сасвим и разбеже куд ко мога, Наполеон умаче тајно на саоницама у Париз чувши, да му тамо прете републиком. Генерал

Јорк, вођа пруске војске, оцепи се од Француза и по уговору с руским генералом Дибичем пристане, да се немеша ни у шта више.

§. 51.

Велики устанак савезника против Наполеона 1813. и 1818.

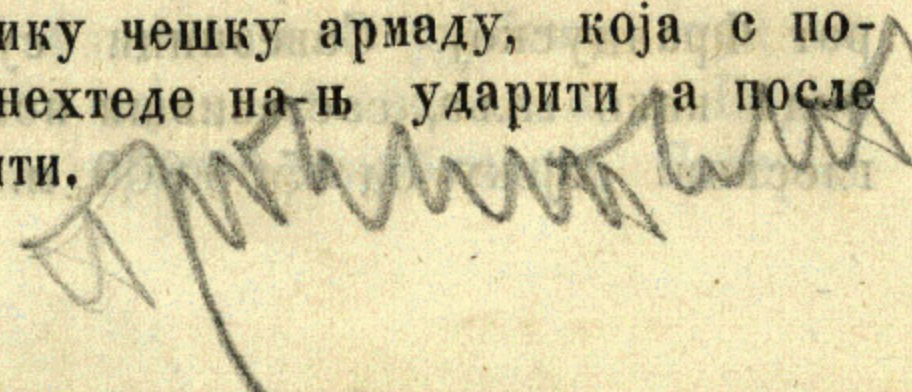
Са неверства Јоркова науми Наполеон да на ново удари на Прусију. Ал чим о том глас стигне краљу Фридриху Вилхелму III. изда он у Вратислави позив, позивајући да се диже на оружје и мало и велико, а наиме прво да се састави кор стрелаца. Затим учини савез с Русијом, како ће подићи пруску краљевину као што је била пре рата 1806. и огласи (17. марта) рат Француској.

Наполеон сакупи нову војску, готово све младу и неизвећбану, и с пролећа 1813. допре у Саску па победи (2. маја) Пруссе и Русе (под Блихером и Витгенштајном) код Гросгершена близу Лицова, натера силом саскога краља да пристане с њим у друштво, те тако удари на савезнике, који се повукли беху до реке Шпреве, код Будишина (Бауцена), пређе преко поменуте реке и потуче их са свим код Вуршова (21. маја) А кад савезници пођу у Шлеску (а не пут Берлина) да се састану с Аустријанцима — пристаде Наполеон и начинише примирје.

У Прагу се већало око мира а кад видеше, да ће слабо бити успеха — огласи и Аустрија рат Француској. Савезници су примирје употребили како ваља, саставивши новчаном помоћу инглеском војску од 500.000 м. коју поделише у

три главне армаде: 1. велика чешка војска под вођом Шварценбергом (у његовом околу бијаху сва тројица савезника монарха и Моро), 2. шлеска под Блихером, 3. северна армада под шведским престолонаследником Карлом Јованом Бернадотом, а супрот њих једва мога Наполеон 450,000 м. подићи.

Чим види Наполеон да нема ништа од уговарања у Прагу, нареди он своме маршалу Удиноу да пође на Берлин, да заузме то главно место и врело народноме устанку и обезоружа га. Код Гросберена близу Берлина дође до прве битке (23. Аугуста). Бернадот слабо марећи за немачке интересе хтеде да се натраг повуче, али Блихер удари на непријатеља и потуче га (највише помоћу народне војске). Берлин би спасен; али се војсковође завадише и слабо се хаснише победом. — Наполеон хтеде сам собом да пробије среду, шлеску војску; Блихер се истина повуче преко Кацбаха, а међу тим пође Шварценберг из Чешке на Дрaжђане, те Наполеон остави у Шлеској маршала Макдоналда и сам похити к Дрaжђанима. Ал сад удари Блихер изненада на Макдоналда (26. августа) и победи га код Валштата похватавши му голем део војске, а што непохвата натера на воду Најс и спасе тим Шлеску. Губитак француски бијаше голем (30.000 м.) Од ове победе прозва војска Блихера маршалом „Vorwärts (Напред)“ а краљ га начини кнезом од Валштата. Код Дрaжђана пак потуче Наполеон велику чешку армаду, која с почетка оклеваше и нехтеде на њ ударити а после немога ништа чинити.

Вандам је требао да пресече пута чешкој армади да се неврати натраг, ал Наполеон (оболевши) остави га код Дрaжђана без довољно помоћи, те тако га ухвати руска гарда (под вођом Остерманом) и пруски кор, који изненада дође (под Клајетом), у крвавој битки код Хлума (Кулма) близу Теплица (и њега и 10.000 момака). Наполеон рад би да заглади губитак својих војвода, па науми да по други ред пође на Берлин. Неј прими на себе да нападне на северну армаду и да опседне Берлин. Бернадот пак и овде стане оклевати као год и код Гросберена, ал Билон се састане с Тауенцијем и у помоћ им дође Борстел, баш кад је требало, те тако чврстим постојанством првога а јуначким држањем другога надјачају Неја код Деневица (6. септ.) и одрже славну победу. — За тим пређе и шлеска и северна армада преко Лабe у намери да се све три војске састану иза леђа Наполеонових, с тога оде овај из Дрaжђана, да му неби непријатељи пресекли пута у Француску и сједини сву своју војску код Липиског где у великој битки народа 16. и 18. октоб. немога одолети јунаштву и сили савезника.

Првога дана у тој великој битки бораше се Наполеон против главнога табора савезника, који стаја под војсковођом Шварценбергом с југа од Липискога (код Вахава), без успеха, а међутим Блехер и Јорк са севера од Липиског победише Мармонта (код Мекерна); битка беше сасма жестока. 17. окт. прође без боја јер Наполеон посла свога поклицара у главни око савезника к своме тасту цару Францу, нудећи му мир (обрицајући да ће

натраг дати Хановеранску и реуније у северној Немачкој, да ће се одрећи господства у Варшави, Илирији и рајнском савезу и ако утаначе примирје, да ће се одмах повући натраг преко Рајне). Поклисара неудоствоје ни одговора; међутим приспе још 100.000 м. помоћи, те тако 18. окт. изађе 300.000 м. насупрот Наполеону и његовим 145.000 м.; цела се војска и неупусти у бој а Наполеон би побеђен.

Изгубивши више од 30.000 м., које мртвих које рањених, (15.000 м. допадоше сужанства) о-крене пострадаола армада (још 100.000 м.) натраг. Наполеон победи истина (код Ханаве) Баварце под војсковођом Вредеом (који отпадоше од њега још пре битке Липиске), али тим је само могао осигурати свој повратак, те узнемириван од козачких чета доспе француска армада до Рајне, коју (једва 70.000 м. 2. нов.) пређе код Мајнца.

Прве последице по том беху још знаменитије од пропасти у Русији; јер: 1. Рајнски савез разреши се; 2. нестаде краљевине Вестфалске и великих војводства Франкфурта и Брега; 3. градови, који су још били у француским рукама, буду освојени, а посаде заробљене; најдуже се одржа Даву у Хамбургу (до 26. маја 1814); 4. Билов предоби наново Холандешку, а народ, коме је затворено копно дотештало, извика оранскога кнеза за независног господара од Нидерландије; 5. Илирија и јужна Тиролска припадоше после силних крвавих окршаја опет Аустрији. Па шта више и сам Мира отпаде од свога шурјака Наполеона; приставши уз савезнике уговори с Аустријом да ће

заједно терати Французе из Талијанске, ако му на миру оставе његове државе.

Навала савезника у Француску 1814.

С почетка године 1814 стигну војске савезничке у Француску: главна војска под Шварценбергом уђе код Базла, а Блихер пак пређе Рајну уочи нове године код Манхајма, Коба и Кобленца; обе војске обишавши градове провале у Шампањску. Наполеон гледаше да их прехитри и да им не да да се саставе, ударивши на Блихера код Бријена (29. јан.), те се овај истина натраг повуче, али се ипак сједини с великом армадом и узбије Наполеона после битке код Ла-Ротијера (1. фебр.) и претера га преко Оба.

Кад пође Блихер на Париз и Наполеон потучен би по други ред код Лаона (9. и 10. марта), науми овај да остави непријатељу отворен пут у Париз, а сам да се повуче натраг у Лотриншку и зађе савезницима за леђа. Ал непријатељи ступаху храбро управ на престолницу, потуку маршале Мармонта и Мортијера ко Ла Ферб Шампназе а Пруси отму на јуриш брда Монмартрска (30. марта). Цар Александар, краљ Фридрих Вилхелм и кнез Шварценберг уђу, пошто се варош погодбом предаде, 31. марта у Париз, где сенат (под председништвом и упливом Таљерановим) прогласи да се Наполеон са својом породицом заједно лишава францускога престола. Наполеон дође неколико сата доцније и одрече се свију права на Француску, Талијанску ил било ма коју другу земљу, а савезници му од-

редише острво Елбу, да буде његова независна кнежевина и да добија годишње два милиона франка од Француске, његовој жени пак дадоше херцеговине Парму, Пјаченцу и Гвасталу у наследство — њојзи и сину јој док му год устраје колена. Родбини његовој дадоше сваком пензију. Онај исти дан кад Наполеон стиже на Елбу (4. маја) уведоше Људевита XVIII. у Париз те он после (30. маја) утаничи мир са савезницима, по којем ће Француска задржати све своје земље, које имаде 1. јан. 1792 с малим додатком (150. □ миља) са истока и са севера. А да се мир и боље утврди и немачке ствари уреде, скупише се готово сви редом већи владоци европски (цар аустријски, цар руски, краљеви: пруски, дански, баварски, виртембершки) и силни кнезови, државници и војсковође и дођоше на конгрес у Беч (1. нов. 1814 — 9. јун. 1815). Договарања се ту отегоше и дуговлачише све донде док непуче глас да се Наполеон вратио с Елбе натраг, те се сад убрзише и овако ствари уредише: 1. Аустрија доби илирске провинције (под именом краљевине Илирије и Далмације), горњу Талијанску до реке Пада и Тесина (што до скоро беше ломбардо-млетачка краљевина), Салцбург и Тиролску; 2. Русија: готово цело војводство варшавско као краљевину Пољску; Кракова постаде слободна државица; 3. Пруска доби западни део војводства варшавског (познањско вел. војводство), покрај тог Кданско, шведско Поморје, с Рујаном (Риген у замену за Лауенбург), своја некадашња добра у Вестфалској и на долњој Рајни, и Невшател, а у накнаду за оне крајеве, што јој је најпре

припадало а сад јој се неће вратити — више од пола Саске, велику херцеговину брешку и један голем део с обадве стране воде Рајне; 4. Инглеска задржа Малту, Хелголандију, један део завојеваних насеобина, Хановеранску под именом немачког краљевства и право протекторско над седам јонских острва; 5. Холандешку саставише наново с Белгијом, и ту „краљевину Нидерландешку“ дадоше пређашњем наместнику холандешком као краљу Вилхелму I.; 6. Од немачког царства начинише немачки савез, у који дођоше 38. држава немачких, које ће слати своје поклицаре на савезнички савез у Франкфурт на Мајни зарад саветовања заједничких послова, и који ће без престанка тамо трајати; у осталом свака ће држава посебице бити самостална. Вајмар, Олденбург, Мекленбург-Шверин и Стрелиц постадоше велике херцеговине, а Франкфурт на Мајни, Либек, Хамбург и Бремен слободне вароши; 7. Данска уступи рад шведског поморја Норвешку Шведској и доби за то Лаценбург од Прусије. — Династије бурбонске у Шпањолској и у Непољској, папа, краљ од Сардиније (овој дадоше још Генову), велики херцег од Тошканске, и херцег од Моденске вратише се натраг и наново добише своју првашњу власт; Лука допаде удовици краљици од Етрурије и њеноме сину, Дон-Карлу; Парму, Пјаченцу, и Гвасталу дадоше Марији Лујзи, жени Наполеоновој али без наследства, само за живота њена, а по самрти јој те три земље припашће оном, чија буде Лука, а све то до послетка Тошканској.

§. 52.

Наполеонов повратак 1815.

(„Сто дана“).

Не потраја дуго, а у Француској се појави незадовољство велико у народу а особито у војсци са погрешака владиних и са охолости пређашњих привилегисатих сталежа. Наполеон се поузда у то а још већма у војску, знађаше пак добро како стоје ствари на конгресу у Бечу, (наиме због Пољске) те тако по жељи својих присталица изведе се са 1000. м. 1. марта у Канеју. Војске које на-њ оправаше, пређу све редом к њему, и он уђе опет у Тиљерије праћен неописаном радошћу од народа. Људевит XVIII. побегне у Гент. Сакупљени монарси у Бечу огласе га, да је нарушитељ мира и лише га свих права 13. марта; понове свој савез и на корист Људевиту XVIII. дигну на оружје до 900.000 м. а Наполеон једва скупи 560.000 м.

Скончање Миратова. — Бурбонске династије не дадоше на конгресу бечком, да Мира остане краљ Неапољској — с тога уста он на оружје да спасе свој престо и позва сва племена талијанска под своје заставе, да крај учине туђинском господству у својој земљи и допре чак до Пада, али га Аустријанци у више битака надјачају и (наиме код Толентина) натраг узбију, те он побегне у Француску. А кад на ново хтеде да своју круну отме, ухвате га баш кад се изкрца у Калабрији и војничким судом осуђен буде погубљен.

Последњи бој савезника 15—18 јунија 1815.

Наполеон науми да рат он отпочне, те ако срећа потера да великом победом отме Белгију, у којој бејаше десно крило савезничке војске расејано: Велингтон с Инглезима (Нидерланђанима, Ханове-ранцима, Брауншвајжанима, Насављанима) Блихер с Прусима. — Најпре гледаше да на пут стане, да се те две војске не сједине. Изненада нападне он на Блихера код Лињи-ја (16. јунија) и надбије га а Неј пође до Кватрбра, како ће препречити пута Велингтону, да недође у помоћ Блихеру и ту се бише без успеха (херцег Вилхелм од Брауншвајга паде ту). Пруси пак, место да се повукоше у Намур да сачувају пут к Рајни, као што се Наполеон надасе, гледаху како ће се преко Вавре састати с Велингтоном. Наполеон пошаље за њима свога војсковођу Грушија, ал доцкан; сам пак удари на Велингтона код Ватерло-а или Монт-а Ст. Жана 18. јунија, који се у тој битци (прозваној; Ла бел алијанс, бој савезнички) јуначки држа до вечера, издржавши три жестока нападаја. Инглеска војска клону већ и поче узмицати, кад ал у тај најопаснији час стиже Блихер на бојно поље те тако заједничком снагом надјачаше. Француска војска окрену леђа и стаде куд који бегати, а Пруси нагоше за њом и тераху је без обзирце до Париза. Наполеон ту одрекне се престола по други ред у хатар своме сину и Упути се (где га Пруси мал не ухватише у Малмезону) у Рошфор наумивши да оде у Америку. Знао је и сам да ће морати нагазити на инглеске

лађе и с тога се својеволно преда великодушију
инглеске владе, која га по закључењу савезника као
ратног сужња отпрати на острво св. Јелену, и
ту после петогодишње патње умре 5. маја 1821.
Тело његово пренесу 15. декем. 1840. у Фран-
цуску и саране га у инвалидском храму.

Савезници доведу сад наново Људевита XVIII.
у Париз, где се обојица царева с краљем пруским
„светим савезом“ обвежу, да ће један другом
бити на помоћи у невољи и да ће својим наро-
дима владати, као што иште закон хришћански. У
тај савез ступе после готово све редом европске
силе. Други париски мир (20. новембр.) по-
тврди закључења бечкога конгреса и Францу-
ској постави границе, како је било 1790 (а не
као испрва што учинише, да границе буду оне од
г. 1792), и мораде осим тога уступити некоје гра-
дове (Сарлуј Прусији, Ландаву Баварској), 700 ми-
лиона франака платити, пограбљене ствари вештачке
и књижевничке драгоцености вратити натраг, а у
покрајинама издржавати савезничку војску од
150.000 м. коју монарси по закључењу своме у
Цаху већ 1818 натраг повукоше.

---

§. 53.

С Р В Љ И.

А. У Црној-Гори, под митрополити од куће Петровића-Његуша 1697 (1851).

На измаку XVII. века постапе митрополит Црној Гори Данило од куће Петровића Његуша. Прва и главна му брига буде, да очисти земљу од потурчењака, које му (кад се ослободи сужањства у Зети) и испаде за руком 1702—1703 године. (Браћа Мартиновићи) Црногорци православне вере ударе на своју браћу истурчену: једне посеку, друге растерају а треће наморају и покрсте. За његова прејемника Саве, човека слаба и невешта, не зби се скоро ништа знатно у Црној Гори. Још за живота Савина посвећен је за митрополита Василије (1750) који је утишао раздор међу поглавари и разбио Турке (1762) кад ударише на Црну Гору са 40.000 момака. Он умре у Русији 1766. На скоро за тим (1767) јави се у Боки=каторској чудан некакав човек

Шћепан мали 1767—1774. (право му је име било Рајичевић), за ког народ поверује да је он руски цар Петар III. Црногорци дођу и поклоне му се, те он мало затим па пређе у Црну Гору и владаће њоме пуних седам година; он увеле ред у земљи а правдом и строгошћу задобије сав народ

себи. Кад се глас о њему пронесе и ван Црне Горе (дописује с републиком дубровачком), дигне султан Мустафа III. велику војску и са три стране удари на Црногорце (августа 1768), ал буде од њих потучен и потиснут од граница црногорских. У том букне рат између Русије и Турске, и Црногорци на позив царице Јекатарине II. пристану уз Русију. Шћепана малог убије из потаје неки Грк 1774 и земља остане и по други пут на митрополиту Сави до самрти му (1782). Након њега постане Црној Гори господар и митрополит, синовац му

Петар I. 1782—1830, којег тек на две године за тим завладичи карловачки митрополит Мојсије Путник. Старајући се за свој народ и тражећи му помоћи, оде Петар у Петроград. — Док се Петар бавио на том путу, удари Маџуд-паша (1785) на Црну Гору, продре (издајом) до Цетиња па, поробив земљу, оде откуд је дошао; али Црногорцима овлада по том неслога и раздор, и владика Петар, кад на глас о томе похита из Русије (где ништа не мога израдити за свој народ), једва тешком мукком умири завађена братства и на ново заведе ред. За рата по том турскога с Русијом и с Аустријом Петар, позван од обе ове државе (мајор Вукасовић од стране аустријске), пристане на позив и толико посла начини Турској, да није могла сву своју војску послати на Русе и на војску аустријску; али никакве користи Црногорцем не стече тиме, јер кад се мир начини (1791), о Црној Гори не би ни говора. Славно доба за владу Петрову наста тек после, кад Наполеон, уништивши републику млетачку, уступи Боку Которску Аустрији. Бокељи не хтедну Аустрији, већ изаберу Петра

1797 за свога покровитеља, и помоћу Црногораца јуначки се одупру Французом (1806—1831). Ма да је од руског двора доста неправде поднео (1803 хтеде синод руски да га збаци с митрополитства и власти), ипак, ценећи руско пријатељство к своме народу, предаће Петар, за љубав Русији, Боку Которску 1814 Аустрији без пушке, па се склони опет у Црну Гору, где је на ново овладао био раздор и покољ међу племенима. Али кад 1820 удари везир босански на Црну Гору, измире се Црногорци међ собом и тако надбију Турке да су после дуже времена зазирали од Црне Горе, и Петар после управљаше народом на миру до своје смрти 1830.

За владе Петра I. дигне у Србији Караџорђе народ на оружје (1804). Кад се рат започињао у Боци међу Црногорци и Французи (1806), Срби се у Србији најхрабрије борише с Турци, па пошљу к митрополиту и стану се договарати, да се здруже и заједнички ударе на Турке. Црна Гора у тај мах не мога притећи браћи у помоћ, а за устанка Милошева, ма да је договарање оно настављено, не даде се прилике томе.

После Петра I. по његовој вољи на самрти, постане господар Црној Гори, синовац му Раде Томов (ком је тада било 17 година) потоњи по имену калуђерском

Петар II. Петровић-Његош 1830—1851, који утврди слогу међу Црногорци и у више бојева одбије Турке са својих граница. И он за живота нареди да по самрти његовој наследник му буде синовац Данило, који се тада бавио на наукама и, вратив се по самрти стрицевој у Црну Гору, не хтеде се калуђерити, те с присгајањем Русије Црна Гора постане световна кнежевина,

у којој су донде три и по века владали митрополити.

Б., У Угарској, Славонији и Хрватској.

а., без свога поглавице, до сеобе Чарнојевићеве. — 1526—1690.

После погибије цар-Јована остану Срби у Угарској без свога поглавара и раздвоје се: једни пристану уз Фердинанда с Павлем Бакићем на челу а други уз Запољу с Радичем Божићем, па се стану борити за туђу корист до некле једни против других, а после сви пређу на страну Фердинандову. Срби су ови, очистив земљу од Турака, населили се били по Срему, по Барањи, Бачкој и Банату. Кад Турци после (1552) овладају тим крајевима, Срби једни оду у Ердељ, пренесав тамо са собом и столицу митрополитску, други горе у Мађарску (Вац, Острогоњ, Стојни-Београд, Трnavу итд.) а највише их се настани тамо у крају варајдинском и горње-карловачком, где добију најпре привилегије (1564) а после (1630) и свој особити „земаљски устав“ (вид. стр 37 и 41). Најгоре прођу они у Ердељу, где их ердељске војводе силом хтедоше покалвинити, док им митрополит Сава II. Бранковић не изради у Апафија неке привилегије (1675-1676), које су брзо по том погажене, (православној цркви заповеда калвински суперинтендант; Сава у тавници до пред смрт своју 1680). У Славонији, Хрватској и Угарској навале опет на Србе унијом римокатолички бискупи, и доста им зла почине (манастир Марча отет).

Срби су тада имали своје владике у манастиру Марчи, Печују, Панрацу, Мухачу, и у Бачкој.

У то доба (1664--1711) јави се у српском народу знаменит човек (баш као оно у Црној Гори), Ђорђе Бранковић (рођ. у Јенопољу 1645) који је доказивао, да је пореклом од деспота Бранковића и беше млађи брат поменутом митрополиту Сави. Помазан у Једрени (1663) од српског патријарха Максима за деспота, науми он дићи на оружје Србе и Румуне те да помоћу цара немачког и цара руског истера Турке из Европе, па да васпостави стару српску деспотовину. Тога ради дође у Беч цару Леополду I. и стане се с њиме договарати о томе, који га начини најпре (1683) бароном а по том (1688) државним грофом, називљући га у дипломи грофовској деспотом народа српскога. А кад се после писмено договори са српским патријархом Арсеном Чарнојевићем (који поста после смрти Максимове), да дигну народ и међу тим да га иселе у земље, које су биле под Аустријом, и све буде готово — дође у табор к војсци аустријској у Кладово, и ту га војсковођа Лудвик Баденски (по свој прилици по заповести из Беча) за сужњи па оправи у Оршаву, отуда у Сибињ (октобра 1688), оданде пак у Беч (1690) и на послетку у град Хеб (Јегар) у Чешкој, где Ђорђе у сужањству и умре 1711. без испита и без суда (*Nihil mali fecit, sed sic ratio status exposcit* — Ништа није зла учинио, већ тако иште разлог државни).

Деспот Ђорђе Бранковић беше за своје доба врло научен човек — знао је врло лепо латински, турски итд. Био је испрва посланик ердељског војводе Анафија на порти Турској у Једрени. За сужањства свога написао је „Српску кроникку (историју народа

српског), која у рукопису лежи у библиотеци у Карловци.

б. После сеобе под патријархом III. Арсенијем Чарнојевићем. 1690—1792.

Ма да је деспот Ђорђе засужњен био, патријарх Арсеније III. Чарнојевић скупи ипак на царски позив (манифест 6 априла 1690) до 37.000 породица српских и пређу преко Саве и Дунава па се населе по Срему, Бачкој и Банату, по Славонији око Осека, по Угарској дуж Дунава до самог Будима и околн њега (у Сент-Андрији, Помазу, Калазу, Чобанцу и Руднику сада Збегу). Патријарх живећи годину дана у Крушедолу, по заповести царској пресели се у Сент-Андрију, а отуда оде у Беч, једно, да у име народа моли цара, да пусти деспота, а друго да састави уговор, по првашњем обећању цареву. Леополд I. изда доиста од своје стране народу српском разна права — привилегије — (1690. 1691. 1695) која мал-не сваколика осташе само мртва слова на хартији.

Срби су прешли у аустријску државу на основу уговора (*per modum pacti*) с царем Леополдом I. евовако :

Срби, завештавши верност дому хабзбуршком, примају аустријско поданство и стоје непосредно под царевом владом и управом, и обвезују се сваки пут војевати на Турке.

Леополд I. цар римско-немачки и краљ угарски, прима и припознаје Србе у својим земљама као особити политички слободан и независан народ, и обриче му нарочито земљиште и седиште, било у старом отаџштву, било у овоме новому, кад од Турака ослободе. Потврђује Србљем унутрашњу управу по старински им прави и обичаји (магистрате итд.); осигурава им сло-

боду верозаконску; даје им да сами себи бирају из народа војводу, патријарха митрополита, независима од сваке друге власти духовне (цариградског патријарха).

Деспот-Ђорђа не пусти Леополд I. из сужањства (у ком и умре 1711 у Хебу), већ дозволи, те место њега изаберу Срби себи вице-војводу

Јована Монастерлију (1691), који одмах по том (с 10,000 Срба војника) почини јунаштва у битци код Сланкамена, и на две године по том код Варадина. У буни Ракоцијној и он и патријарх др-жаху се цара и његове стране (покрај свеколиког опомињања и обрицања Ракоцијна). Кад он умре (8 јулија 1707) а мало за тим и патријарх Арсеније (у Бечу 24. октобра 1707), Срби не добију више ни вице-војводе нити патријарха: прво достојанство замени се просто колонелом (обрштарем) а друго митрополитом; па ипак Карлу VI. пође за руком, да и патријарх Арсеније IV. Јовановић-Шакабента на лепа обећавања царева, пресели (1737) у земље царске сила народа, с којим пређе тада и Атанасије Рашковић, који после буде српској војсци обрштар (колонел) по самрти рођака свог Мојсија Рашковића.

Кад нестане опасности од Турака, ударе на Србље исељенике сваком неправдом, а највећма уни-јаћењем, те с тога у дваред устану Срби на ору-жје (1718. због зла од поунијаћеног владике Југо-вића и 1735. под својим честитим капетаном Пером Сегединцем) а најпосле, кад на њих ударе гоњењем и тавницама (ђенерал Петаци), иселе се њих преко 100.000 (1751. под обрштарем Хорватом и капета-ном Текелијом и 1753 под Шевићем и Прерадови-

ћем) из Потисја и Поморишја у Русију и настане се између Кијева и Очакова (Нова Србија), дајући с почетка 16.000 момака Русом у војску. Једва онда обустави Марија Терезија гоњење и унијаћење, и олакша народу српском, саставивши „илирску српску комисију“ 1752. у Осеку, коју мало по том споји с илирском (српском) дворском депутацијом“ прво у Грацу затим у Бечу, и издавши за српске ствари најпре регуламенат (1770); но касније укине она ту депутацију а Србе подвргне угарској дворској канцеларији 1777 — види стр. 32 и 33), издавши пре тога (1776) деклараторију (Declaratorium Illiricum), којим бајаги разјасни права и привилегије српске. Мало боље буде Србљем за Јосифа II. и Леополда II. који устрои у Бечу „илирску (српску) дворску канцеларију“ и даде српским владикама столице и гласа на угарском сабору (1790), и допусти те се сазове српски сабор у Тамишвар (септембра месеца 1790. који се настави и 1791). Цар Франц I. укиде поменути илирску канцеларију 1792. јер је Србе токорсе признао сабор угарски (1791. чланом 27.) за држављане у Угарској, те тако сваколика обећања царева римско-немачких и краљева угарских (и толико реди потврђиване привилегије српске) спадну најпосле на једину српску автономију црквену, па и та претрпе доста јада до 1848 године.

В., У С р б и ј и.

УСТАНАК СРБА НА ТУРКЕ.

а., под Кара-Ђорђем на даије 1804 — 1813.

После „Кочине крајине“ предаће аустријска влада (миром у Свиштову, августа 1789) Тур-

ком Србију и Београд, и они до некле по уговору благо стану поступати са народом тамо (Бећир-паша и Хаџи-Мустафа или Мустај-паша); ал не потраја дуго, и зулумћари овладају Србијом (београдским пашалуком), међ којима су најгори били: Аганлија, Кучук-Алија, Мула-Јусуф и Фочић Мехмед-ага, који су се звали даије, на послетку успротиве се и самом султану на стану сећи српске кнезове (Алексу Ненадовића Илију Бирчанина). У то се дигне Кара Ђорђе Петровић (из Тополе) с неколико стотина Срба у орашачкој планини и устану на даије; и за мало па устаде и сва Србија. Биткама на Јагодини. Свилеуви и Чокешини отпочне се устанак Срба за ослобођење; Срби за тим освоје Шабац (1804), у Пожаревцу им се Турци предаду, у Смедереву затворе Турке у град — и најпоследње дође Кара-Ђорђе па опседне Београд. Даије узаман покушају да се измире са Срби, те по савету Гушанца-Алије утеку Дунавом у Адакале; по заповести Бећир пашиној, кога порта оправи у Србију, изда их Реџеп, заповедник адакалски, Србљем, који по том главе даија пошљу Бећиру у Београд, и одмах оправе (августа 1804) посланике у Русију, молећи руски двор да се прими покровитељства, покушавши уз то да се мире и с Бећир-пашом, које им и за руком пође. Исте године (1804 септембра) пошљу Срби посланике и у Цариград, да моле порту да им даде нека права; али тамо ови ништа не израде. Посланици из Русије донесу поруку, нека Срби оправе своје поверенике у Цариград, да кажу порти жеље и захтеве српске, и руски ће двор то потпомоћи, које Срби и учине на (скупштини о Ђурђевоу дне 1805.)

Срби су од порте искали: 1. да се одреди, да султану одсеком плаћају данак; 2. да у земљи сами собом управљају и 3. да у градови буде уз турску и српске војске.

По одласку повереника у Цариград науми Кара-Ђорђе да очисти Србију од Турака. Оставив Ј. Катића у Београду, оде он с Васом Чарапићем на Карановац, а друге војводе (Јаков, Милан Обреновић и архимандрит Мелентије) на Ужице; и један и други град преда се Србима, а кад још опколе градић Соко, да им не би Турци отуд досађивали, би Србија осим Београда (августа 1805) ослобођена.

Кад Афис-паша љуто пострада на Морави (између Ћуприје и Цараћина — Петар Добрњац и Миленко), заповеди порта, те на Србље дигну силну војску, најпре Мехмед Видајић, кога надбије Стојан Чупић, затим Ибрахим-паша (40.000 људи) а од Босне Бећир. Али Срби (8000 момака) под „врховним вождем“ Кара-Ђорђем (изабраним за то на скупштини у Смедереву) одрже сјајну победу на Мишару не далеко од Шапца (лицем на св. Илију), и после друге битке утврде с Ибрахимом примирје на 6 недеља дана. Порта и по други ред одбаци српска захтевања, с тога Кара-Ђорђе науми да отме Шабац (који су Срби лакоумно изгубили били о св. Николи 1805) и Београд, у ком је био Гушанац-Алија са својим крџалијама, и на св. Андрију освоји варош београдску, а после неколико недеља мораде и Гушанац изаћи са својом војском из града (18. децембра 1806), у који се по том затвори Сулејман-паша. Не прође ни два месеца дана а Србима се преда Шабац, а затим и Бео-

град (23 фебруара 1807.) и они се по том упусте у преговоре с Русима (с ђенералом Прозоровским). Велики немири у Цариграду не дадоше пашама Ибрахиму, Моли и Махалу, извршити воље султана Селима, да големом силом нападну на Србију. Ме сеца јунија 1807 освоје Срби Ужице, где први ред на глас изађе Милош Обреновић, који је тада управљао војском српском место брата Милана.

У том се појави у народу велики јунак Ајдук Вељко Петровић, који добив заставу и допуштење од савета, скупи чету одабрану и за кратко време очисти од Турака сав црноморски крај, своју постојбину, и задобије толико новаца, да је пуну зобницу сребрног новца послао народној каси.

Примирјем Руса с Турци бише и Срби на миру за годину и по (до пролећа 1809), и зато време стану уређивати земљу. Отимање око власти и раздори између народних старешина једва се за први мах стишају, кад саставише „правитељствујушти совет“ (сенат земаљски), али после даде повода још већој неслози па и грдној штети по народ.

С пролећа 1809. начине Срби план (пошто им је од Руса помоћ у изгледу била) да с три стране ударе на Турке: једна ће војска прећи Дрину и поћи на Босну, друга ће ударити на Стару-Србију па да допре до Црне Горе, а трећа и највећа навалиће на Ниш; прве две сретно рад свој почну. Кара-Ђорђе, прешав планине измеђ Србије и Старе-Србије (Срби Бошњаци јатомице присташе узањ), надбије Турке у жестоком боју код Суводола, удари јуришем на Сјеницу, разори је, и допрв до црногорских племена, дође и опседне Нови-Пазар и Пријепоље. Трећа она војска не би те среће;

велики везир с 80.000 људи удари (пре нег се с Руси зарати) од Ниша на српски шанац на Каменици, где је био са 3000 јунака храбри Стеван Синђелић, али га не предоби ни после страшног јуришања за неколко дана. Синђелић видећ, да му помоћ не долази од Милоја, и да жив одавде не може изаћи, запали у шанцу барут, те и њега и све Србе и Турке, што се у шанцу десише, разнесе које куд. Турска војска нагне на-пред, и (ма да је и Кара-Ђорђе похитао с војском од Новог-Пазара и она друга из Босне) — Турци овладају десном обалом Мораве. На глас да су Руси прешли Дунаво и освајају градове у Бугарској, дигне се велики везир с војском тамо, оставив у Србији Гушанца (с 12 000 људи), кога Срби брзо по том разбију а после отерају и Бошњаке од Лознице преко Дрине; зима наступи и учини крај ратовању.

На скупштини у Београду (о божићу, 1809) старешине стану викати: хоћемо цара (руског Александра), где после жестока препирања место Младена постане Јаков Ненадовић председник сенату, и скупштина још реши да се иште помоћи од рускога војсковође у Влашкој. И доиста, после прокламације Каменскога (30 маја 1810), у којој Србе назива „руском браћом“ а Кара-Ђорђа „врховним српским вождем“ — дође Србљем у помоћ нешто руске војске, с којима у друштву отму од Турака Неготин, Брзу-Паланку и опседну Кладово. У то и Куршид-паша удари с великом војском од Ниша на Србију; Кара Ђорђе прибере своју војску, позвав и Добрњца од Кладова, с ким дођу и Руси (2000 момака), те Срби после жестока боја на пољу варваринском узбију Турке, који се

по том натраг врате. Кад у исто доба бише Турци и у седмодневној битци код Лознице сузбијени, утврди се мир, те ће Дрина да буде граница међу Србијом и Босном; мало по том преда се и Кладово и начини се примирје међу Русима, Србима и Турцима (декембра 1810). Срби су на ново заузели били своја првашња места

За примирја овлада још већи раздор старешинама српским, који су хтели да помоћу Руса ограниче моћ Кара-Ђорђеву. На скупштини у Београду (по предлогу Кара-Ђорђеву, који дознао беше за намере својих противника) земља се подели на мање округе, којима ће одјако заповедати мање војводе и слушати само заповести Кара-Ђорђа, постави се велики суд и управа земаљска раздели на шест министарства (Доситије министар просвете), министри скупа да буду сенат, а председник му Карађорђе. Скупштина се закуне да ће бити верна Кара-Ђорђу. Јаков (најжешћи непријатељ Кара Ђорђевог) прими се министарства, а Миленко и Добрњац, нехтевши, буду прогњени из Србије.

Закључења мира у Букурешту (16 маја 1812) која су се тичала Срба, не одрже Турци, већ, како је Русија била ушлетена у тешки рат с Наполеоном, стану се спремати да на ново подјарме Србију, те у лето (1813) пређу Турци из Босне и ударе на Србље, ал буду у први мах задржани. Од Видина удари друга војска (20,000 момака) на Ајдук Вељка (око св. Илије), који се затвори у Неготину, и ту (заман помоћи од Кара-Ђорђа иштући) после храброг и јуначког држања, погибе (на беду разгледајући и храбрећи своју војску, у који мах рече: Држете се — преполови га ђуле из топа

турског). Погибијом Ајдук-Вељковом отпоче голема несрећа, која ће брзо по том да сустигне Србље: Турци (главни војсковођа им Куршид-паша) једно за другим освоје по том српске градове. Кара-Ђорђе из Тошоле (где се последње време бавио) дође у Београд, па прегледав још последњи пут српски стан (19 септембра 1813), остави Србију у друштву с руским конзулом Недобом, митрополитом Леонтијем и другим војводама и пређе у области аустријске — а народ српски тамо допадне старих јада од сад још бешњих Турака.

Кад су Руси (у лето 1811) натерали турског везира Ахмет-пашу, да положи оружје и да се мири с њима — тад су Турци хтели и са Србима мирити се. Кара-Ђорђе им поручи, да то сам чинити не може, него ће пристати, „што два цара (турски и руски) нареду и утврде за Србију.“ Куршид је тада нудио Србе миром на овај уговор: 1. Срби сами собом да управљају а порти одсеком да плаћају данак. Порта ће признати Кара-Ђорђа за поглавицу, али да Бошњаци могу слободно прелазити преко Србије к Дунаву на Русе. Због овог последњег не могоше Срби пристати на мир.

б, под Милошем Обреновићем.

Кад избеже Кара-Ђорђе из Србије, народ, што се не подави пошав за својим војводама и не изгибе од Турака — побеже листом у планине, и једва се натраг прибра, кад Куршид изда Турком оштру заповед, да не дирају у Србе. Милош Обреновић, најзнатији од старешина, што осташе после у народу, преда се Али-аги-Серчесми, који је с много Срба и Турака-делија (2000) ишао по земљи те мирно народ, и који (узев само сабљу од Милоша) побратими се с Милошем, начинив га главним кнезом рудничким. То охрабри народ и преда се Турком, те тако настане мир за које време (од

октобра 1813— до цвeти 1815). Али, кад Куршид оде из Србије а за њим и његов Ћаја-паша, па београдским пашом постане Сулејман Скопљак-паша, започну на ново страдања српска; он стане народ глобити и од њега оружје купити а најпосле и терати, да Срби кулуче, оправљајући град београдски (појави се куга), те с тога дигне Продан буну, коју Турци тек помоћу Милоша стишају. Сулејман сазове с пролећа 1815 српске кнезове, с којима му дође и Милош, кога паша, пустив друге, задржа уза се, и само на молбу Ћаја-пашину пусти њега да оде кући и донесе новац за откупљено робље (150 душа).

Милош (пославши још пре тога 1814. проту Ненадовића у Русију), стане премишљати о рату с Турци, и кад виде да су и све старешине и сав народ с њима готови на буну, дође у народ, и код цркве у Такову лицем на цвeти 1815. и пристане на буну (обучен у своје војводско одело изнесе своју заставу војводску па рече: „Ево мене, и ево вам рата с Турци!“). Чим то чује Сулејман-паша, а он оправи Ћаја-пашу с 10.000 на побуњене Србље; овај стигне до Рудника, палећи и пљачкајући свуда, не би-л тиме народ заплашио, па се с војском стани у Чачку, а Милош се смести у шанац на Љубићу, и после неколико жестоких нападаја Срби убију Ћаја-пашу, а Турци се његови разбегну куд-који. Одатле упути се Милош преко Крагујевца и Баточине к Пожаревцу, где му се Турци после љутог боја предаду (Срби добију ту лепа плена и један топ) а мало затим и они у Крушевцу, те по том пошље Милош леп дар с поздравом Адем-паши у Нови Пазар, да бар он не

дира у народ. У том чује, да Куршид-паша долази са силном војском на Србију, те похита к Дрини, где Срби на Дубљу, на јуриш узму шанац и ухвате никшићскога пашу Али-Мараша, који је ту делом једним војске Куршидове управљао. Али-Марашу рекне Милош, да се Срби нису дигли на султана, већ на своје злотворе, и на Скопљак-пашу, те пошто га лепо угости и сав му прибор и одело врати, пусти га натраг Куршиду, замоливши га, да гледа, не би-л како наговорио Куршида, да се мири са Србима, што Мараш и учини. Куршид позове Милоша к себи преко Дрине на договор, и овај му (на писмо побратима свога дели-баше Серчесме) оде, али не мога пристати на захтевање Куршидово: да Срби положе оружје и предаду се Турком на веру, па да буду, као што су и пре били, турска раја.

На то удари на Србију и друга велика војска турска под руменлијским Марашли Али-пашом, који како стигне у Ћуприју, позове и он Милоша к себи на договор (пославши му бројанице своје за знак да му неће бити ништа). Милош дође и каже му: шта је народ претрпео од Скопљак-паше, и како би се он радо мирио, кад би султан испунио неке жеље српске, те кад Марашлија пристане на то и подјемчи се, да ће султан то испунити, пропусти га Милош с нешто војске у Београд. Марашлија стаде сад с Милошем наређивати, како су уговорили, и поставе по земљи власти, да народом управљају. Турцима забрани Марашлија, да се не скитају по Србији (па и саме спахије морале су имати пасош, потврђен од српске власти, кад су одлазиле у своја села), те како се сад мало примири, послаће Милош одмах посланике у Цариград, да од

порте ишту она права, која су Срби тражили и некада под Кара-Ђорђе, али они тамо ништа не израде. Старо српско зло, неслога, опет овлада старешинама српским (Молер погине, увредив Милоша, исто тако владика Мелентије Никшић, који је народу велика зла стао чинити). Кад се по том појави друштво хетерија, које је хтело, да се сви хришћани на југоистоку ослободе од Турака, врати се кришом и Кара-Ђорђе из Хотина из Бесарабије, који је у то друштво умешан био, и дође у Смедерево к своме куму, смедеревском кнезу Вујици Вулићевићу, где на претњу Марашлијину (да ће с 50,000 војске ударити на Србију, ако му не донесу главу Кара-Ђорђеу) убије Кара-Ђорђа неки момак Вујичин у спавању (13 јулија 1817).

Кад погине Кара-Ђорђе, сазове Милош скупштину у Београд (новембра 1817) и обавестив народ о свему, шта је до то доба урађено за слободу народну — скупштина га свечано постави за свога врховнога кнеза и нареди, да та власт остане у његовој породици, док је лозе и корена, па му се на то и свечано закуне. Милош премести своју столицу у Крагујевац, па стане радити око уређења земље и народа, дижући уз то на све стране цркве а гдешто и школе. Заплети и немири у турском царству не дадоше више маха беснилу турском, а у то 1820. и Руси стану тражити да порта испуни букурешки мир, те она пошље у Србију свога комесара Оца-Џана са султанским ферманом, потврђујући народу српском некоја права, на што Срби не пристају, те се Оца-Џан срдит врати у Цариград и однесе са собом ферман.

Ферман је тај прочитан народу у Топчидеру, којим су Србима ова главнија права давана: 1. Султан потврђује Милоша за врховног кнеза; 2. Срби ће одсеком плаћати султану данак а предаваће га паши; даваће храну турској војсци, што буде у Србији, и што ће кроз Србију пролазити; 5. Срби да не траже више никаквих права од порте.

Немири у земљама турским натерају порту да се са свим измири са Срби, те по њеној вољи оправи опет Милош посланике у Цариград, које порта после дугог оклевања на послетку притвори, кад бу-кне буна у Грчкој (1821), мислећи, да су и Срби у тој помешани Милош, кад за то чује, пише у Цариград и одузме послаником дату власт посланичку (а настане код руског двора и код порте да се они ослободе затвора) и утиша за тим немире у Србији (под Марком Абдулићем и Стеваном Добрњцем а после под Милојем Ђаком).

Турци се побоје да се не зарате с Руси (кад постане руским царем Никола) па пристану на жеље руске и у Акерману (25 септембра 1827), прегледајући с Руси уговор букурешки, пространије разложе права, која ће порта дати Србима, и Турци се ту обвежу, да ће у договору са Срби за 18 месеци уредити ствари српске. Народна скупштина (у јануару 1827) свечано захвали цару Нилоли, султану и кнезу Милошу, кога на ново призна за свога народног старешину, и сви му се скупштинари (преко 800 људи) у име целог народа и опет закуну, да ће му бити верни. Али порта испуни та права српска тек после руског рата с Турци, правећи мир у Једрени 1829. Ту се нареди да султан припозна права народу српском, углављена у Бу-

курешту а разјашњена у Акерману, које и буде. Милош по том сазове скупштину и прочита ферман султански, хтеде се одрећи власти и достојанства кнежевског: „Са д, — рећи ће он — кад смо у име божје живот и народну срећу обезбедили, ја сам рад одступити од старешинства; па изберите за кнеза, кога знате, да би за то био најбољи.“ Али скупштина приклињаше Милоша да остане и у напред кнезом и задржи највишу власт у својим рукама, а уједно нареди, да се султан замоли, да потврди Милоша за кнеза. И султан доиста другим својим хатишерифом, по договору са Срби и са знањем руског двора, пространо искаже и припозна права српска и потврди Милоша за кнеза српском народу, наредивши, да то достојанство остане док је Милошове лозе и корена. Тај је хатишериф прочитан народу 1830. на дан св. апостола Андрије првозваног, и тај дан слави Србија као свој народни празник.

Ово су главнија права, која је тада порта Србљем припознала: 1. Султан признаје Милоша за српскога кнеза и потврђује му, да то достојанство остане у његовој лози; 2. Срби имају у својој земљи слободу богослужења; 3. имају независиму унутрашњу управу; 4. слободу трговати; 5. повраћа се Србији шест нахија, којима су Срби владали под Кара-Ђорђем; и 6. укидају се различни терети а султану ће плаћати одсеком годишњи данак.

КАКО СЕ РАЗВИЛА ПРОСВЕТА

новијега века.

I. Вера.

а., Римокатоличка црква на западу се поцепала на више вероисповести (глед. §. 3). Након силних узалуд покушаја, једва се на послетку сјединила (унија) лутеранска црква с реформатском те изашла еванђеличка најпре (1817) у Пруској и Насави, а касније и по другим немачким земљама; но тој унији, коју су владе подупирале, сметали су и после лутерани

б., Око ширења хришћанства међу незнабошцима, нарочито у Хиндостану, стражњој Индији, Тибету, Китају, Јапану — и по ново нађеним земљама у Америци — дуго су се трудили и стекли хвале духовни редови; језуите су то држале за главни посао свога рада, и међу њима највећма се прославио Фрања Ксаверије (1542 — 1552) „апостол индијски“ са своје големе одважности и постојанства, обраћајући Индијанце вери Христовој. Рад унапређења тих мисија (посланства), које су Шпањолци покренули, налазећи нове земље и крајеве, устројиће папа Гргур XV. congregatio de propaganda fide (дружину за ширење вере — 1622) с којом састави Урбан VIII. семинарију за мисионаре свију народа (collegium de propaganda fide).

Откако најзнатнији народи морепловци пређоше цркви протестанској — поникоше двоја посланства за ширење хришћанства, која од чести једно с другим зађевице воде: католичке мисије, које се простиру на пет страна (у Леванту, Индији, Китају, Америци, Аустралији) са свим с планом руководи и брине се за њих то пропаганда, то засебна верозаконска друштва, особито она у Француској; протестанску вероисповест шире приватна друштва (из Лондону, Шотске, Холандске, Бостона, Берлина и Швајцарске) којима су на руци дружине библијске.

в., Језујите (или дружба Исусова), што устроји шпањолски властелин Игњат Лојола, и папа Павле III. потврди (1540) — изађоше на глас већма нег икоји други од ново-устројених редова. Главна им је брига била, да на пут стају ширењу реформације и да свуда дижу и утврђују углед цркви римокатоличкој. Чланови језуитског реда то као црквени проповедници и духовници, то као учитељи и књижевници стеку голема уплива у свету, расувши се по свим римокатоличким земљама у Европи и по шпањолској Америци. Али око полсвине XVIII. столећа стану језујите прогањати и терати из свих редом римокатоличких држава, прво из Португалске (гледај страну 50.) па онда из Француске (гледај страну 45.) и са бурбонских дворова у Шпањолској, Неапољу, Парми и Пијаченци. Ови дворови израде на послетку, те папа Климентије XIV. укине са свим тај ред (1773). Једино још у Русији стеку и после станка, док после опет папа Пије VII. не васпостави тај ред (1814).

II. Судско уређење. Како престаде право песнице (т. ј. ко јачи тај и старији), уређени бише на ново судови; ал то не бија више посао општине, већ особитих судија за себе, које ће

владаоци од правника постављати; парнице се во-дише писмено а казни бише ужасне — и само у Инглеској одржа се старински суд и порота. Судови за вештице (Hexenhammer) одомаћише се по читавој Немачкој (донекле и у Угарској), и хиљадама људи и жена спаљено би на гломачи ил тешким мукама уморено, на које год пред судом изнеше да су вешци ил вештице. А судбено поступање ублажише и у велико изменише у Аустрији Марија-Терезија и Јосиф II., у Прусској Фридрих II; у Француској учини револуција, те пред законом посташе сви људи једнаки, и стаде се судити јавно и уведе поступање усмено. Немачки крајеви с леве стране Рајне, оцепљени од Француске, задржаше и после тога тај начин у парничењу, те отуда овлада то мало по мало и по осталој Немачкој.

III. Ратништво се преобрази увађањем стајаће војске и све већим употребљавањем пушака и топова, грађењем правилнијих тврђава, подизањем лаке коњице; војници добијају лакши мундир и лакше оруже, бојни редови строје се у ширину место у дубљину, страховита морина (сила поморска) склапа се. После француске револуције, кад се уреди, да је свак дужан ићи на војску — стадоше устројавати народне гарде и домобранце осим стајаће војске.

IV. Науке и знања процветаше XVI. века брзим развијањем и усавршавањем штампарија, оснивањем нових универзитетa, склапањем учених друштава и дизањем школа (језуитске колегије и кнежевске школе саске), исто тако дадоше живља полета науци расправе реформаша и противника им.

Још средњег века започето сабирање књига (библиотека) и дела вештачких — наставише кнезови, поједина друштва, разне власти и други људи и то ревносно а у неку руку и раскошно, и дајући прилике свакоме, да се тиме послужи. Изучавања старинске класичке књижевности, која је била основа изражавању научном, даде други правац и наукама посебице: правним, историјским и филозовским; највећма се пак преиначише природне науке.

а., Наука о језику пробуди се на измак средњег века у Талијанској, за тим разграна по Француској, Холандској и по Немачкој. У Француској држаху језикословље да је то наука за себе (Ламбин, латинац на гласу Мурет, учени штампари Роберто и Хенрик Стеван, језикословац Јос. Скалигер, критичар Касабон, велики језикозналац Салмасије), а после је спојише с борословљем и правништвом (Готофред); али особито имаде наука о језику голема уплива тамо на народну књижевност и поименце на тратедију. Холандска бијаше срце језикословним наукама XVII, а још већма XVIII. столећа, и тамо учењаци стекоше велике заслуге око етимологије, науке о облицима, око разлагања и полакше критике латинског језика (Фосије, оба Хајнзија и Гроновија) У Немачкој показаше XVIII. века пута темељном изучавању класичких старина Геснер Ернест и Хајне, за Ф. А. Волфом пођоше ваљани академички учитељи Јакобе, Херман, Бек.

б., Природне науке окренуше сасвим другим правцем и обилато развише се то трудом појединих људи, то посматрањем и испитивањем учених друштава. Већ прве половине XVI. столећа доказа Никола Коперник (Пољак из Торуня † 1543) да сунце непомично стоји у сред кругова од планета, да се земља наша окреће око „своје осовине“ и око сунце. XVII. века пронађе Јован Кеплер († 1630) законе, ко

ком планете обилазе око сунца и прорачуни течај репатих звезда, а његов савременик Галилео Галилеји (1564—1642) открије законе о паду и шеталици, усаврши очалин (дурбин — мало пре у Холандској пронађени), стане бранити Коперников систем света и учено утемељи статистику (законе стојне) Његов ученик Торичели изуме барометар а магдебуршки градоначелник Ото Герике ширк за ваздух На измак XVIII. века Исаак Њутен (Newton † 1727) удари темељ науци оптики, а поставив општи закон снаге привлачне, усаврши и већма звездарство. Његовим стопама ударише учени људи XVIII. века, настављајући и допуњујући, што су пре њих преходници им изумели. Како ће природу испитивати, стану сад оснивати академије, дизати звездаре, ботаничке вртове, збирати збирке природне, поправљати справе (начине акроматско — безбојано — сочиво); дадоше се на путовање по копну и по мору, особито Александар Хумболд, Бух, и други, посматрајући и испитујући царство животиња и растиња, и прилике геологијске, па се по том састајаху сваке године на састанци природњачких. Тако XIX. века мало по мало па Халиј пронађе стазе комета, Венијамин Франклин справу што привлачи муње; великим очалином Хершловим открише планету Уран; Галвани галванизам, Волта електричност; и сад већ обрађиваху некоје гране природних наука системски: ботанику швеђац Карло пл. Лине систему по роду (sexual system) а Жисие по природности; минералогiju Фрајбершки професор Вернер, но његова нептунска система геологије мораде уступити пред вулканском, коју изнесе Бух; хемију Стал системом флогистичком, Лавоасије (погубљен 1794) антифлогистичком, а Берцелије електрохемичком. Кивијерова анатомијска истраживања и сравнивања дадоше повода испитивању прадревних животиња.

в, У историјским наукама предначила је Талијанска. Историци Макијавели, Фр. Гичијандини П, Сарпи уадедаше се на старе историопис

це (особито на Ливија), а израна већ углађени језик талијански олакшавао им је тај посао. Али истом у Инглеској стаде Гибон и Робертсен темељно претресати изворе, испитујући унутарњи живот и свезе догађаја — и сматрајући то са вишег гледишта. Инглезе узеше за пример Немци, па их у том и надмашеше својом неуморном марљивошћу, зрелим суђењем и тачношћу, а поименце Шлецер, Милер, Нибур, Раумер, Хамер и др. Али не заосташе у том раду ни Словени иза других народа. Достојна места стекоше себи међу историци: Рус Карамзин, Чеси Шафарик и Палацки, Пољак Лелевел и Србин Рајић.

г., Географији отвори се поље широко, кад стадоше људи путовати даљне путе по мору и по копну, једни тражећи нових земаља, а други идући ли за науком; наука се ова усаврши, откад је тешње приљубише природним наукама и звездарству. Највећна је подиже Ритер.

д., Филозофија се на ново појави XVII. века. Основе јој даде Картезије (Des Cartes — Де Карт), а систему његову, која пониче са свим из духа човечијег, дотера и унапреди Јевреј Варух Спиноза. Њиховим правцем удари у Немачкој Лајбниц с почетка XVIII. века. Али истом на концу истог столећа на глас изађе Имануил Кант († 1804) и с њим наста најсјајније време филозофија новијета доба. Кантов критицизам распротр се с великим упливом на све науке редом, и једно за другим дигоше се Фихте Шелинг и Хербарт са својим новим системама.

V. Књижевност. Средовечно романтичко песништво цветало је до половине XVII века најлепше у романских народа: у Талијана, Шпањолаца и Португалаца. Доба Лудвика XVI. разави ново класичко песништво, особито драму по узору и по правили старинских драматичара, и подстиче на то песнике и у Инглеској, Немачкој и на југу

словенскоме (Дубровнику). Немачка књижевност стаде се на послетку самостално развијати, и у наука постаће најобилатија и најзрелија историјом и филозофијом. Посебице пак новија се књижевност овако развијала:

1. цвѣташе талијанског песништва, почевши још XIV. века Данте-јем, трајаше све једнако скоро до конца XVI. столећа и особито се показа романтичким епом, још боље се усаврши ремек-дели: Ариосто-вим († 1533) *Orlando furioso* (Бесни Орландо) и од Торквата Тасо (1595) *Gerusalemme liberata* (ослобођени Јерусалим).

2. У Шпањолској подигоше песништво до на измак XVII. века: Цервантес († 1616) својим сатиричким романом *Дон-Кихот-ом*, а драмама Лопе-де-Вега († 1635) и Калдерон († 1687).

3. У Португалској прослави се Луј де Каменс († 1579) својим епом: *Лузијадом*, где опева славна дела свог народа у Источној Индији.

4. У Француској наста књижевности златни век за Лудвика XIV. почињући с Молијером († 1673), творцем француске игре шаљиве, и с трагичари Пијер Корнељем († 1684) и Жан Расином († 1699), који узеше себи за узор старинску драму па и градиво понајвише из класичког старог доба, чврсто се у том држећи Аристотелева начела од три јединице. Баснама се одликова Жан де-ла Фонтен, а сатиром и шаљивим епом Боало Депрео, који још уз то својим делом *art poétique* (науком о песништву) поста закодавац лепога укуса. Опадањем моралности XVIII. века опадаше све већма и песништво. Многознали Арус де Волтер (1694—1778), својом безмерном опо-

зицијом (нападањем) на све у цркви и држави, стече огромна уплива код својих сувременика у верозаконском и политичком мишљењу. Књижевна му радња била је готово од сваке руке песништва и прозе. На ново процвета француско песништво XIX. века, кад се оно читав низ даровитих млађих песника, по примеру Шатобријана († 1848), отрже ауторитета академије француске (academie française), те баш противно тако званој класичкој поезији утемељише правац новоромантички, и постаде им глава лиричар и драматичар Виктор Иго. У верозанској лирици (побожном песништву) одликова се. А. де Ламартин, понарођеним песмама Беранже († 1857), драмом пак Александар Дима и најплоднији Скриб. Најзнатнији лиричар класичке школе јесте Каз. Делавињ, који је и драматичар,

Проза се разви филозофијским и историјским списима и узто још особито говорништвом, и то по најпре верозаконским (Босуе, Флесије, Фенелон), затим судским, а које за трајања револуције, коју пак после дозреће и политичко говорништво (Мирабе, Фоије, Перје, Гизо, Одилон Баро, Тјер, Ламартин, Монталмбед.)

5. У Инглеској подстаче се жеља за песништвом за краљице Јелисавете, и то особито драматским песништвом, које му правац домаћи удари Виљем Шекспир (Shakespeare 1616), узимљући градиво за своје драме из историје свога народа, а туђе градиво инглежећи. Од Шекспира прими високе мисли и назоре о свету Џон Милтон († 1674), па их изнесе на видло то у својим прекрасним лирским песмама, то у свом лирско-дидактичном епу The paradise lost (изгубљени

рај). XIX. века надмашише своје савременике верним схваћањем и живим описивањем лорд: Бајрон (Byron — † 1824) својом живом маштом и ватрени осећаји у љубавним приповеткама, а Валтер Скот († 1832) својим историјским романима. Е. Л. Булвер писао је романе из живота породичког, а Дикенс (Боц) обновио је хумористику. У Шкотској бијаше на гласу Роберт Борнс (Burns — 1796) са својих песама пуних осећаја. Од северо-америчких романописаца стекоше Купер и Вашингтон Ирвинг († 1859) и у Европи гласа.

До на измак XVIII. века бијаше велика Британска, по своме уставном животу цигло средиште државничком говорништву и на глас изађоше даровити у парламенту говорници; обојица Пита и Фокса, за којима дођоше XIX. века В. Кенинг, Бројем, Д. О'кнел, Џон Росел и други.

6., Немачка народна књижевност стаде се на ново развијати концем XVIII. века. Иста још XVI. стол. бијаше подобро пошла, кад у књизи примише језик нови-покњишки (neuhochdeutsch), на што највећма подстакоше Лутерови списи а особито његов превод библије, али по том XVII. века са свим оваде ропским поваћањом за туђински, нарочито француски узор и уз то притворним патосом; тек почетком XVIII. столећа почеће да овлада у немачком песвиштву простији, прибрани укус то изврсни дели то критиком. Ослобођење немачке књижевности од туђинштине и доба тежње за изворношћу наста истом с Клопштоком (1724—1803) и Виландом (1733—1813); први од ове двојице, налазећи у верозакону, у љубави отачаства и у пријатељству довољно градива за

песнишка дела изворна (Месијада, оде), створи Немцем нови језик песнишки, који је припознат, са језичке збијености, снаге и смелог полета у исказивању, ма и да је местимице неразумљив, и којем језику даде Виланд веће гпкности и дражести. Лесинг (лужички Србин? — 1729 — 1781) обори са свим у Немаца угледање на Французе, велеумном својом критиком и утемељи народну драму он је ударио основу језгровитој и чистој немачкој прози. У исто доба појави се у немачкој књижевности оштроумни богослов, филозоф, критичар и песник Хердер (и за њега веле да је рода словенскога, род. 1744 — умре 1803). Он је сила урадио на прерођају немачке народне књижевности, не толико својим песништвом, које је било највише алгоријско и правца дидактичког, колико критиком и особито својим превађањем, прерађивањем и препочињањем народних умотворина мал-не свију народа и времена (*Stimmen der Völker*), исто тако и филозофским схваћањем и обрађивањем историје. Гетиншки *Naibun*d (дружина у лугу).“ где душа би Јов. Хајнр. Фос († 1826), једни изводише правац Клопштоков (браћа Штолберг), други обнављаху народно песништво (Биргер), а други лепшаху језик и вештину стиховску, и то особито чињаше Фос своји преводи. Највећма се расцвета немачко песништво у Вајмару, где се састадоше Виланд, Хердер, Гете (1749 — 1832) Шилер (1759 — 1805) и други, и састави се читаво друштво даровитих људи, надмећући се усавршени своји песнички производи и један другог обавештавајући, шта све иште вештина. Гете и Шилер стекоше код свог народа највећи уплив књижевни дели своји разне врсте, нај-

одабранијег садржаја и најсавршенијег облика. И у оближњој Јени ухвати се коло немачких научњака и књижевника, који утемељише школу романтичку, међу којима су били: Аугуст Вилхелм пл. Шлегел († 1845) с братом својим Фридрихом пл. Шлеглом († 1829), Тик († 1853), Новалис († 1801), њима се после придружише и други. Војне за слободу изазваше опет на видик песме и песнике, одушевљавајући Кернера († 1813), Арндта († 1860), Рикерта и друге, те спеваху толико песама, правих патриотских и победних. После ослобођења цветаше још до некле лирско песништво, и неговаху га песници Уланд († 1862) гроф Платен († 1835), Шамисо († 1838) Цедлиц и Ленау († 1850). Драматска књижевност, достиже до врха Шилеровим драмама, и његови последници (Ц. Вернер, Раупах, Гуцгов, Лаубе) стекше гласа тек за које време. Најрадије стаде одјак о публика читати поезију у прози — романе и новеле, које писаху Жан Пол (Jean Paul). Фридрих Рихтер, Лудвик Тик, и још сила њих других вредних писаца и писатељица; али међутим и преводи туђинских романа нагрнуше на немачку књижевност као какав потоп. — Од шведских песника на гласу је био бискуп Тегнер са својих лирских песама и романтичкога епа.

7., Славенска књижевност разви се XVI и XVII. века у појединих племена, где више где мање, а готово без икакве свезе узајмичне. Истом око половине XIX. века појави се у књижевности узајамна мисао словенска, коју разложи Павле Јос. Шафарик (1795—1861) Јан Колар (1893 — † 1852 — Slavy Dcega: кћи Славe — о књижевној

узајамности Словена) и Фр. Владислав Челаховски (1799—1852) а маха ће ухватити и код јужних Словена. Посебице пак разви се књижевност

а., у Чеха XVI и XVII. века, допрв до необичне висине. Чешки језик тако се тада развио и угладио, да и сада јоште служе Чехом за узор дела Данила Адама из Велеславина († 1599) Јана Амоса Коменског (1671) и др. Али од половине XVII па до конца XVIII. погуби се чешка књига и језик тако јако, да је тешко наћи и побољег књижевника оног доба, и тек концем XVIII. века обновиће и подићи стару славу чешкој књижевности славни језикословац Јосиф Добровски (1753 † 1828 — отац словенистици), Јарослав Пухмајер († 1820) Војћех Неједли († 1844), Гњековски († 1847). Њиховим трагом пођоше и почетком XIX. века и дадоше нова живота чешкој књизи учени људи: Већеслав Ханка († 1861) Словак Павле Јос. Шафарик (некадањи управитељ српске новосадске гимназије — род 1795 † 1861), Фран. Палацки (род. 1798), Јос. Јунгман († 1847) песници Јан Ђолар († 1852) и Владислав Челаховски († 1852) новинар Карло Хавличек Боровски († 1856), и европски славни физиолог Пуркиње. А највећма поможе оснивање „Чешког Музеја“ (1818) са својим часописом, и касније „Матице Чешке“ те се диже чешка књижевност, напредујући данас напоредо уз прве светске књижевности.

Словаци дуго времена служише се чешким језиком у књижевности и тек почетком XVIII. века написаће свештеник Александар Мачај своје при-

дике словачким наречјем, за којим пристану и други, а нарочито Антонин Бернолак († 1813) написав словачку граматику и речник (који на свет изда угарски примас кардинал Руднаји) Јури Палковић који преведе библију „Њитранским или трнавским наречијем“ и песник Јан Голи (са своји епи: Svatopluk, Cyrillo-Metodiada, Slav † 1849.) Словачко племе роди и одгоји славне књижевнике словенске Јос. Павла Шафарика и Јана Колара, који осим другог купише народне песме словачке. Данашњој књижеиности у Словака правац дадоше Људевит Штур († 1856), узевши „тренчинско наречије“ у књижевност словачку, Милослав Јос. Хурбан и Мих. Милослав Хоца, који заслуге стекше око буђења народне свести у свога народа, чему много помаже „Матица Словенска“.

б., У Пољака настаје „златни век“ књижевности им почетком XVI. века за краља Сигмунда Августа, који и сам потпомагаше књижевност. Два племића: Никола Реј из Нагловица († 1567) и Јан Кохановски († 1584) прославише се тога века, први се може назвати творац пољске прозе (Zwiercalo albo żywot poczciwego czloweka — огледало или живот честитог човека), а други отац старинској пољској песни. Говорништвом се одликова знаменити свештеник Петар Павенски Скарга († 1612). Од године 1622 стаде опадати пољска књижевност (периода језујитско-макароничка“) и тек друге половине XVIII. века пробуђује се на ново народни дух и живот у Пољака. Свештеник Станислав Канарски (ректор семинарије у Ржешови † 1773), Јосиф Андрија Залуски, епископ кијевски, и сам краљ Станислав Август Поњатов-

ски стекоше заслуге око тога препорођаја. Кад пољску краљевину растргоше, пође и књижевност пољска у назад, и што се сачува од коначне пропасти, заслуга је чувенога домољубља у Пољака. Класичку периоду пољску отпочиње краљ и филозов Станислав Лешћински, а главни су књижевници тога доба Кајетан Венгерски († 1787) Игњатије Красицки (бискуп Вармији — Ermeland † 1801). и Адам Нарушевић († 1796). Свој несретни, силом распарчетани народ тешиће и храбрити велики песници му: Јос. Богдан Заљевски (Duch od stery) Северин Гошћински и (највећи песник у Словенству) Адам Мицкевић (Dziady — задушнице, Пан Тадеуш, Конрад Валенрод — 1798 — 1855) и славни историк Јоаким Лелевељ (1786 — 1862), и многи други.

в. У Руса домаћи крвави бојеви пресекоше жице просвети им и књижевности, до на измак XVI. и почетка XVII. века. С Петром великим настаје ново доба просвети и књижевности руској, али са превелике ревности за западњаштвом без типа народнога. Учени богослов архијепископ Теофан Прокоповић († 1736), и песници Кантемир († 1744), Ломоносов, кога зову отцем руском новом песништву и Державин (ода богу) ударише темељ новијој књижевности у Руса; за Александра I. отвара се сјајно доба историком Карамзином (историја государства росијскога), који даде правац руској прози, Жуковским и Криловим, који песништву правилнији пут показаше, те се попе на високо славним песником Пушкином (1799—1836), и Гогољем. Пушкин би претходник мисли, које ће после да стеку поборнике под именом „Славенс-

Књ. III. Ист. новог века.

фила“ (Словенољубаца) у књижевници: Кирјевском Хомјакову (Хамекову) Пагодину и др. Науку о језику руском и старословенском поче развијати А. Востоков, и др. С Иваном Кољаревским († 1838), појављује се у јужних Руса „малоруска“ књижевност, али правцем какав је тада био и у других народа, по узорима класичким. Народну књижевност пак утемељи Квитка (псеудоним: Основјаненко † 1843) унапреди је Н. И. Костомарев (псеудоним: Јеремија Халка) скупљач народних песама и приповедака, а песништву даде полета Тарас Шевченко († 1861). Али на понос су јужним Русом дивне им народне умотворине (песме и думке).

г. У Срба и Хрвата јавља се у другој половини XV. века као каква саморасао „дубровачко-далматинска књижевност,“ доспева до цвета на измаку XVI. а опада XVII. века. Она је рађена на три језика: на латинском, талијанском и српско-хрватском, наука на прва два а песништво на последњем. Почета дружином сплетском, којој би на челу Марко Марулић (1450—1524) достиже до славе у тројици великих песника, а то су Иван Фр. Гундулић (1588—1638 — Осман) даровити Ђон Палмотић († 1657. са своји драмати по узори латински, грчки и из историје народне: Улаз Енеје, Едип, Даница, Цаптислава и др.) и Игњат Ђорђић († 1737 — уздаси Магдалене покорнице, Јудита). Гласа стече у науци астроном и математичар Марин Геталдо († 1627), јестаственик Руђер Јос. Бошковић, Б. Кашић († 1650 који написа прву хрватско-српску граматiku), Јоаким Штули (речник) и др. Као на завршетку стоји вредни писац Андрија

Качић-Миошић (1690 † 1760) са својим „Разговором угодним народа словинскога.“

Српска и хрватска књижевност, прва готово сасвим опала, а друга тек једва животарећи до XVII. не имаде испрва готово никакве заједнице; верозаконске предрасуде посејаше семе од омразе међу браћом једноплеменом и тек прве половине нашега века јављају се (1846) први знаци заједничке књижности, којој још једнако сила смета двојака буквица. Нестадак српских штампарија и србуља, учини те Србљи кад стадоше почетком XVIII. века оснивати школе народне (Мојсије Петровић у Београду 1723, а Вићентије Поповић у Карловци 1733), уведоше у књижевност порушени језик (Буквари и Смотрицкова Славенска граматика, коју донесе са собом учитељ Максим Суваров), који ће се прозвати „славено-сербски“ или покњишки, и тога се правца држаху и после књижевници (Захарија Орфелин, Стев Вујановски, Аврам Мразовић и др) који радише понајвише око наставе школске. Вићентије Ракић († 1824) одмаче у нечем од њих својим популарним начином писања (Жертва Аврамова, Чудеса Богородичина). На глас изађе у тој периоди учени богослов и историк Јован Рајић (1726-1801 — својом „Историјом славјанских народова, наипаче Болгар, Хорватова и Сербова“). Доситије (Димитрије) Обрадовић (1739—1811) прекиде са старим правцем мишљења и писања у Срба, с уверењем дубоким, да се народ може просветити само народним језиком. Дела тога народног филозофа (Буквице, Живот и прикљученија, Басне, Совети здравога разума и др.) учинише доиста у народу оно, за чим је он ишао. Који је пак тај наро-

дни језик, и како треба писати за народ, показа Вук Стефановић Караџић (1787—1864), и њиме наста ново напредније доба (од 1814) српској народној књижевности. Његове збирке народних песама, приповедака итд. стекоше поштења српској књизи пред светом и учврстише јој темеља и правца, да се на том развије до савршенства. Хвале стече песник старог кова Лукијан Мушицки († 1837) и песник „Србијанке“, Сима Милутиновић (псеудоним: Чубро Чојковић). Рад Вуков око језика наставља достојан му ученик Ђуро Даничић (род. 1825 — Рат за српски језик, Облици српског и хрватског језика, Писма о служби божијој, Превод светог писма) зближујући уз то браћу Србе и Хрвате у заједничко коло књижевничко. — Јов. Стерија Поповић († 1856) унапреди песништво српско, ал ово ступи на право народно земљиште тек кад дођоше Бранко Радичевић (1824 — 1853 — Ђачки растанак, Пут) и Петар Петровић Његуш (владика црногорски род. 1813—1851. Горски вијенац, Лажни цар Шћепан и др); први се „свисти у најмирисније цвеће појезије срца и сањаличке младости“ а други „оста и оста љубимац не само омладине него и озбиљније стране народа.“ За њима дође (од 1850) читаво коло песника (Јован Јовановић, Ђ. Јакшић и др). У Хрвата заслуге стече око препорођења новије књижевности Људевит Гај (1834) својом идејом о новом правопису хрватском, и писањем у „Даници“, напустив кај-кавски говор и прионув уз српску што-кавштину. Уз њега пристадоше одмах Драгутин Раковац, Павле Штос, Љ. Вукотиновић који су још донекле писали кајкавски, В. Бабукић

Иван Мажуранић, и др. почевши одмах што-кавски. С увођењем новог језика и правописа, пониче и идеја о заједници јужних Словена под именом „Илирства.“ Иза песника првог доба (Др. Раковца, Љ. Вукотиновића) изађе на глас Иван Мажуранић са своје песме „Смрт Смаил-аге Ченгића,“ најлепшега вештачкога спева новије српско-хрватске књижевности, па Словенац Станко Враз (с Ћулабијама) и Иван Триски (с Кресницама). Историчком научном радњом гласа стекоше Иван Кукуљевић Сакцински и Фрањо Рачки, словенистичком пак Ватрослав Јагић. На ученом друштву (у Београду) и југославенској академији (у Загребу) остаје да подрже и унапреде данашњу заједничку књижевност — Срба и Хрвата.

д., У Словенаца самостална радња књижевничка настаје после Лутерове реформације, друге половине XVI. века, кад се јави Примуш Трубар (1508—1586), уз кога пристаде богаташ Иван Унгнад, који се пресели у Виртембершку и подиже штампарију (у Тибингену, после у Ураху) штампашући протестантске књиге глаголицом и ћирилицом. На том књижевном тамо послу радише и неколико Срба из Далмације (Матије Поповић, Иван Малешевић и др). Око језика словеначког стаде се трудити Адам Багорич, написавши и прву граматику (1584). Радња ова књижевна паде већ прве половине XVII. века, кад се на исту дигоше Словенци римокатолици, те они после наставише правцем својим, док недође Марко Поглин (1735—1801) те стаде писати књиге за народ, песник Валентин Водник († 1819), с којим поче дана-

шња књижевност словеначка, и даровити народни песник Фрање Прешерн. Народне песме купише у Словенаца Станко Враз и Антон Јанежић. К развитку словеначке књиге сила поможе Јанеж Блај вајз са својим новинама „Новице“. На понос је Словенцем, што њихово племе роди и одгаји знаменитог писца свесловенског Вартоломија Кошчичара (1780—1844) и првога данас у Европи словенисту Фрању Мивлошића.

ђ. У Бугара као и у Срба падењем самосталности опаде им и књижевност. С једне стране беснише Турци, с друге опет навалише фанариоте владике — те се готово затр и траг књизи бугарској. Осим неколико слабих књижевних покушаја с почетка XVII. века (Бакшић) кад римокатоличка пропаганда стаде Бугаре на своју страну привлачити — изађе истом 1806. „Молитвени крин“ а (1824) Петар Беровић (Буквар) с Атанасијем Стојановић-Кипиловским појављују се трудбом око књиге бугарске. Русину Ђорђу Венелину (1802—1839) припада заслуга препорођаја њеног; делом својим „Древније и нињешније Болгаре“ и зборником бугарских народних песама пробуди он Бугаре, који живеше ван своје домовине (у Русији, Влашкој итд), на рад и они основаше бугарску школу у Одеси, а Априлов и Палаузов одмах за тим другу у варошици Габрову у балканским горама (1835), у којој је био први учитељ Неофит, калуђер манастира Риљског, и, осим првих школских књига (Катихизиса, Граматике) преведе и „Нови Завет.“ Гласа стекоше, пишући понајвише школске књиге: Неофит, архимандрит хилендарски (1835) Петко Славејков, Партеније Зографски и

др. Али ако и јесу Турци и фанариоте спречавали књижевност писмену, не моглоше они уништити народних умотворина; обилате збирке (Венелинова, Бесонова, а особито браће Миладинова) изнеше на видло то бесцено благо бугарског народа.

е. Лужички Срби, останци полабских Славена (у саских и пруских Лужица) одржаше се (од 11 века) још до 160.000 душа, у сред народа немачкога, раздвојени на два наречија — горње и доње лужичко. Почетком XVI. века, осим других побожних песама преведен је у њих Лутеров катихисис, а 1548 Михаило Јакубић преведе Нови Завет, А. Тарак (1610) написа нови српски катихизис (*Enchiridion Vandalicum*). Михаило Бранцел са сином својим Аврамом утемељише српску народну књижевност у Горњих Лужица. У Доњих Лужица заслуге књижевне стече Пољак Богумил Фабрицијус, друг поменутог Аврама Бранцела. После Андрије Љубенскога († 1840), који стаде свој мали народ храбрети погледом на велико Словенство, и песника Андрије Зајлера поче свој спасоносни књижевнички рад Јан Ер. Смолер (р. 1817) а „Матица Српска,“ основана у Будишину (Баузен) поста средиште ширењу народне светости и књижевности Срба у Лужица.

VI. Вештина.

а., Неимарство. Садашње вештачко неимарство почиње још XV. века у Талијанској, кад на ново примише старински и понајвише римски начин грађења, који бејаше пред очима тадањем свету на толико древних споменика, ма да и нису то били из најбољег доба неимарског. Најискуснији вештаци

талијанског неимарства беху: Браманте († 1514) који поче градити Петрову цркву у Риму, Михел Анџело Буонароти († 1563) који изведе дивно оно кубе над поменутом црквом, Паладио († 1589) и други. Из Талијанске рашири се укус неимарски на све стране, и мало по мало па ће отети маха место стила готскога. За Лудвика XIV. и после искварише талијански стил нагомилањем украса и тек ће XIX. века окренути опет на боље, а чему еила поможе изучавање класичких старина.

б., Вајарство на ново процвета у Талијанској, и то још XV. века у Тоскани, а отуда се рашири на све крајеве и достиже до врха XVI. века поменути Михаел-Анџелом. Он беше и немар и сликар, ал највећма се одао био, на вајарство. Изучивши као што треба старине највише је вајао он гробне споменике. У ливењу слика од разна кова прослави се у Талијанској Бенвенуто Челини (1572), а у Немачкој породица Фишера, особито пак Петар Фишер († 1530) из Нирнберга.

в., Сликарство, та главна вештина новијега доба, подиже се на високо још XV. века, како у Талијанској тако и у Нидерландима (у Фландрији гласа стекоше браћа Хуберт и Јован Фан-Ајк, за овога другога, веле, да је он изумео сликање масним бојама; у Холандској Лука из Лајдена, у Антверпну Квинтин Меси итд) Али и цветно доба сликању, као год неимарству и вајарству, беше XVI. век, и то особито у Талијанској, где су били први на гласу вештаци и од њих поникле читаве школе: тако је Леонардо да Винчи (1519 тајна вечера у Милану) прекрасно унапредио ломбардешку школу, којој се броји и Кореџио

(на гласу са јаснога исписивања тамних призора); Михел Анџело, утемељитељ школе фиорентијске. Рафаило Санти († 1520 на гласу са своји фреско-слика у Ватикану, и особито са слика св. породице и богородичиних) разави у Риму највећу чистоћу и њежност стила. Вештаци школе млетачке: Тичијан († 1576) постиже у бојадисању савршенство, што се тиче лепоте и верности; Паоло Веронезе († 1588), такођер искусан будући у колориту, најрадије сликаше сјајне и свечане призоре људскога живота. Осим Талијанске цветало је сликарство XVI. века и у Немачкој, особито у сликању лица (портрета), у чему се одликовао Ханс Холбајн млађи († 1544), и сликање историјских приказа у школи франачкој у Нирнбергу, где је славни сликар Албрехт Дирер (1528) умео и резати слике у меди и рисати за дрворез.

XVII. века на ново ће процветати сликарство у Нидерланди, како у шпањолских тако и у Холандској: у шпањолски Нидерланди прослави се Петар-Павле Рубенс (рођ. у Колину 1577. умр. у Антверпну 1640), који умеде дивно исписивати телесно кретање и делање, за тим ученик му Антон ван-Дие († 1641); у Холандској на гласу је био П. Рембрант († 1674), који се готово може упоредити јасно-тамни призори са Кореџијем. У исто доба изађоше и у Шпањолској школе сликарске на глас, а поименце у Севиљи, којој припадају велики сликари Велакез († 1660) и Мурило († 1682).

Осим сликања историчког, забављаху се сликари XVII. века и тако званим „кабинетским сликањем“ а то је исписивањем красних предела, животиња, призора живота сеоскога, итд. Тим се бавише највише вештаци нидерландски и особито холандешки.

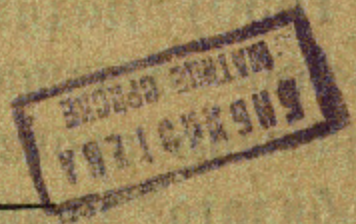
Вештине садашње. Доба садашњим вештинама почиње концем XVIII. века, али само у Немачкој, Француској и Нидерландима. Марљивим и дубљим нег дојако изучавањем старина, чему пута прокрчя Ј. Ј. Винкелман — дођоше вештине на ново до укуснијег стила. У неимарству окануше се прекомерног кићења, тако званог рококо-стила, и стадоше опет градити грађевине то по чисто класичким узорима (као што је чинио К. Шинкел), то узеше за углед грађевине романтичког доба, кад је било у цвету, и на ново попримаше германски стил неимарски. У вајарству јавља се опет класички правац на дели Талијанца Канове († 1822) а још боље у Данца Торвалдсена († 1814). Ал највећма се и у сваку руку разави сликарство, како историчко тако и кабинетско. У Француској једни пођоше за старинским стилем Ј. Л. Давида († 1825), а други (Хорац Верне, П. Деларош и белгијски сликари) држе се приказа из живота. У Немачкој исто тако школа монаковска (под П: Корњелијем) и диселдорфска (под Тадовом) свака удари својим правцем. К развитку и напретку вештина много поможе које оснивање музеја, (величанствене грађевине баварскога краља Лудвика I. где на ново оживе сликање по стаклу) које пак што се стадоше склапати задруге вештачке, подстичући вољу к вештинама и ширећи лепи укус. Рад ових узе још већма маха, кад изумеше литографију (Се нефелдер у Монакову) и резати у челику (Хеат у Инглеској), и кад се још боље извештише у резању по дрвету, те тим лакше догоше слике препочињати и умножавати.

VII. Трговина и радиност.

Откривењем Америке и по мору пута у Источну Индију, сасвим се измени трговина света: с копна пређе на море. Атлантчки окејан постаје главан трговачки пут, а по томе та велика промена учини, те ће одсада да падне сва трговина у државама на западу европском: у Шпањолској, Португалској, доцније у Холандској и Инглеској најпосле такођер и Француској а на голему штету Млецима и немачкој ханзи. Ханза ова стаде још већма оладати, кад немачким државним миром ојача свуда сигурност; а кад по том изгуби своје повластице у страним земљама, спашће она само на три вароши (1630) Подизањем насеобина (колонија) све се већма олакша путовање и промет а тим и повећа тражење производа обеју Индија; и као год што су обилато производе из новог света доносили у Европу, тако исто и тамо европским производима и рукотворинама би јаче и пробитачније прође. Највећма рашири Инглеска своју спољашњу трговину, које тим, што је од почетка XVIII. столећа на разне стране мир правећи, израдила за своју хасну, које пак што је све већма ширила своја освајања, док није најпосле заузела и Источну Индију. Исто тако наткрили Ингленска радиношћу (занати итд) све друге народе на копну тиме, што у велико стаде се служити ваштачким справама (машинама), што пара тера. Инглеске рукотворине поплавише сва тржишта европска, док не дође Наполеон I. и не спречи то својим затварањем копна (Continentalssperre); а после већ, служећи се истим справама, подиже се, као и у Инглеској, и на копну индустрија коју поједине владе још својим

начином осигураше (армицијом — царином итд.) У наше дане на глас изађе трговина! државним хартијама и деоницама (акцијама).

Најглавније прилике ширењу трговине биле: велики вашари (Messen — у Липском, Брауншвајгу, Франкфурту итд.), оснивање задруга за осигурање, банака и берза, олакшање путовања, нови прављени друмови, гвоздени путови, канали, пловидба паробродом по рекама и по мору, поправљено и разгранано уређење поштанско, телеграфи, трговачки уговори, задруге деоничке, заједнички царинарски савев немачких држава (1834) и поштански заједница аустријско-немачка (1845) итд.

Мисле Ростом
Мисле Ростом
Мисле Ростом

Шта се кад збило новогa века.

Прво доба.

Откад је отворивена Америка па до вест-фалскога мира.

1492—1648.

1492. Кристоф Колумбо открио Америку.
1493—1519 Цар Максимилијан I.
149 . Вечити мир државни. Коморски суд.
1498. Васко ди-Гама изнашао по мору пут у Источну Индију.

1500—1600.

1512. Немачка подељена на 10 окружија.
1515—1547. Фрањо I. краљ Француској.
1517 Почетак реформацији. Мартин Лутер и његови 95 теза.
1519 Кортес осваја Мехико.
1519—1556 Цар Карло V.
1520 Магелан нашао пролаз у јужни окејан.
1521 Лутер на сабору у Вормсу осуђен на прогон.
1521—1526 Први рат Карла V. с Фрањом I.
1523—1560 Густав Ваза: Шведска ослобођена. Реформација. Престо наследан.
1525 Фрања I. у битци код Павије засуж-

- њен. Сељачка буна у Немачкој. Пораз код Франкенхаузена.
- 1525 Пруска поста светска херцеговина.
- 1526 Битка на пољу Мувачком. Угарска и Чешка допадоше Аустрији.
- 1526—1527 Цар Јован (Црни Јован) очистио долњу Угарску од Турака. Павле Бакић. Радич Божић.
- 1526—1532 Рат Карла V. на Турке.
- 1527—1529 Други рат Карла V. с Фрањом I. Рим заузет и опљачкан.
- 1529 Турци опседоше Беч.
- 1530 Сабор у Шпајеру (Спири) Протестанти. Сабор у Аугзбургу. Аугзбуршко вероисповедање. Царска заповест. Папа последњи пут крунише цара немачкога.
- 1531 Шмалкалдски савез.
- 1532 Верозаконски мир у Нирнбергу.
- 1534 Игњат Лојола установи ред језуита.
- 1535 Погибија анабаптиста у Минстеру. Карло V. сретно ратује на Турке.
- 1536—1538 Трећи рат Карла V. са Фрањом I.
- 1541 Карла V. несретни поход на Алгир.
- 1542 Турци освоје Будим.
- 1542—1544 Четврти рат Карла V. с Фрањом I.
- 1545—1563 Црквени сабор (концил) у Тријенту.
- 1546 Шмалкалдски рат између Карла V. и шмалкалдског савеза.
- 1547 Кнез-бирач од Саске потучен код Милберга, изгуби бирачко достојанство, које пређе на лозу Албертовића.

- 1552 Турци освоје Банат. Српска православна митрополија пренета у Ердељ. Мориц полази на цара у Инсбруку. Пасавски уговор.
- 1552—1556 Рат Карла V. са Хајриком II. од Француске. Мец, Тул и Вердин изгубљен.
- 1555 Верозаконски мир у Аугзбургу. Црквени резерват.
- 1556 Карло V. предаје своје
- 1556—1598 сину Филипу II. круну од Шпањолске, а своје
- 1556—1564 брату Фердинанду I. круну царску.
- 1556—1603 Јелисавета краљица инглеска.
- 1562—1598. Верозаконски ратови у Француској.
- 1564—1576. Цар Максимилијан II.
- 1564 Срби у Хрватској добију привилегије од цара Максимилијана II.
1566. Турци упадају у Угарску.
Битка на Сигету. Никола Субић Зрињски. Солиман II. свиште од гњева.
1567. Мир направљен с Турци у Једренима.
- 1567—1573. Херцег Алба, заповеда у Нидерландима. Егмонт, Хорн и други погубљени.
1571. Умре деспот Јован Бранковић и с њим се затр српска деспотовина.
Дон Хуан д-Аустрија победи Турке код Лепанта.
Сељачки устанак у Хрватској.
- 1572 Пољска изборна краљевина.
Вртоломијева ноћ.
- 1572—1612. Цар Рудолф II.
1578. Рудолф II. даде Србљима повластице.
(Brucker Libell.)

1579. Одмећу се 7 северних крајина нидерланских, због уније у Утрехту.
1581. Сибирија освојена.
- 1581—1640. Португалска под господством шпањолским.
1583. Гргуријански календар.
1587. Марија Стјујартова погубљена.
1588. Шпањолска непобедна армада сатрвена.
- 1589—1792. Лоза Бурбонаца у Француској.
- 1589—1610. Хајнрик IV. у Француској Сули.
- 1593—1606. Рат с Турци у Угарској.
1598. Едикат пантешки.
Борис Годунов. Први Лажни-Димитрије.
- 1600—1700.
- 1603—1649. Лоза Стјујартова у великој Британској и Ирланду.
1605. Бочкајева буна у Ердељу. Срби и Румуни војују на Бочкаја за цара.
- 1606—1610. Василије и други Лажни Димитрије.
1609. Царско писмо (Majestätsbrief) Рудолфа II. Чесима.
- 1610—1613. Безцарије у Русији.
- 1610—1643. Лудвик XIII. — Марија од Медичи владарка.
- 1612—1619. Цар Матија.
- 1613—1762. Дом Романов у Русији.
- 1613—1645. Михаил Феодоровић Романов.
1618. Пруска сједињена с Браибором.
1618. Прашка буна због повреде царског писма.
- 1618—1648. Тридесетогодишњој рат у Немачкој.
- 1618—1623. Чешко фолачки рат.

- 1619—1637. Цар Фердинанд II.
1619. Чешки staleжи изаберу себи за краља Фридрика V. кнез-бирача од Фалца.
1620. Битка на Белој-Гори (Косово чешко).
1624—1642. Ришље, француски министар први.
1625—1629. Дански рат.
1626. Валенштајн победи грофа Мансфелда (на десавском мосту), а Тили краља Хришћана IV. код Лутера на Баренбергу.
1629. Мир с Данском у Љубеку. Реституцијски едикат.
1630. Валенштајн збачен.
1630—1635. Шведски рат.
1630. Густаф Адолф искрца се у Поморју.
1630. Срби у генералстви добише свој устав од Фердинанда II.
1631. Девин (Магдебург) разорен. Густав Адолф потуче Тилија код Брајтенфелда не далеко од Липског, затим крене у јужну Немачку.
1632. Густав Адолф и Валенштајн утаборени код Нирнберга.
1632. Битка код Лицева. 10.000 Срба уз Валенштајна. Густав Адолф и Папенхајм погибоше.
1634. Убише Валенштајна у Хебу (Јегру). Аустрија победи код Нердлингена Бернхарда од Вајмара и Густав Хорна.
1635—1648 Шведско француски рат.
1635. Прашки мир.
1637—1657 Цар Фердинанд III.
1640—1688 Фридрих Вилхелм велики, кнез бирач од Бранибора.

1640. Португалска се ослободи господства шпањолског и лоза Браганаца овлада тамо.
1641. Торстенсон победи царевце код Липскога.
- 1643—1715. Лудвик XIV. краљ Француској.
1645. Роди се деспот Ђорђе Бранковић (у Јенопољу).
- 1645—1676 Алексије велики, кнез руски.
- 1648 Вестфалски мир.
- 1648 Буна Богдана Хмељницкога.

Друго доба 1648—1789.

од вестфалског мира до француске револуције.

- 1648—1668 Јован Казимир краљ Пољској.
- 1649 Карло I. краљ инглески, погубљен.
- 1649—1660 Инглеска република.
- 1652 *Libertum veto* (ње дозвољам) у Пољској
- 1653—1658 Оливир Кромвел, протектор од Инглеске.
- 1655—1660 Шведско-пољски рат.
- 1656 Битка на Варшави, Шведи победе Пољаке помоћу великога кнез-бирача браниборског.
- 1657 Пољска изгуби право баштинско над Пруском.
- 1658—1705 Цар Леополд I.
- 1660—1688 Инглеска за двојице последњих Стјујартића: Карла II. и Јакова II. *Test-acte*, *Habeas corpus-acte*.
- 1661—1683 Колберт, француски министар.
- 1663 Почињу турски ратови. Махмуд с 150.000 војске удари на Угарску. Не-

мачки државни сабор претваре се у стални конгрес заступника.

- 1666—1668 Први отимачки рат Лудвика XIV. у шпањолски Нидерланди. Тројна алијанција. Мир у Цаху.
1671. Зрињски Петар и Крсто Франкапан погубљени.
- 1672—1678 Други отимачки рат Лудвика XIV. на Холандску. Тројна алијансија се распаде.
- 1673 Буна Текелијна у Угарској.
- 1675 Фридрик Вилхелм од Бранибора победи Шведе код Фербелина.
- 1675—1696 Јован Собјески, краљ Пољској.
- 1676—1682 Феодор Иванович кнез руски.
- 1678 Мир у Нимвегену.
- 1679 Велики кнез бирач, натеран миром у Сен Жермен ан Леј-у враћа све, што је отео био Шведом.
- 1680—1684 Реуније Лудвика XIV.
- 1682—1689 Иван, Софија и Петар владају у Русији.
- 1683 Турци последњи пут опседоше Беч. Собјески. Браћа Бакићи.
- 1685 Укинут едикат нантешки. Протестанти се селе из Француске, понајвише у Бранибор.
- 1687 Угарски сабор у Пожуну признаје Леополду I. наследно право дому хабзбуршком.
- 1688—1697 Трећи отимачки рат Лудвика XIV. Фалац опустошен.
- 1688 Револуција у Инглеској. Стјујартићи протерани.

- 1689—1725 Цар Петар велики, самодржац свију
Руса.
- 1689—1702 Орањски дом у Инглеској; Вилхелм III.
1690 Сеоба Срба под патријархом Арсенијем III. Чарнојевићем у Угарску, по уговору с Леополдом I.
- 1691 Битка на Сланкамену. Срби под вицевојводом Јованом Монастерлијом.
- 1697 Битка на Сенти.
Мир у Риевику.
- 1697—1763 Саски краљеви у Пољској: Август II. и Август III.
- 1699 Мир с Турци у Сремски Карловци.
1700—1800.
- 1700—1721 Северни рат.
1700 Карло XII. искрца се на Селандију и натера Данску на мир у Травендалу. Потуче Русе код Нарве
Хабзбуршка лоза затр се у Шпањолској.
- 1700 Кнез-бирач од Бранибора постаје краљем Пруској
- 1701—1713 Фридрик I краљ пруски.
- 1701—1714 Шпањолски рат о наследство.
1701 Рат се замеће у Талијанској због Милана.
- 1703 Петроград основан.
- 1704 Станислав Лешћиски, краљ Пољској.
Гибралтар освојили Инглези.
Евђен и Малборов победе Французе код Хекштета.
- 1705—1711 Цар Јосиф I.

- 1706 Малборов одржа победу код Рамиљијева
а Евђевије помоћу Пруса код Турина.
- 1707 Умрли: патријарх Арсен III. Чарно-
војевић и вице-војвода српски Јован
Монастерлија. Срби не добију после
ни патријаха ни војводе.
- 1708 Евђен и Малборов добију битку код
Уденарде. Уговарају мир.
- 1709 Обојица победе опет код Малплакета.
Карло XII до ноге потучен код Пултаве,
бежи у Турску.
- 1709—1714 Карло XII. у Турској (у Бендеру).
Петар велики осваја шведске кра-
јине на источном мору. Опкољен на
Пруту од Турака, ипак се ослободи.
- 1711—1740 Цар Карло VI.
- 1711 Умре Ђорђе Бранковић у Хебу.
- 1712 Министарство Малборово паде. Фран-
цузи победили у Шпањолској.
- 1712 Хрвати признали прагматичку
санкцију.
- 1713—1740 Фридрик-Вилхелм I. пруски краљ.
- 1713 Мир у Утрехту. Филипа V. признаше
за краља шпањолског и других му зе-
маља осим Европе.
- 1714 Мир у Раштату и Бадну. Карло VI.
доби шпањолске покрајине у Европи.
Хановерански дом овлада у Ин-
глеској.
- 1714—1718 Бој Турака с Млечићи и с Аустријом.
- 1715—1774 Лудвиг XV. краљ француски.
- 1716 Битка на Варадину.
- 1717 Битка на Београду.

- 1718 Карло погине при опсади Фридриксхала.
Пожаревачки мир
- 1721 Мир у Ништету између Руса и Шведа.
- 1722 Угарски сабор прима прагматичку санкцију.
- 1725—1727 Катарина I. царица руска.
- 1733—1738 Пољски рат о наслеђство.
- 1735 Српска буна у Угарској под Пером Сегединцем.
- 1736—1739 Турци ратују на Русију и на Аустрију.
- 1737 Арсеније IV. Јовановић Шакабента српски патријарх.
- 1738 Бечки мир. Станислав се одрече пољске круне и доби Лотриншку.
- 1739 Београдски мир.
- 1740—1780 Царица Марија-Терезија.
- 1740—1786 Фридрик II велики, краљ пруски.
- 1740—1748 Аустријски рат о наслеђство.
- 1740—1742 Први шлески рат.
- 1741 Освојење Шлеске и Фридрикова победа код Молвице.
- 1741—1762 Јелисавета царица руска.
- 1742 Фридрикова победа код Чаславе. Мир у Вратислави.
- 1742 - 1745 Цар Карло VII. Марија Терезија на сабору у Пожуну. Карло VII. изгуби Баварску.
- 1744—1745 Други шлески рат.
После смрти Карла VII. одриче се син му у Фисену сваког права на престо аустријски.
- 1745—1806 Дом лотриншки у Немачкој и у Аустрији.

- 1745—1765 Цар Фрања I.
1745 Фридрика II. под Хохенфридберга, Сора и Кеселсдорфа.
1748 Мир у Дражђани измеђ Аустрије и Пруске.
1752 Мир у Цаху измеђ Аустрије и Француске.
Илирска (српска) комисија у Осеку.
1755—1763 Рат по мору између Француске и Инглеске због граница у Америци.
1756—1763 Трећи шлески или седмогодишњи рат.
1756 Фридрик II. упаде у Саску, и опколи саску војску.
Победа код Ловосица у Чешкој.
1757 Фридрик одржа победу код Златног Прага, ал би потучен код Колина. Победа Француза код Хастенбека а Руса код Великог Крњова (Гросјегерндорфа) Пораз Француза и државне војске код Розбаха а Аустријанца код Лајтена.
1758 Французи потучени код Крефелда, Руси код Цорндорфа а Фридрих код Хоккирха.
1759 Победа Аустријанца код Кунерсдорфа. Генерал Финк ухваћен код Максена.
1760 Фуке ухваћен код Ландсхута. Фридрик победио код Легнице и Торгаве.
1761 Фридриков (табор код Болеславиња (Бунцелвица).
1762—1796 Јекатерина II. царица руска.
1762 Фридрих победи код Буркерсдорфа, а а брат му Хајнрих код Фрајберга.

- 1763 Мир у Хубергсбургу и Паризу — крај и једном и другом седмогодишњем рату.
- 1765 — 1790 Цар Јосиф II.
- 1768—1784 Шћепан мали лажни цар у Црној-Гори.
- 1767—1784 Рат Инглеза у источној Индији.
- 1768—1780 Кук трећи пут обилази свет.
- 1768—1774 Руско турски рат.
- 1772 Прва деоба Пољске.
- 1773 Папа Климентије XIV. укиде ред Језуита
- 1774 — 1792 Лудвик XVI. краљ француски.
- 1776 — 1783 Северо-амерички рат за слободу.
- 1777 Српске ствари у Угарској предате угарској дворској канцеларији.
- 1776 Тринаест северо-америчких провинција проглашује се независимо од Инглеске.
- 1778—1779 Баварски рат о наслеђство.
- 1780—1790 Јосиф II. увађа велике промене.
- 1781 Јосиф II. укиде јобаћство.
- 1782—1830 Владика Петар I. у Црној-Гори.
- 1785 Немачки савез кнезова стаје на пут ширењу државе аустријске.
- 1786—1797 Фридрих Вилхелм II. краљ пруски.
- 1787—1792 Порта ратује с Русијом и Аустријом.
- 1788 - 1789 Кочина крајина (Срби фрајкорци).

Треће доба.

од почетка француске револуције до пајновијега доба 1789—1815

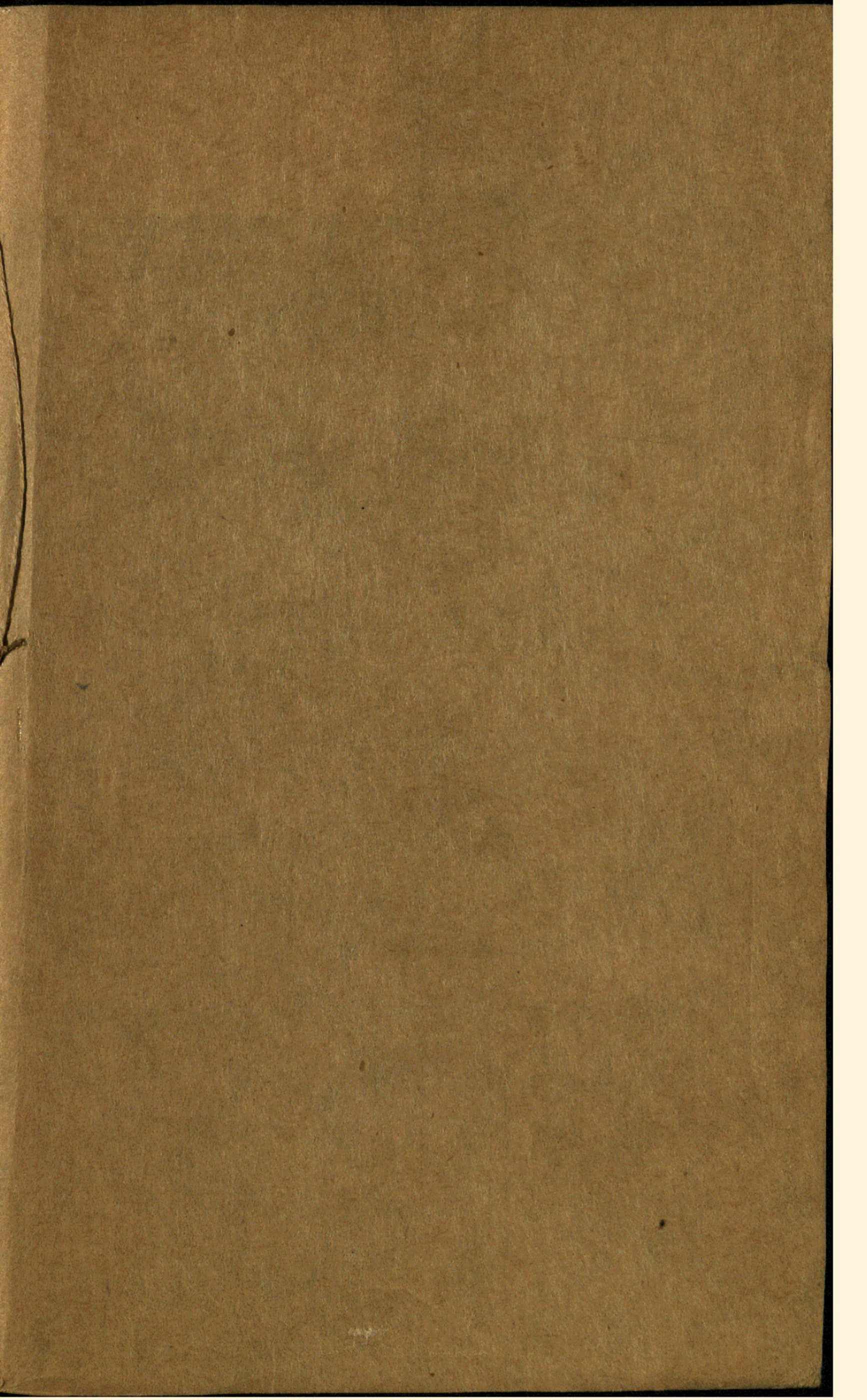
- 1789—1791 Уставотворна народна скупштина. Укида се баштинска система,

- манастири и наследно племство. Краљ бежи из Париза.
- 1790—1792 Цар Леополд II.
- 1790 Српски народни сабор у Тамишвару.
- 1791—1792 Законодавна скупштина.
- 1792—1806 Фрања II. последњи римско-немачки цар.
- 1792—1804 Француска република.
- 1792—1795 Народни конвенат
- 1792 Димурије победи код Жемапа и освоји целу Белгију.
- 1793 Лудвиг XVI. погубљен. Одбор за благаостање. Пад жиронде.
- 1793—1794 Страшна влада. Други устав. Општи устанак на унутрашње и спољашње непријатеље (Ванде). Робпијеров пад и погибија.
- 1793 Друга деоба Пољске између Пруске и Русије.
- 1794 Победом код Флери-ја на ново освајају Французи Белгију.
- 1795 Трећа деоба Пољске између Русије, Пруске и Аустрије.
- Засебни мир у Базелу с Пруском.
- 1795—1806 Холандска постала батавска република.
- 1795—1799 Влада директора у Француској.
- 1796 Архихерцег Карло сретно војева на Журдана и Морова.
- 1796—1797 Наполеонове војне на Талијанску. Победе код Монтенота, Милезима, Мондова, Лодија. Мантуа се предала. Мир у Кампо-Формију.
- Цисалпска и лигурска република.

- 1796—1801 Павле I. цар руски.
- 1796—1840 Фридрих Вилхем III. краљ Прусској.
- 1798—1799 Бонапартова војна у Мисиру и Сирији. Малта покорена. Победа код пирамида. Француску флоту сагори Нелзон код Абукира. Јафа узета на јуриш. Безуспешна посада Ст. Жан-д-акра. Турска војска потучена код Абукира.
- 1798 Хелвџетска и римска република.
- 1799—1802 Рат другог савеза (коалиције) на Француску.
- 1799 Пад директорије. Бонапарте први конзул. Четврти устав. Неапуљ постаје партенопејска република. Французи непрестано војују у Немачкој, Швајцарској и Талијанској.
- 1800 —
- 1800 Наполеон на ново покори горњу Талијанску победом код Маренга. Морона победом код Холенлиндена ускори мир у Линендиљу измеђ Француске и Аустрије. Мисир оставише Французи.
- 1801 Мир у Амијану између Француске и Ијглеске.
- 1802 Наполеон, конзул док је жив.
- 1803 Главни одбор државне депутације.
- 1804 Устанак Срба под Кара-Ђорђејем.
- 1804—1814 Наполеон, француски цар наследи.
- 1805 Наполеон краљ Талијанској. Евђен Бохарне, вице-краљ

- 1805 Трећи савез (коалиција) против Француске.
Мак се предао у Улму. Мира (Mugat) опсео Беч. Нелзон победио и погинуо код Трафалгара. Битка тројице царева код Аустерлица.
- 1805 Мир у Пожуну. Баварска и Виртенбершка посташе краљевине. Тиролска допаде Баварској.
- 1806 Битка на Мишару. Карађорђе (с 8000 људи) потуче 30,000 Турака под Кулин-капетаном,
- 1806 Јосиф Бонапарте, краљ Неапуљу.
- 1806—1810 Луј Бонапарте, краљ Холандској.
- 1806 Римско-немачком царству крај учињен.
- 1806—1813 Рајнски савез под заштитништвом Наполеоновим.
- 1806 1835 Фрања I. цар од Аустрије.
- 1806 Четрти савез против Француске.
Погибија Пруса код Јене и Ауерштета.
- 1807 Неодлучна битка код Јелаве (Eglaui).
Пораз Руса код Фридланда.
Мир у Тилзиту са Русијом и Пруском.
Херцеговина Варшава припаде Саској.
- 1807—1813 Јероним Бонапарте, краљ весфалски,
- 1808—1814 Рат Француза у Шпањолској. Јосиф Бонапарте краљ шпањолски. Мира краљ неапољски.
Рат Аустрије с Наполеоном Беч по други ред освојен, Наполеон први пут

- потучен код Асперна и Еслингена, победа код Ваграма. Бечки мир. Папи укинута световна власт.
- 1807—1810 Устанак у Тиролској. Андрија Хофер стрељан у Мангови.
- 1809 Карађорђе, разбив Турке на Сеници, опседе Нови-Пазар и Пријепоље.
- 1810—1814 Холаднска сједињена с Француском.
- 1810 Наполен се раставио с Јозефином и на ново се оженио Маријом Лујзом, архихерцегинјом аустријском.
- 1810 Дрина граница између Србије и Босне. Србија ослобођена.
- 1812 Наполен полази на Русију. Победа код Смоленског и Бородина. Пожар у Москви, Повратак и пораз француске војске. Неј и Удинот победише још једаред на Березини. Велингтон победио код Саламанке.
- 1813 Велика војна савезника за слободу против Наполеона.
- 1813 Погибе Ајдук-Вељко. Пропаст српска. Кара ђорђе прешао у Аустрију. Домобранци и општи устанак у Пруској. Наполеон победи Прусе и Русе код Гросгершена или Лицова; затим код Будишина (Баузен) и Вуршена. Примирје. Аустрија приступи у савез. Наполеон победи још код Дрaжђана, али потучене му војскорође: Удинот код Гросберена од Билова, Макдоналд код Валштата од Блихера, Фандам код Кулма, Неј код Деневица.

БИБЛИОТЕКА МАТИЦЕ СРПСКЕ

Р 19Ср П 977 / 3.1